

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Sakin Kent (Cittaslow) ve Ekoturizmin Birlikte Uygulanması: Türkiye
Bilal KAYAOĞLU & Ahmet YAZAR

Küresel Kentlerde Emegın Bireyselleşmesi Sürecine Covid-19 Etkisi
Yasemin YALNIZOĞLU

Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını
Belirleyen Faktörler
Büşra DOĞAN

II. Meşrutiyet ve Tek Partili Dönem İçerisinde Askerî ve Siyasî Bürokraside
Tasfiyelere Dair Bir Değerlendirme: Heyet-i Mahsusalar Örneği
Burak YÜKSEL

Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenikleştirilmesi
Deniz KAYGUSUZ

KİTAP İNCELEMELERİ

Afet Affetmez
Muhammed Enes ZORLU & Erkan ÇAKIR

Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı
Ayşe Derya SARAÇOĞLU

Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış
Erman ERMİHAN

AKADEMİK DÜŞÜNCE DERGİSİ HAKKINDA

1. Akademik Düşünce Dergisi, 2020 yılında yayın hayatına başlayan ve yılda iki sayı çıkan, çifte-kör hakemlik sürecinden geçen bilimsel makalelerin yayınlandığı, açık erişimli ve ulusal bir dergidir.
2. ASOS İndeks, Cite Factor ve Scientific Index Service tarafından taranmaktadır.
3. Akademik Düşünce Dergisi yayın sürecinde Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde belirtilen hususları uygulamaktadır. Buna ek olarak yayın etiği, etik görev ve sorumluluklarda açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan ilkeler benimsenmiştir.
4. Tüm çalışmalar Turnitin programı tarafından taranmaktadır. Benzerlik oranı %15'i geçen çalışmalar değerlendirmeye alınmamaktadır.

YAYIN BİLGİLERİ

Yayımlayan Kurum	Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği
Yayınevi	Akademik Düşünce Yayınları
Adres	Kale Mah. Cephane Sk. 5/21, İlkadım/Samsun
Website	akademikdusunce.org.tr/dergi
Dergipark	dergipark.org.tr/tr/pub/akademikdusunce
E-mail	dergi@akademikdusunce.org.tr
KEP Adresi	akademikdusunce@hs01.kep.tr
Telefon	0850 305 10 75 (Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği) 0541 455 36 55 (Metin ÖZ - İmtiyaz Sahibi)
WhatsApp	0850 305 10 75
Yayın Tarihi	29 Mayıs 2021

İMTİYAZ SAHİBİ

Metin ÖZ

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği Adına

EDİTÖR

Kaan AKMAN

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

SAYI EDİTÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN
Öğr. Gör. Ozan YETKİN

*Kırıkkale Üniversitesi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi*

EDİTÖR YARDIMCISI

İrem Ece AKPINAR

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

ALAN EDİTÖRLERİ

Kamu Yönetimi

Öğr. Gör. Ozan YETKİN
Öğr. Gör. Hülya KÜÇÜK
BAYRAKTAR

*Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi*

Siyaset Bilimi

Arş. Gör. Oğuzhan KOCA

Ankara Üniversitesi

Kentleşme

Arş. Gör. Sezgin SEZGİN

Kırklareli Üniversitesi

Yerel Yönetimler

Arş. Gör. Aydın AKPINAR

Marmara Üniversitesi

Sosyoloji

Arş. Gör. Şerife Sena GÜNER

Sinop Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL
ÖZCAN

Kırıkkale Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ

Türkçe

Gizem YILDIZAK

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

İngilizce

Şerife BACAĞOĞLU

Akademik Düşünce Enstitüsü Derneği

SAYI HAKEM KURULU ¹

Prof. Dr. Harun BAL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim MAZMAN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tevfik ERDEM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı ERGEZER	Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi
Doç. Dr. Davran YULDAŞEV	Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi
Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN	Bayburt Üniversitesi
Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YAMAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahsen SAÇLI	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÇELİK	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrem ŞENGÜL	Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazlı ÖZCAN SARIHAN	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur YILDIRIM	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÖZKAYA	Polis Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem TOPLU YILMAZ	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Rümeyza KARS	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Ceren HENRIQUESCORREIA	Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Feriştah YILMAZ	Bartın Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Hakan DOĞAN	Kırıkkale Üniversitesi

¹ Sayı Hakem Kurulu alfabetik sıraya göre sıralanmıştır.

01

Editörlerin Sunuşu

Editors' Note

Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN & Öğr. Gör. Ozan YETKİN

MAKALELER - ARTICLES

03

Sakin Kent (Cittaslow) ve Ekoturizmin Birlikte Uygulanması: Türkiye

Application of Cittaslow and Ecotourism: Turkey

Bilal KAYAOĞLU & Ahmet YAZAR

19

Küresel Kentlerde Emegin Bireyselleşmesi Sürecine Covid-19 Etkisi

The Effect Of Covid-19 On The Process of Individualization Of Labor In Global Cities

Yasemin YALNIZOĞLU

32

Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörler

Factors Determining Foreign Capital Investments In The Central Asian Countries

Büşra DOĞAN

42

II. Meşrutiyet ve Tek Partili Dönem İçerisinde Askerî ve Siyasî Bürokraside Tasfiyelere Dair Bir Değerlendirme: Heyet-i Mahsusalar Örneği

An Assessment of the Purges in the Military and Political Bureaucracy during the Second Constitutional and One-party Periods: The Example of *Heyet-i Mahsusalar*

Burak YÜKSEL

60

Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenlikleştirilmesi

The Phenomenon Of Migration In International Relations And Security Of Migration

Deniz KAYGUSUZ

KİTAP İNCELEMELERİ - BOOK REVIEWS

77

Afet Affetmez

Book Review: Afet Affetmez

Muhammed Enes ZORLU & Erkan ÇAKIR

84

Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı

Book Review: Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı

Ayşe Derya SARAÇOĞLU

89

Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış

Book Review: Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış

Erman ERMİHAN

SUNUŞ

2020 yılında ortaya çıkan ve günümüzde küresel bir sorun olarak kendisini her alanda hissettiren Koronavirüs (Covid-19) Pandemisi'nin etkileri devam ediyor. Dünyanın tamamında belki de bir numaralı gündem maddesi olan bu pandemi sürecinde Türkiye'de de gerek fen, sağlık ve teknik bilimler alanında gerekse sosyal bilimler alanında önemli çalışmalar sürdürülmektedir. Tüm bunlardan hareketle sosyal bilimler alanında akademik çalışmalara bünyesinde yer veren Akademik Düşünce Dergisi olarak 3. sayının yayın aşamasına gelmiş bulunmaktayız. Farklı disiplinlerden gelen çalışmaları titiz incelemeler neticesinde yayına hazır hale getirerek bilim dünyasına sunmaktayız.

Yasemin YALNIZOĞLU, *Küresel Kentlerde Emeğin Bireyselleşmesi Sürecine Covid-19 Etkisi* başlıklı makalesinde, Manuel Castells tarafından kavramsallaştırılan “emeğin bireyselleşmesi”ni küresel kentler düzleminde yakın tarihin en önemli gelişmelerinden birisi olan Covid-19 salgını bağlamında ele almaktadır. Emeğin bireyselleşmesi kavramı Covid-19 sürecinde özellikle küresel kentlerde emeğin dönüşümünü tanımlamak adına incelenmektedir. Çalışmada Covid-19 sürecinin küresel kentlerde emeğin bölünmesini ve yerleşmesini arttırdığı ve bunun neticesinde emeğin bireyselleşmesi sürecini derinleştirdiği tespit edilmiştir.

Burak YÜKSEL II. *Meşrutiyet ve Tek Partili Dönem İçerisinde Askerî ve Siyasî Bürokraside Tasfiyelere Dair Bir Değerlendirme: Heyet-i Mahsusalar Örneği* başlıklı makalesi ile Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak Modern Cumhuriyet'e kadar geçen süreç kapsamında bir çalışma sunmaktadır. İlgili makalede tarihsel bağlamdan hareketle iktidar-muhalefet çatışmalarının siyasî ve askerî bürokrasideki etkilerinin ve bu noktada Heyet-i Mahsusaların incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Büşra DOĞAN tarafından kaleme alınan *Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörler* başlıklı makalede Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte kurulan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da 2000-2019 yılları arasında gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve bunları etkileyen faktörler üzerinde durulmaktadır. Değişkenlere Dinamik Panel Veri Analiz Yöntemi ve Generalized Method of Moments Tahmin Tekniği uygulanan çalışmada negatif katsayıya sahip olan reel efektif döviz kuru bağımlı değişkeninin problemi önemli ölçüde açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca bir önceki dönem doğrudan yabancı sermaye yatırımının cari yıldaki doğrudan yabancı sermaye yatırımını pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Deniz KAYGUSUZ'un kaleme aldığı *Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenlikleştirilmesi* başlıklı çalışmada son yılların en önemli küresel gerçekliklerinden biri haline gelen uluslararası göç konusu ele alınmaktadır. Uluslararası göçün Soğuk Savaş sonrası dünya sisteminde yarattığı etkinin incelendiği bu çalışmada göç olgusu güvenlik politikaları ekseninde incelenmektedir.

Bilal KAYAOĞLU ve Ahmet YAZAR, *Sakin Kent (Cittaslow) ve Ekoturizmin Birlikte Uygulanması: Türkiye* başlıklı makalelerinde sakin kent hareketi kapsamında kabul edilen ölçütler ile ekoturizmin temel ilkeleri arasındaki uyuma vurgu yaparak, bu ölçüt ve ilkelerin uygulamaya nasıl geçirileceği problemine odaklanmaktadır. Kavramların benzerlikleri ve

farklılıkları üzerinden devam eden çalışmada son olarak Türkiye’de sakin kentlerin birer ekoturizm merkezi olup olmadığı tartışılmıştır.

Dergimizin önceki sayılarında olduğu gibi bu sayısında da kitap incelemelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda Muhammed Enes ZORLU ve Erkan ÇAKIR tarafından Mikdat KADIOĞLU’nun *Afet Affetmez* başlıklı kitabı incelenmiştir. İncelemesi yapılan eser Türkiye’nin yakın zamanda yaşadığı ve gelecekte de yaşaması muhtemel afetler göz önünde bulundurulduğunda önem kazanmaktadır.

Ayşe Derya SARAÇOĞLU, Denys CUCHE’nin *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı* adlı eserini incelemektedir. Çalışmada sosyal bilimlerin önemli kavramlarından olan kültür üzerine değerlendirmeler yer almaktadır.

Erman ERMİHAN ise kitap incelemesini Erdem ÖZLÜK’ün *Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış* adlı çalışması üzerine gerçekleştirmiştir. Çalışmada 2000’li yılların başlarından itibaren Uluslararası İlişkiler disiplinde öne çıkmaya başlayan bir alan olarak görülen duygular üzerine yoğunlaşmaktadır.

Dergimizin bu sayısının ortaya çıkışında çalışmalarıyla katkı sağlayan yazarlarımıza, değerlendirme sürecinde kıymetli bilgi ve birikimleri ile çalışmaların gelişimine katkı sağlayan hakemlerimize ve Akademik Düşünce Enstitüsü bünyesinde derginin yayına hazır hale gelmesine katkı sağlayan tüm ekip arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Bilim ışığının yükselmesine katkı sağlayacak yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Saygı ve sevgilerimizle...

SAYI EDITÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Merve Suna ÖZEL ÖZCAN & Öğr. Gör. Ozan YETKİN

SAKİN KENT (CİTTASLOW) VE EKOTURİZMİN BİRLİKTE UYGULANMASI: TÜRKİYE¹

(Application of Cittaslow and Ecotourism: Turkey)

Bilal KAYAOĞLU² & Ahmet YAZAR³

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 17.08.2020

Makale Kabul Tarihi: 22.03.2021

ÖZ

Sakin kent (Cittaslow) hareketi kapsamında geliştirilmiş ve kabul edilmiş olan ölçütler ile ekoturizm kavramının içerdiği ilkelerin birbiriyle uyumlu oldukları yapılan çalışmalarda görülmektedir. Her iki uygulamanın da yerel ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında birbirini tamamlayan süreçlere dayandıkları görülmektedir. Özellikle bu iki uygulamanın sürdürülebilirlik ve çevreye duyarlılık konusundaki uygulamaları çok dikkat çekmektedir. Bu çalışmada böyle bir varsayımdan yola çıkılarak sakin kent ve ekoturizm uygulamalarının birbirlerine uyumlu olabilecek olan ölçüt ve ilkelerinin uygulamaya nasıl geçirilebileceğinin tartışılması amaçlanmaktadır. Bu iki kavramın birbirine benzeyen yönlerinin yanı sıra birbirinden farklı olan yönlerinin de ortaya konulmaya çalışılacağı bir araştırma hedeflenmektedir. Çalışma kapsamında Türkiye'deki sakin kentlerin aynı zamanda birer ekoturizm merkezi olup olmadığı da tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sakin Kent, Ekoturizm, Yerel Kalkınma.

ABSTRACT

The principles developed within the scope of the Cittaslow movement and the principles contained in the concept of ecotourism seem compatible. Both are based on complementary processes in the context of sustainable development. Especially, the applications of these two applications regarding sustainability and environmental awareness draw much attention. In this study, it is aimed to discuss how to apply the harmonious criteria and principles of calm city and ecotourism to practice with such a hypothesis. In addition to the similar aspects of these two concepts, different aspects will be tried to be revealed. In the study, Cittaslows of Turkey were discussed at the same time that there is an ecotourism center, or not.

Keywords: Cittaslow, Ecotourism, Local Development.

¹ Bu çalışma, 4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi'nde sunulmuştur. (20-22 Ekim, İstanbul)

² Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, bkayaoglu@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2785-479X

³ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İİBF, ahmet.yazar@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0350-8080

Giriş

Yoğun ve tempolu yaşam tarzlarının doğal bir süreci olan ve insanların kendilerine zaman ayırmalarını zorlaştıran ya da sınırlandıran bir dönem yaşanmaktadır. Bu dönemin farkına varan bireyler, kendilerini bu tempodan kurtarmak adına bir ödüllendirme ve aşırı yoğunluktan bir süreliğine de olsa uzaklaşma adına bir mola vermek için arayış içindedirler. Bu arayışlar neticesinde insanların karşılıklarına iki faaliyet çıkmaktadır. Bunlardan biri ekoturizm, bir diğeri de sakin kenttir. Her iki faaliyette de insanların alternatif olana yönelişleri mevcuttur.

Sakin kent ve ekoturizm son yıllarda kentleşmenin oluşturduğu sorunlardan uzaklaşmak, sürdürülebilir düşünme ve yaşama için iki yeni trend olarak parlamaktadır. Bu bakımdan Sakin Kent ve ekoturizmin bir arada uygulanma ihtimali çalışma kapsamında tartışılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye ölçeğinde her iki anlayış arasındaki bağı kuvvetlendiren benzerlikler veya uygulama yönündeki farklılıklar ortaya konulmaktadır.

Hem sakin kentin hem de ekoturizmin yapılabilmesi genellikle yerel yönetim birimlerinin görev ve sorumluluk alanları içindedir ve bu iki uygulamanın ilgili yerel yönetim birimlerince kontrol edebilen uygulamalar oldukları görülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da her iki alternatifin yerel yönetimlerin bütçelerine yapacağı katkıların iyi tespit edilmesi ve dünyadaki uygulanma biçimlerinin dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye, hem sakin kent sayısı hem de ekoturizm potansiyeli açısından önemli olanaklara sahip bir ülke olmasına rağmen bu potansiyelini, yerel yönetimlerin idari kapasitesinin müsait olmaması ve alternatif yaşam biçimlerinin, seyahat faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için gerekli mali kaynakları temini açısından yaşanan sorunlar nedeniyle açığa çıkaramıyor görünmektedir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmada bu yönde yaşanan sorunların da tespiti yapılmış olup ilgili önerilere yer verilmiştir.

1. Sakin Kent ve Türkiye

McDonald's'ın dünyaya kabul ettirdiği ve hatta adını bu fast-food restoran zincirinden alan McDonaldslaşma kültürü (George Ritzer), geçmişten günümüze kadar yaşatılmış ya da yaşatılmaya çalışılan geleneksel faaliyet ve alışkanlıkların yok olmasına neden olmuştur. Hızlı ve ayaküstü yemek kültürü olan ve maalesef dilimize de fast-food olarak geçen bu kültüre en büyük tepkilerden birisi sakin kent ile başlatılmıştır. Önceleri yavaş yeme tarzı ile başlayan akım daha sonraları giderek kapsamını genişletmiş ve bugünkü adıyla bilinen sakin kent haline gelirken hayatın her anının tadına varılarak yaşanması için gerekli olan yavaşlığa dönüşmüştür (Tosun, 2013: 216-217). Yavaş yeme tarzıyla başlamış olan ve bugün sakin kent felsefesine dönüşen bu akım, pek çok yerleşim yeri için hedef haline gelmiştir. Öyle ki, bu akımın dünya geneline yayılması da hızlanmıştır.

İtalya'nın Greve in Chianti adlı yerleşim yerinin 1999 yılındaki belediye başkanlığını yapan Paolo Saturnini'nin hayata dair kalitenin daha iyi bir seviyeye yükseltilebilmesi amacıyla ortaya çıkmış olan sakin kent fikri ve felsefesi giderek yayılmaya başlamış ve kent özelinden çıkarak ulusal alanda kabul görmüştür (Cittaslow Türkiye, 2020a). İtalya'dan başlayarak bütün dünyaya yayılan bu uygulama giderek daha çok yerleşim yerinin dikkatini çekmektedir. Zaten İtalya merkezli kurulan bir birlik olan Uluslararası Sakin Kentler Birliği de bu geniş yayılma ve kabulün doğal bir sonucu olarak kurulmuştur. Henüz gönüllülük esasına dayalı olan bu

Birlik, sert ve bağlayıcı normlarla inşa edilmiş bir uluslararası kuruluş haline gelmemiştir. Ancak yine de bu felsefeye bağlı olan sakin kentlerin yaptırımını olmayan genel normlara uygun çalışmaya gönüllü oldukları görülmektedir. Dünyada 30 ülkede toplam 276 sakin kent bulunmaktadır (Cittaslow List, 2021). Türkiye’de ise 18 sakin kent üyesi yerleşim yeri bulunmakta ve ayrıca üyelik için çalışma yapan ve adaylık başvurusunda bulunanlar ile birlikte toplamda 25 adet de potansiyel sakin kent olabilecek yerleşim yeri bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen “hayata dair kalitenin daha iyi bir seviyeye yükseltilebilmesi” ifadesinde kastedilen aslında insanların sahip oldukları güzelliklerin tadına vararak yaşayabilecekleri bir hayat tarzına göndermedir. Öyle ki, insanların sahip olduklarıyla yaşayabilecekleri bir hayat düzeni kurmalarının sağlanması ve bu kurulan doğal hayat düzeninde her anın tadını ve güzelliklerini sonuna kadar yaşayabilecekleri bir felsefe olan sakin kent uygulaması, dünya genelinde kendine has bir vitrin de oluşturmayı başarmıştır. Bu başarının kanıtı da 30 ülkede temsil edilmesidir.

Her bir sakin kentin kabul etmiş olduğu ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek amacıyla türetilmiş olunan bir dizi ilke bulunmaktadır. Bunlar; standartlaştırmak ya da bundan ziyade, yerel kültürün ve geleneklerin desteklenmesi ve sürdürülmesi, daha sürdürülebilir bir çevre için çalışılması, yerel üretimin ve yerel işletmelerin farkındalığının sağlanması ve bunların değerlerinin artırılması, sağlıklı beslenmenin ve sağlıklı yaşamın teşvik edilmesi ve son olarak da bu ilkelerin inşa edilebilmesi için yöre halkıyla birlikte çalışılmasıdır (Jarvis, 2015: 204). Yöre halkıyla birlikte çalışılması ilkesi dayanışma kültürünün sakin kent felsefesinin önemli bir parçası olduğunun net bir göstergesidir. Sadece bu dayanışma ile ilgili kısımdan yola çıkılması durumunda dahi sakin kent felsefesinin Türkiye için ne kadar uyumlu olduğunu anlamak mümkün olacaktır. Çünkü Türkiye, dayanışmayı kendi kültürünün olmazsa olmaz bir parçası haline getirebilmiş olan bir ülkedir.

Yerel kaynakların optimum kullanılması aracılığıyla yöre halkının yaşam koşullarının iyileştirilmesini sağlayan sakin kent, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için doğal ve çevre dostu tekniklerin kullanılmasıyla elde edilen yerel ürünlerin üretilmesini teşvik ederek çevrenin korunmasını ve kentsel yaşamın iyileştirilmesini sunan bir alternatif olarak görülmektedir. Yöre halkının doğal ve çevre dostu üretim koşullarını bilmelerinin yanı sıra sorumluluk da almalarını gerektirmektedir (Jung vd., 2014: 433).

1.1. Sakin Kent Uygulamaları

Sürdürülebilir ve yaşanabilir kentlerin küresel değişimin hızına kapılarak yok olmalarını önleme amacıyla ortaya çıkmış olan sakin kent uygulaması, kentin tarihi ve kültürel dokusunu koruyarak ve sahip olduğu değerler üzerinden yapılanmasını sağlayarak gelişimi hedeflemektedir (Özkök vd., 2016: 264). Kente ait kültürel ve tarihi dokunun ve kimliğin, tüketime dayalı toplumlar ve ögütücü bir mekanizmaya dönüşen küreselleşme nedeniyle yok olmasının önüne geçilebilmesi için sakin kent felsefesinin geniş bir uygulama alanı bulması gerekmektedir (Erdem, 2016: 363).

70’den fazla kriterin her birinin en az %50’sinin gerçekleştirilmesi kaydıyla adaylık sürecinden üyelik aşamasına geçilen bir uluslararası organizasyon olan sakin kent uygulaması, dünya çapında çok hızlı bir gelişme alanı bulmasının yanında ülkemizde de ciddi talep görmeye başlamıştır. Bir ülkede koordinatörlük oluşturulabilmesi için en az 3 üye kentin bulunması

gerekmektedir (Cittaslow Türkiye, 2020b). Türkiye’de şu an Uluslararası Cittaslow Birliği’ne (Cittaslow International Assembly) üye toplam 18 yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yüzden ülkemiz adına koordinatörlük görevini yürütmek üzere Birlik (CIA) tarafından Seferihisar (İzmir) görevlendirilmiştir. Seferihisar Belediyesi tarafından sakin kent üyelik işlemi gerçekleştirildiği ve Türkiye’de öncü oldukları için bu görev tevdi edilmiştir.

Seferihisar, Türkiye’deki sakin kentler tarafından yapılan ya da yapılacak olan etkinliklerin Birlik adına gözlemlenmesi gibi önemli görevlerin yanı sıra, Türkiye’de Birliğe üye olmak için adaylık sürecinde olan yeni yerleşim yerleriyle ilgili düzenlemelerin takibini Birlik adına yaparken aynı zamanda başvuru yapan aday kentlerin başvurularının ön elemeyi geçirdiği bir koordinatörlük olarak da görev yapmaktadır.

Tablo 1: Sakin Kentlerin Sayıları ve Buldukları Ülkelerin Durumu ve Koordinatörlükler

Ülke Adı	Üye Sayısı	Koordinatörlük	Ülke Koordinatörü
Almanya	23	Var	Deidesheim
ABD	2	Yok	-
Avustralya	3	Var	Goolwa
Avusturya	3	Var	Enns
Belçika	7	Var	Silly
Birleşik Krallık	5	Var	Berwick-upon-Tweed
Çin	11	Var	Yaxi
Danimarka	2	Yok	-
Finlandiya	1	Yok	-
Fransa	10	Var	Mirande
Güney Afrika	1	Yok	-
Güney Kore	15	Var	Namyangju
Hollanda	11	Var	Midden-Delfland
İrlanda	1	Yok	-
İspanya	7	Var	Begur
İsveç	1	Yok	-
İtalya	87	Var	San Miniato
İzlanda	1	Yok	-
Japonya	2	Yok	-
Kanada	4	Var	Cowichan Bay
Kolombiya	1	Yok	-
KKTC	5	Var	Lefke
Macaristan	1	Yok	-
Norveç	3	Var	Eidskog
Polonya	35	Var	Olsztynek
Portekiz	4	Var	Tavira
Rusya	1	Yok	-
Tayvan	4	Var	Yu Pei Chang
Türkiye	18	Var	Seferihisar
Yeni Zelanda	1	Yok	-

Kaynak: (Cittaslow Türkiye, 2020b)

Yukarıdaki Tablo-1’den anlaşıldığı üzere toplamda 30 ülkede 276 adet sakin kent bulunmaktadır. Dünyanın her yerinde çok büyük ilgi gören sakin kent felsefesi Amerika’dan

Çin'e, Japonya'dan Güney Afrika'ya, Avustralya'dan Tayvan'a hatta Rusya'ya kadar ses getirmeyi başarmıştır. Birliğe üye olan ülkelerdeki yerleşim yerleri aktif olarak faaliyet göstermektedir. Ancak henüz 18 ülkede koordinatörlük açılabilmiştir. İtalya'dan sonra en çok sakin kentin bulunduğu ülke Polonya'dır. Polonya'da 35 adet sakin kent bulunmaktadır. 23 sakin kente sahip olan Almanya üçüncü sırada yer alırken Türkiye 18 sakin kente sahip olduğu için dördüncü sırada yer almaktadır. Adaylık süreci devam eden yerleşim yerlerinin de üye olmasıyla, birlik içerisinde ikinci sıraya yükselebilecek bir konumda olan Türkiye, tam bir sakin kent cenneti konumunda olduğu için birliğin yönetiminde en etkili ülkelerden biri olma potansiyeline sahip görünmektedir. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) de 5 adet sakin kente sahiptir. Birlik bünyesinde özel bir statüsü olan KKTC, Türkiye Cumhuriyeti üzerinden bir temsil durumunda değildir. Uluslararası siyasi ve diplomatik meseleler şimdilik KKTC için konu dışında tutularak, özel bir üyelik konumu ile düzenlenmektedir. Uluslararası Cittaslow Birliği'nde KKTC için ayrı bir prosedür uygulanmaktadır.

1.2. Türkiye'deki Sakin Kentler ve Aday Kentler

Türkiye adına birlik bünyesinde faaliyet gösteren sakin kentler sırasıyla; Ahlat (Bitlis), Akyaka (Muğla), Eğirdir (Isparta), Gökçeada (Çanakkale), Gerze (Sinop), Göynük (Bolu), Gündül (Ankara), Halfeti (Şanlıurfa), Mudurnu (Bolu), Perşembe (Ordu), Şavşat (Artvin), Seferihisar (İzmir), Taraklı (Sakarya), Uzundere (Erzurum), Vize (Kırklareli), Yalvaç (Isparta), Yenipazar (Aydın) ve Köyceğiz (Muğla)'dir (Cittaslow Türkiye, 2021). Görüldüğü gibi Türkiye'nin farklı coğrafyalarından üyelik elde etmiş yerleşim yerlerimiz bulunmaktadır.

Uluslararası Cittaslow Birliği'ne üyelik başvurusunda bulunan ya da başvuru kriterlerini yerine getirmeye çalışan kentlerimiz ise Sinop (il olarak), Adilcevaz (Bitlis), Ağın (Elazığ), Palu (Elazığ), Kemaliye (Erzincan), Ortaca (Muğla), Zile (Tokat), Arapgir (Malatya), Küçükkuşu (Ayvacık-Çanakkale), Tirebolu (Giresun), Ermenek (Karaman), Gürpınar (Van), Oğuzeli (Gaziantep), Erkilet (Kayseri), Çaycuma (Zonguldak), Ulus (Bartın), Sındırgı (Balıkesir), Şebinkarahisar (Giresun), Gülnar (Mersin), Gümüşhacıköy (Amasya) şeklindedir (Cittaslow Türkiye, 2020b). Adaylık sürecindeki en ilginç il ise Sinop'tur. Sinop bütün bir il olarak sakin kent olmak arzusuyla başvuru yapmıştır ve bu alanda il olarak başvuru yapan tek yerleşim yeridir. Diğer adayların büyük bir çoğunluğu ilçelerden oluşmaktadır (Türkiye Gazetesi, 2017). Köyler ve mahalleler gibi yerleşim yerleri de üyelik kriterlerini sağlamak kaydıyla birer sakin kent olabilmektedirler. Aslında pek çok yerleşim yeri sakin kent felsefesi hakkında yeterli bilgiye sahip oldukça üyelik işlemlerine de hız vermektedirler. Sinop'un doğal güzelliklerinin çokluğu herkesçe bilinmekte ve bunun doğrultusunda parça parça sakin kentlerden oluşan bir üyelik döneminin yerine, Sinop il olarak bütünüyle adaylık sürecine dâhil olmayı tercih etmiş ve bu doğrultuda Uluslararası Cittaslow Birliği'nin belirlemiş olduğu kriterleri yerine getirebilmek için çalışmalarını sürdürmektedir. Sinop il olarak üyeliğini gerçekleştirmesi halinde hem ülkemiz adına hem de Cittaslow Birliği içerisinde farklı bir kıymete de sahip olabilecektir.

Türkiye'deki sakin kentler genel olarak incelendiğinde, hepsinin farklı alanlara yönelik düzenlemelere ağırlık vermelerine rağmen eski durumlarına göre daha iyi kamusal mekânlara sahip oldukları görülmektedir. Ellerindeki imkânlar doğrultusunda kaynaklarını "sürdürülebilir yerel kalkınma ve yaşam kalitesinin geliştirilmesi" başlıklı sakin kent kriterleri doğrultusunda şekillendiren kentler içerisinde Seferihisar'dan başka tam istenen seviyede başka bir kent

bulunmamaktadır. En çok dikkat çeken eksikliklerin başında ise dezavantajlı grupların (özellikle engellilerin) ve çocukların kamusal mekânlara katılmalarına yönelik hususlar gelmektedir (Yavuzçehre ve Onat, 2017: 316). Kentin ihtiyaçları doğrultusunda yapılan faaliyetlerle sakin kent kriterlerinin uyumlu olduğu alanların en temel sorunu mali kaynak eksikliği olarak kent yönetimlerince ileri sürülmektedir. Sakin kentler nüfus olarak düşük rakamlara sahip oldukları ve bu doğrultuda genel bütçeden pay alabildikleri için kaynak bulma sorunları genel olarak makul kabul edilmektedir. Ancak kendi imkânlarının yanı sıra dışarıdan finansman oluşturulması için yapabilecekleri çeşitli projelerle bu finansman sorununu aşmak mümkün görünmektedir. Bu durumun en önemli çıkış noktası olarak da sakin kenti halk ve yönetim birimlerinin bütünüyle kabul etmesi ve ona göre yerel kalkınma için birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin yapılması gerekmektedir. Zaten sakin kentin özü de bu birlik ve beraberliğe dayanmaktadır.

Sakin kentleri özel yapan, kentsel mekânların yıkılmak suretiyle yeniden inşa edilmeleri değildir. Onları özel yapan aslında sürdürülebilir kentsel mekânlar olmalarıdır. Kentlerin kendilerine has olan kimliklerinin ve kendi tarihsel miraslarının korunması ve devamında muhafazası sakin kentlerin esas misyonudur. Bu açıdan incelendiğinde aslında sakin kentler, küreselleşmenin doğal bir getirisi olan ve her geçen gün giderek daha belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkan “tek tip kentsel mekânlaşmalara/yapılaşmalara alternatif bir duruş ve hatta başkaldırıdır” (Yalçın, 2019: 210). Geçmişini muhafaza eden ve geleceğe yönelik olarak alternatif sunan sakin kentler, Türkiye’nin her köşesinde rahatlıkla kurulabilir. Elbette temel sorun olan ekonomik yapının sağlam kurulması ve ülke çapında denetimin doğru yapılması sorunudur. Tam bir turizm cenneti olan Türkiye’nin her şehrinde onlarca sakin kent kurulabilir ve bu kentlerin festivaller ve çeşitli aktivitelerle ortak bir takvimde buluşmaları sağlansa ekonomik sorunların da büyük bir kısmı giderilebilir.

Uluslararası alanda kalkınmada bir model olarak kabul edilen sakin kentler, yerel halkın katılımı ve kalkınmanın turizmle ilişkisi dikkate alındığında (Derman ve Yazar, 2016), gücünü özellikle turizm aracılığıyla artırmaya yönelik faaliyetleri desteklemekte ve bunu yaparken de sürdürülebilirliğe önem vermektedir. Sakin kent aynı zamanda ekoturizm modeli olarak da iyi bir örnek olarak kabul edilmektedir. Uygulayıcı kentler arasındaki ticari zorlukları azaltmaya ve hatta yok etmeye yönelik olan sakin kent modeliyle uygulayıcılarına avantaj sağlayan sertifikasyon (etiketleme) işlemleri vasıtasıyla bazı özel usul ve standartlar geliştirilmektedir. Bu usul ve standartlar ayrıca incelendiğinde ekoturizme yönelik usul ve standartların da oluşturulduğu görülmektedir (Karaahmet, 2013: 15).

2. Ekoturizm ve Yerel Kalkınma

Alternatif turizm arayışları arasında günümüzde ekoturizmin tercih ediliyor olmasıyla birlikte bu alana yönelen insanların kitle turizmini değil doğa tercihlili turizmi seçtikleri görülmektedir. Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından;

Yerel halkın fayda sağladığı ve bu yerel halkın sosyo-ekonomik katılımının aktif olarak sağlandığı, negatif ziyaretçinin ve bu ziyaretçilerin etkisinin az olduğu, yöreye ait geleneksel ve doğal yapının korunmasının gerçekleştirildiği, doğanın sahip olduğu değer farkına varıldığı ve bunun keyfine ulaşılabilmesi için doğal alanların tahrip edilmediği yerleşim yerlerine yapılan çevreci gezi ve ziyaret,

şeklinde tanımlanan ekoturizmin günümüzde sürdürülebilir bir yapıya büründürülmesinin gerektiği pek çok kişi tarafından kabul görmektedir (Ankaya vd., 2018: 69-70).

Kanada’da düzenlenen “Dünya Ekoturizm Zirvesi”nde ekoturizm: “yeryüzünün doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini güvence altına alan, bunun yanı sıra, yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olurken, sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözetilen bir yaklaşım ya da tavır” olarak tanımlanmaktadır. Doğal bir sistem içerisinde var olan canlılara dayalı bir turizm türü olan ekoturizm, merkezine çevreyi almak suretiyle hem kültürel hem de doğal kaynakları koruyan turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınma planlarına adapte edilmesi olarak kabul edilmektedir (Tosun ve Şahin, 2006: 2-3).

İnsanın öze dönüşünün yoğun olarak tartışıldığı bir devir yaşanmakta ve bu dönüşüm neticesinde ortaya çıkan arayışlardan birisi olarak ekoturizm ön sıralarda kendisine yer edinmektedir. Ekoturizmin çıkış noktası iki nedene dayanmaktadır. Bu nedenlerden ilki, insanların kent ortamından kaçışları iken ikincisi olarak kentlerin yetersizliğine bağlı olarak insanlarda görülen mutsuzluk ve insanların tatminsizliğinin bir sonucu olarak kabul edilmektedir (Kayaoğlu, 2018: 171).

Yerel kalkınmayı canlandıracak temel parametrelerden biri olarak görülmeye başlanan ekoturizm için kültürel ve doğal değerler açısından zengin olan ülkeler (özellikle Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkeleri), yerel birimlerini sürdürülebilir ekoturizm uygulamalarına yönlendirici teşvikler sunmaktadır. Bu sayede dünya çapında giderek artan ekoturizm pazarında hem söz sahibi olma hem de pazar payından daha çok oranda faydalanmak isteyen ülkeler, bu uygulamayı kolaylaştırıcı ve destekleyici yatırımlarını artırmaktadır. Bu yatırımların başında ise alt ve üst yapı yatırımlarının geliştirilmesi, otel ve konaklama tesislerinin inşaa faaliyetlerinin artırılması, ulaşım ağının güncellenmesi ve havaalanlarının inşaa gelmektedir (Erdoğan, 2004: 2).

2.1. Ekoturizmin Türkiye’deki Potansiyeli

Türkiye’nin doğal değerlerinin çeşitliliği dikkate alındığında ekoturizm potansiyelinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Ancak bu bolluğun aşırı ve düzensiz bir şekilde tüketilmemesi ve sürdürülebilir hale getirilerek hem insanların psikolojik ihtiyaçlarına cevap verilmesi hem de ekoturizm yapılan bölgelerin kalkınmalarının sağlanabilmesi için bilinç düzeyinin artırılması gerekmektedir. Özellikle salgın hastalıkların oluşturduğu kapalı alanlardan doğaya kaçışların da ciddi olumsuzluklarının kontrol altında tutulması gerekmektedir. Ekolojik ayak izinin taşıyabileceğinden fazla insan kaynaklı değişiklikler her zaman sorun teşkil etmektedir.

Dünya genelinde turizme dayalı yatırımlar hızla artmakla birlikte 2002 yılında düzenlenen “Dünya Ekoturizm Zirvesi” turizmde sürdürülebilirliği işaret etmektedir. Dünyada turizm gelirlerinin artışı kadar aslında sürdürülebilir bir turizm anlayışının yerleştirilmesi çok daha önemli bir husus olarak gündeme yerleşmektedir. Örneğin, Yeni Zelanda turizm faaliyetlerini geliştirebilmek ve turizmden elde edilen gelirleri artırabilmek için politika yapıcılar tarafından yaklaşık olarak 28,5 milyar Yeni Zelanda doları (yaklaşık 40 milyar Türk Lirası) tutarında bütçe belirlenirken, turizmden elde edilecek gelirlerin şu anki payı olan %3,7 oranının %6 olarak hedeflendiği belirtilmektedir. Ülke ekonomisi açısından önemli bir gelir kaynağı olan turizm faaliyetlerinin en etkin olan türü ise ekoturizmdir. Bir başka ekoturizm

merkezine örnek olarak da Karayipler karşımıza çıkmaktadır. Karayipler turizm ve turizmin gelişmesiyle oluşan yan sektörlerden toplamda 27,1 milyar dolar geliri her yıl elde etmektedir. Özellikle resiflere yönelik turizm meraklılarının vazgeçilmez durağı olan Karayipler, bu turistik ziyaretlerde kilometrekareye en az 100 bin en fazla da 600 bin dolar civarında gelir elde etmektedir (Kayaoğlu, 2018: 3). Ekoturizmin yerel kalkınmaya sağladığı bu katkıların Türkiye'deki ekoturizm bölgelerinde de elde edilebilmesi için, ülkenin sahip olduğu değerlerin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Pek çok ülkenin aksine Türkiye dört mevsim aktif olarak turizm yapılabilen bir ülke konumundadır. Doğal değerler açısından başta yayla turizmi olmak üzere daha sonra sırasıyla bisiklet turları, kuş gözlemleri, su sporları, safari, çiftlik, botanik, kamp ve karavan gibi doğa konseptli turizm faaliyetleri artık daha çok tercih edilmektedir. Bu doğrultuda %34,4'lük flora endemizm oranı ile Türkiye ender bir çeşitliliğe sahip olması açısından çok dikkat çekmektedir. Ender olan flora endemizminin yanı sıra dünyada üç adet kuş göç rotası bulunmakta ve bu göç rotalarından ikisi Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ın Ekoturizm koridoru haline getirilerek, biyoçeşitliliğin muhafazasının sağlanması, bölgede ekoturizmin ilk sırada olması ve geliştirilmesi için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2023 hedefleri kapsamında planlama yapılmaktadır. Yine bir yürüyüş yolu olan Antalya il sınırlarındaki "St. Paul Yürüyüş Yolu" da Türkiye'nin farklı ekoturizm kaynaklarına sahip olduğunun bir başka göstergesi olarak kabul edilmektedir (Ankaya vd., 2018: 70). Ekoturizmin yapıldığı bir başka bölge ise Kaçkar Dağları'nın olduğu bölgedir (Akın, 2016: 28). Bu bölge hem ekoturizm açısından harika bir merkez olarak kabul edilmekte hem de "Kaçkar Dağları Milli Parkı" olarak tescillenmektedir. Bunlara ek olarak ülkemizde bulunan 45 milli park turizmle bütünleştirilmeye çalışılmaktadır.

2.2. Çevrenin Korunması

Ekoturizm kırsala ne getirmekte ve nasıl getirmektedir sorusunun yanında sürdürülebilir olup olmayacağı da önemli bir husustur. Şöyle ki, ekoturizmle birlikte başlayan kırsala dönüş neticesinde çevre ve doğanın etkilenme durumlarının yanı sıra, kırsalda yaşayan insanların etkilenme düzeylerinin ne olacağı ve bunun bir başka sonucu olarak da kırsaldaki insanların ekoturizmi tercih edenleri nasıl etkileyeceği karşılıklı olarak incelenmektedir (Kayaoğlu, 2018: 171). Ekoturizmcilerin hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılayacak olan bu turizm tercihi, ekoturizmin yapıldığı yerleşim yerinin doğal dengesini olumsuz olarak etkilemeden gerçekleştirilmesi sürdürülebilirlik açısından çok büyük önem arz etmektedir. Ancak burada insan faktörünün varlığından dolayı olumsuz etkilerin önüne tamamen geçilemeyeceği bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekolojik ayak izinin kaldırabileceğinden fazla yük alan bölgelerin uğradığı zararların kısa vadede giderilmesi neredeyse imkânsız görülmektedir. Acil eylem planlarıyla ve uzun vadeli destek ve teşviklerle hasar gören bölgelerin eski haline kavuşturulması sağlanırken benzer durumda olan bölgelerin de geç kalınmadan kontrol altına alınması gerekmektedir.

Tüketicinin hâkim olduğu ve üreticilerin daha fazla tüketici istek ve taleplerine doğru tercihler geliştirmek zorunda olduğu bir turizm dönemi yaşanmaktadır. Bunun neticesi olarak paket turlar çokça çeşitlendirilmekte ve neredeyse tekrarsız hale gelmektedir. Bu durum da turizmin içerisine girmiş olan moda akımının bir etkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Modası geçen turizm türü yok olmaya yüz tuttuğu için o alana yapılan yatırımlar da tamamen durmakta

ve modası geçen turizm türüne ilişkin tesis ve diğer yatırımlar atıl olarak kalmaktadır (Urry, 1999: 206-207). Bunun sonucu olarak da turizm amacıyla bölgeye yapılmış olan yatırımların sona ermesiyle birlikte atıl kalmış olan tesisler adeta kalıntı olarak bölgenin tahribatına sebep olmaktadır. Şöyle ki, kâr getirmeyen atıl kalan turizm türü için tahrip edilen bölge artık sahipsizliğe ve yalnızlığa mahkûm edilmektedir. Eski güzelliklerinin son kırıntıları da maalesef yok olmaya terk edilmektedir. Yaşam alanları yok olan yerleşimcilerin aynı zamanda kültürleri de yok olmaktadır. Kültürün yok olduğu bir yerde artık eski düzen diye bir konudan bahsetmek imkânsız hale gelmektedir.

Ekoturizmin bir başka olumsuz yanı da turistlerin yöre halkını ötekileştirmeleri olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki, ekoturizm yapılan bölgedeki yöre halkının, belirli bir zaman geçtikten sonra yaşadıkları yerleşim yerlerindeki değişimlerinden rahatsız hale gelmelerine ve o yöre sanki sadece turistlere aitmiş gibi kabullenmelerine neden olan olumsuz bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Yani ekoturizmin yapıldığı yöre sadece turistlere hizmet eden bir yer olarak kabul görmekte ve adeta o yörenin halkı da turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan çalışanlar gibi kabullenilen bir sistem meydana gelmektedir. İyice ötekileştiğini hisseden yöre halkı alışmış olduğu turizm gelirinin kolaylığından vazgeçemediği için de değişimin sonuçlarına katlanmak zorunda kalmaktadır (Urry, 1999: 227). Bunun acı ve doğal bir sonucu olarak da ekoturizmin amacının dışına çıkılmakta ve devamında ise hem doğal hayatın keyfi kaçmakta hem de sıradanlaşan bir düzen meydana gelmektedir. Yöre halkı da duruma ayak uydurmak zorunda kaldığı için hem turistler hem yöre halkı hem de çevre kötüye doğru gelişim gösteren bir döngünün içerisinde yer almaktadırlar. Bir aşamadan sonra ise döngü devam edemez hale gelmekte yine kötü sonla bitmekte yani hem sürdürülebilir kalkınma durmakta hem de yörenin kendine has olan güzellikleri ve kültürü tahribat sonucu kaderlerine terk edilmektedir. Ekoturizmin çevreye, yöre halkına ve ekoturizmcilere olumlu etkilerinin artırılması ve buna bağlı olarak olumsuz etkilerin bertaraf edilmesi ya da en aza indirilmesinin sağlanması önemlidir (Kayaoğlu, 2018: 171).

3. Sakin Kent ve Ekoturizmin Birleştirilmesi

Küreselleşme nedeniyle yoğun bir tempoya maruz kalan insanlar, kendilerine ayırabilecekleri ve çok kısıtlı olan zamanlarını iyi değerlendirebilmek için bir alternatif arayışına yönelmişlerdir. Günümüzde, asosyal bir hayatın getirisi olan sınırlı zaman ve sınırlı iletişim algısıyla birlikte AVM'leri küçük esnaflara, tüketmeyi de üretmeye tercih eden bir toplumsal anlayış yaygınlaşmıştır. Ne yazık ki bu duruma bağlı olarak da yoğun stres, sağlıksız beslenme, az iletişim gibi olumsuzluklarla giderek mutsuzlaşan ve yalnızlaşan insan toplulukları meydana gelmeye başlamıştır. İşte bu mutsuzluk ve yalnızlıktan kurtulmak isteyen bir grup insan, hayatın tadına varabilmek için yavaşlama daha doğrusu önce “yavaş yeme”, ardından da yavaş yaşayış tarzı olan sakin kent felsefesinde buluşmuştur. İletişimin, sosyalleşmenin ve sürdürülebilirliğin hâkim olduğu bu felsefeyle insanlar, yöresel ve geleneksel sanat tarzına yönelmenin yanı sıra kendine yetebilen ve doğaya gereken saygıyı gösteren, bütün bunların temelinde hayatın her anından zevk alan bir düzen kurmayı başarmışlardır (Öztürk ve Öztürk, ty.: 1-2).

Yavaş yemek (slow food) ile kendi yetiştirdiği ürünleri tüketirken aslında ne yediğini bilen ve sağlıklı beslenen insanların yöresel ürünlere ve lezzetlere sahip çıkmasıyla ortaya çıkan

sakin kent felsefesi sosyalleşme ile yemeği bir arada kullanarak bu akımı dünyaya yaymayı başarmıştır (Sırrım, 2012: 122). İnsanların en doğal hallerinin sofradaki halleri olduğu ve sevilen yiyeceklerin paylaşılması esnasında iletişim kanallarının aktif olarak kullanılması da bu yayılmayı hızlandıran etkenlerden biri olmuştur. Kent hayatına sıkışan insanların kendilerine ferahlama olanağı veren, doğayla iletişim imkânı sağlayan ekoturizmi tercih etmeleri de kaynağını bilerek ve hissederek yaşama felsefesinin turizme yansımış hali olarak ekoturizmde kendisini bulmaktadır.

Her iki akım aynı kökten beslendikleri için sorunlara yaklaşımları da insanın doğal olanla (doğal hayat imkânlarıyla) çözüm üretmeye çalışmasının bir yansıması olarak ortak bazı paydalarda buluştukları görülmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında ekoturizm ve sakin kent akımlarının birbirine benzer özellikleri bünyelerinde barındırmaları vurgulanmalı, ancak ayrıldıkları noktaların da ihmal edilmeden üzerinde durulması gerekmektedir. Farklılıkların zenginlik olmasına özen gösterilmesi ve sorunların ortak bir düzlemde çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

3.1. Sakin Kent ve Ekoturizmin Arasındaki Benzerlikler

Sakin kent ve ekoturizm arasında mevcut olan benzerliklere yer verilen bu başlıkta temel olarak bilinmesi gerekenlerden ilki, hem sakin kent felsefesinde hem de ekoturizmde doğal hayatın ve çevrenin korunmasının hedeflenmesidir. Sakin kent felsefesindeki “hızlı hayat tarzının önüne geçilmesi ve hayatın her anının tam olarak keyfine varılarak yaşanması gerektiğinin farkına varılması” ve her şey dâhil paketli tatil tercihinin yerine ortaya çıkan ekoturizmdeki “doğayla temas etme ve doğanın sunduklarından faydalanma” anlayışı benzeşmektedir. Şöyle ki, her ikisinde de doğal hayatın ve çevrenin sunduklarından faydalanılırken sürdürülebilir bir şekilde tüketim beklenmektedir. Gerçekten de bu amaçla sakin kentleri ya da ekoturizm alanlarını tercih eden insanların kent yaşamındaki tüketim alışkanlıklarından vazgeçtikleri için bu tür turizm alanlarına yönelmiş olmaları gerekmektedir. Aksi halde popüler kültürün sömürsünden bu alanların korunması mümkün görünmemektedir.

Her iki uygulamada da ulusal ve uluslararası çapta çeşitli çalışma ve faaliyetlerin olduğu görülmektedir. Zaten sakin kent felsefesi, Uluslararası Sakin Kentler Birliği çatısı altında yapılandığı için tüm dünyada belirli bir gündeme sahiptir. Öyle ki, dünya genelinde farklı kıtalardan 30 ülkede üyesi bulunan birlik giderek büyümekte ve geniş bir coğrafyada kendisine yer edinmektedir. Ekoturizm ise “Dünya Ekoturizm Zirvesi” gibi uluslararası etkinliklerle tüm dünyanın dikkatini çekebilmeyi başarmasının yanı sıra pek çok ülkenin de turizm gelirlerindeki paylarını artırmak için uluslararası yapılara ihtiyaç duyduklarının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Uluslararası yapılar sayesinde hem bu alanların kontrol ve denetimleri daha özel koşullarda gözlemlenmesinin zemini hazırlanmakta hem de daha önceki tecrübelerin paylaşımlarının sağlanmasıyla birlikte kalkınma ve sürdürülebilirlik uzun ömürlü olabilmektedir.

Bir başka benzerlik durumu da sakin kent ve ekoturizm uygulamalarındaki yöresel ürünlerin durumlarıyla ilgilidir. Sakin kent felsefesinde, yöreye ait ürünlerin tanınırlığının sağlanması vardır. Bu sayede bu yöresel ürünler hem dünyaca bilinir hale getirilmekte hem de yeni pazar oluşturulmaktadır. Ekoturizm de sakin kent felsefesi gibi yöresel ürünlerin tanıtımını hedeflemektedir. Ancak ekoturizmdeki hedeflerin temel amacı turizm faaliyetinin cazip hale

getirilmesi dolayısıyla tüketici açısından cazibe yaratacak bir faaliyetin reklamının yapılmasıdır.

3.2. Sakin Kent ve Ekoturizmin Arasındaki Farklılıklar

Sakin kent ve ekoturizm arasındaki farklılıklarla ilgili olarak öncelikle tercih sebeplerinden bahsetmek gerekmektedir. Sakin kent felsefesinde amaç geleneklerin ve yöreye has olan kültürün korunması ve yaşatılması iken, ekoturizm iş yaşamının yoğun stres ve sorumluluklarından kaynaklı yorgunluk ve bıkkınlıktan kurtulmak isteyen tatilcilere yönelik kitle turizmi dışında alternatif bir tatil özelliği göstermektedir. Bu açıdan birisi yöre halkının var olma nedeni iken diğeri tüketicilerin tercih sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğerk farklılık da yöresel ürünlerle ilgilidir. Sakin kent, yörenin tabiatının ve kültürünün sahip olduğu ürünlerin muhafazasını ve bu ürünlerin yöre halkı tarafından kendi ihtiyaçları doğrultusunda üretilip tüketilmelerini, bir sonraki aşamada da bu yöresel ürünlerin ticaretinin yapılmasını öngörmektedir. Ekoturizmde ise yöresel ürünlerin turizm amacıyla üretilmesi yani yöre halkının ihtiyacına yönelik değil, turistlerin ilgilerini cezbedecek şekilde üretiminin mevcut olduğu görülmektedir. Hatta buradaki üretim yöresellik adı altında yapılırken, ekoturizm o yörenin kendine has ürünlerinin yanı sıra diğerk yörelere has ürünleri de üretim ağına ekleyebilmektedir. Hem sakin kent hem de ekoturizm sürdürülebilir tüketim anlayışına uygun faaliyetler yapmaktadır. Ancak sakin kentte kendi kendine yetebilen sürdürülebilir tüketim söz konusu iken ekoturizmde bir sonraki turizm sezonunun hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için sürdürülebilir tüketim anlayışı da görülmektedir. Bu durum da kâr getirisini artırmak için bölgeye yatırım yapmayı planlayan girişimcilerin doğal dengeyi göz ardı etmesine bağlı olarak, ekoturizm bölgesinin sürekli şekilde doğal tahribat riski ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Yapılan hizmet ve yatırımlarla ilgili durum da bir başka farklılık içermektedir. Şöyle ki, sakin kentte yapılan ve yapılacak olan bütün hizmet ve yatırımlar o yörenin halkının ihtiyaçları ve istekleri doğrultusunda planlanmaktadır. Ancak ekoturizm tam tersi bir şekilde uygulanmaktadır. Ekoturizm kapsamında yapılan ve yapılacak olan bütün faaliyetler yöre halkının istek ve ihtiyaçlarına yönelik değil ekoturizmi tercih eden tatilcilerin taleplerine yönelik olarak planlanmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da ekoturizm yapılan yerlerde yöre halkı zamanla ötekileştirilmeye maruz kalmaktadırlar.

Sakin kent ve ekoturizmi birbirinden ayıran başka bir özellik de her iki akımın ulusal ve uluslararası alandaki konumu ve önemidir. Sakin kent için uluslararası niteliğe sahip olan bir birlik (Uluslararası Cittaslow Birliği) mevcuttur, fakat bu birlik henüz ulusal ya da uluslararası politikalarda söz sahibi konumda değildir. Belediyelerin ya da yerleşim yerlerinin yöneticilerinin gönüllü çalışma ve özverileri sayesinde sakin kent unvanına sahip olan yerleşim yerleri, temsil ettikleri ülkelerden herhangi bir destek alamamaktadır. Dolayısıyla ulusal ve uluslararası alınan kararlarda etkin bir konuma henüz sahip değildirlere. Ekoturizm ise kendisine hem ulusal hem de uluslararası politika alanında çok fazla yer edinmeyi başarmaktadır. Ancak sakin kentler gibi bir birlik ya da teşkilat yapısı mevcut değildir. Ekoturizm için yapılan çalışmalar ve politikalar tüm dünyada yoğun bir şekilde gündem oluşturmakta ve bunun bir sonucu olarak Dünya Ekoturizm Zirvesi'nin 2002 yılında Kanada'da düzenlenmesi ve Birleşmiş

Milletler tarafından 2002 yılının “Uluslararası Ekoturizm Yılı” ilan edilmesi örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak sorumluluğun kime ait olduğu noktasında bu iki uygulamanın ayrıldığı söylenebilir. Şöyle ki, sakin kentte sorumluluk, üyelik aşamasında sağlanmış olunan dayanışma ve ortak özverinin sahibi olan yöre halkı ve yöneticilerindedir. Hem yörenin gelenek ve kültürünü korumak hem de sürdürülebilir hale getirilmesinin yanında bir de yöreye dışarıdan gelebilecek olumsuz etkenlerin önlenmesi ve yok edilmesi sorumluluğu yine bu dayanışma ve özveri sahibi olan kişilerin üzerindedir. Ancak ekoturizm için durum çok farklı ve maalesef kötü bir hal almıştır. Öncelikle sorumluluğu üzerine alacak bir muhatabın net olarak belirlenmediği ve yöre halkının giderek ötekileştirilmesinin sonucu olarak dışarıdan gelen olumsuz tehditlere açık halde olan ekoturizm alanları ticari rantlara kurban edilebilmektedir. Devlet eliyle alınmaya çalışılan tedbirler bazen yetersiz olmakta bazen de bürokrasinin hantallığı nedeniyle çok geç kalınmaktadır.

3.3. Türkiye’deki Sakin Kentler ve Ekoturizmin Uygulanabilirliği

Türkiye’de bulunan 18 adet sakin kentte bu süreci yürüten görevli personelle iletişime geçilerek sakin kent ve ekoturizm üzerinden çeşitli sorular sorularak bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında ilgili personele üç adet soru sorulmuştur. Bu sorular şunlardır;

“1- Türkiye’deki diğer sakin kentler ile herhangi bir iletişim, paylaşım, işbirliği ya da etkinliğiniz oldu mu? Olduysa kısaca bilgi veriniz?”

2- Sakin kent üyesi olabilmek için gerekli olan kriterler arasında “Ekoturizm” ile ilgili olan maddelere uygun şekilde, ekoturizm faaliyetleri yürüten yerleşim yerleriyle işbirlikleriniz, ortak çalışmalarınız veya danışmanlık talebiniz oldu mu? Olduysa kısaca bilgi veriniz?”

3- Sakin kent üyesi olduktan sonra yürüttüğünüz faaliyetlerin halka tanıtımı ve bilgilendirmesi yapılmakta mıdır? Bu konuda ne tür faaliyetler yürütmektesiniz?”

Araştırma yapılırken özel ve siyasi çekincelere istinaden bazı cevaplar alınamamıştır. Ayrıca sakin kentlerin üyelik aşamasındaki yetkililer (bazı yerlerde kaymakamlar bazı yerlerde ise belediye başkanları ya da görevlileri) siyasi ya da bürokratik görev değişimlerinden dolayı artık o sakin kent için yetkili olmamalarından kaynaklı olarak çeşitli sorunlar da meydana gelmiştir. Şöyle ki, sakin kent statüsü kazanmak için uğraşan yetkililerden sonra göreve gelen kişiler bu uygulamayı göz ardı etmiştir. Bu sebeple de sakin kent statüsü kazanan bazı yerleşim yerlerindeki personel konuya da yabancı kalmıştır. Bütün bu olumsuz durumların etkisine bağlı olarak da pek çok sorunun cevabı alınmadığı için araştırmanın sonuçları çok sınırlı kalmıştır.

Araştırma kapsamında, Türkiye’deki 18 sakin kentin birbirleriyle olan iletişim, paylaşım ve işbirliği araştırılmış, ancak sadece 7 sakin kente ilişkin veri elde edilebilmiştir. Cevap alınan sakin kentler; Gerze, Yalvaç, Seferihisar, Taraklı, Eğirdir, Gökçeada ve Vize’dir. Alınan yanıtlar doğrultusunda, Türkiye Cittaslow Birliği’nin olağan düzenlemiş olduğu toplantılara katılımın sağlandığı tespit edilmiş ancak birbirine yakın ya da komşu olan sakin kentlerin tam olarak dayanışma gerçekleştirerek bağımsız faaliyetler yaptıklarına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Genel Kurul toplantılarında alınan kararlar haricinde özerk bir faaliyetin ya da komşu veya yakın sakin kentler arasında tam olarak iletişim ve dayanışmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında sakin kentlerin ekoturizme yönelik faaliyetleri, ekoturizm faaliyeti gösteren ancak Birlik üyesi olan ya da olmayan yerleşim yerleriyle ilişkileri ve iletişim durumları da incelenmiştir. Sonuç olarak Gerze sakin kenti hariç diğer üyeler, birliğe üyelik için gerekli olan üyelik kriterlerindeki ekoturizmle ilgili maddelerin gereklerini karşılamışlar, ancak bunun haricinde ekoturizm yöreleriyle ortak faaliyet yapmadıkları, hatta bu ekoturizm alanlarıyla hiç iletişime geçmedikleri tespit edilmiştir. Gerze sakin kenti ise ekoturizmin geliştirilmesi ve yerel kalkınmanın sağlanması hedefleri doğrultusunda dünyadaki ekoturizm faaliyetlerini takip ettiğini beyan etmiştir.

Belediyelerle yapılan görüşmeler doğrultusunda elde edilen bilgilerden birisi olarak karşımıza mali sorunlar çıkmıştır. Şöyle ki, ilgili birim çalışanları tarafından yapılmak istenen çalışmalarda belediyelerin bütçelerinin kısıtlı olmaları sorunu sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur. Gerek belediyelerin bütçelerinin yetersiz oluşu ve gerekse de ekoturizm ya da sakin kent gibi faaliyetlerin tanıtımı için kaynakların sınırlı ve kıt oluşu aşılması zor bir durum olarak kabul edilmiş, bu faaliyetleri gerçekleştirmek isteyen çalışanlar için güçlü bir sorun olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı yerleşim yerlerinde bu tür faaliyetlerin belediye faaliyet programlarından çıkartılarak mülki idari amirliği yetkililerine devredildiği araştırma kapsamında tespit edilmiştir. Bu devir durumunun da mali sorunları çözmediği tespit edilen başka bir durum olarak karşımıza çıkmıştır. Mülki idari amirlikleri genel sorunlara odaklandıkları gibi bir de siyasi kaygılar taşımadıkları için bu tür faaliyetler kişisel ilgiler dâhilinde şekillenmiştir. Örneğin ilçe kaymakamı görev süresi boyunca Sakin Kent olmak için projeler geliştirip uygulamaya çalışırken, görev yeri değiştiğinde ve yerine yeni bir kaymakam atandığında bütün çalışmalar atıl hale gelmiştir. Türkiye’de en çok görünen sorunlardan biri de ortak bir program dâhilinde yürütülmeyen bu faaliyetler için yapılan yatırımların genel olarak atıl hale gelmeleri olmuştur.

Araştırma kapsamında son olarak sakin kent üyeliği sonrasında yapılan faaliyetlerin tanıtımının yapıp yapılmadığı sorulmuş ve üyeler yapmış oldukları ve yapacakları faaliyetleri başta sosyal medya ve yerel toplantılar aracılığıyla olmak üzere çeşitli tanıtım yollarıyla duyurduklarını ifade etmişlerdir. Ancak verilen yanıtlardan bu tanıtımların yeterli olmadığı ve ülke genelinde gereken dikkati ve gündemi oluşturamadıkları tespit edilmiştir. Öyle ki, yerel çapta kalan bu tanıtımların komşu il ya da ilçeler tarafından dahi tam olarak bilinmedikleri tespit edilmiştir.

Sonuç

Hem ekoturizm faaliyeti hem de sakin kent uygulamasıyla doğanın korunması, kültürün devam ettirilmesi ve yerel birimler bazında kalkınmanın sağlanması hedeflenmektedir. Bu yüzden bu iki uygulamaya eş zamanlı gereken önemin verilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin bu iki modelin olumlu yanlarını birleştirip kendine has sistemini kurarak hak ettiği turizm gelirini alması için ilgili kurumların politikalar üretmeleri gerekmektedir. Türkiye’nin sahip olduğu doğal güzelliklerin ve kültürel mirasların tüm dünyanın hizmetine sunulması için acil olarak yerel yönetim birimlerine yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Sakin kent üyesi kentlerin bu üyeliğin gereklerini sürdürebilir biçimde yerine getirmelerinin önündeki en önemli engelin özellikle belediye örgütlenmelerinin mali kapasitelerinin düşük olması ve bu yöndeki çalışmalara kaynak ayıramamaları gelmektedir. Bu

çalışmaların kurumsal bir karakter kazanması, yaygınlaştırma faaliyetleri ciddi kaynak ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bu açıdan son yıllarda Türkiye’de bu yöndeki çalışmalar belediye teşkilatlarından kaymakamlıklara doğru kaymaktadır. Ancak kaymakamlıkların da yine mali açıdan yeterli olduklarını, kendilerine bu konuda ayrılan bir bütçenin olduğunu söylemek mümkün değildir. Daha önce de bahsedildiği üzere ortak bir yapının denetim ve kontrolü her aşamada gereklidir.

Sakin kent akımı ve ekoturizm birbiri ile uyuşan temellere sahip olsa da sakin kent üyesi olan yerleşim birimlerinin ekoturizm odaklı gelişim hedefini benimseyen yerleşim birimleriyle işbirliğine yönelik çalışmaları yetersizdir. Yerel ekonominin gelişmesi ve kalkınmanın yerelden başlaması için önemli fırsatları bünyesinde barındıran bu iki önemli akıma ilişkin çalışmaları olan kentlerin mali ortaklıklar kurmaları, fon oluşturmaları ve yönetsel işbirlikleri tesis etmeleri son derece önemlidir. Gerek festivaller ve gerekse de gezi rotaları oluşturulmalı ve bu iki uygulamanın güzergâhlarının Türkiye’nin farklı bölgelerinde alternatifleriyle oluşturulması gereklidir. Örneğin, yemek kültürünü yansıtan gastronomi güzergâhı, kayak ve kış sporları için ayrı bir güzergâh, meyve ve sebze hasatlarıyla ilgili farklı güzergâhlar oluşturularak Türkiye’nin her bölgesinde farklı tercihler sunulmalıdır. Hem bu iki faaliyetin mali katkıları hem de yapıldıkları bölgelerdeki olumlu ve olumsuz etkileri kontrollü bir şekilde takip edilmelidir. Oluşabilecek aksaklıkların giderilmesi amacıyla koordinasyonun sağlanması için “Sakin Kentler Birliği” ya da “Ekoturizm Birliği” gibi yapılara da ihtiyaç duyulmaktadır.

Hayatın güzelliklerinin doyasıya yaşanabileceği uygulamalar için özel ve sürdürülebilir politikaların üretilmesine önem verilmesi sayesinde hem insanlığın huzur ve refahı hem de tabiatın korunması sağlanacaktır. Özel olanın sürdürülebilir olması ise sadece günümüz ihtiyaçlarını karşılamamanın yanı sıra gelecek nesillere bırakılacak mirasın da muhafaza edilmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akın, A. (2016). Ekoturizm Alanlarının Değerlendirilmesi ve Ekoturizmin Uygulanabilirliğinin Araştırılması (Gaziantep Örneği). *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 6 (2): 25-31.
- Ankaya, F. Ü., Yazıcı, K., Balık, G., Aslan, B. G. (2018). Dünyada ve Türkiye’de Ekoturizm, Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Katkıları. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(2), 69-72.
- Cittaslow Türkiye. (2020a). Erişim Tarihi: 02.06.2020, <http://cittaslowturkiye.org/#uluslararası>
- Cittaslow Türkiye. (2020b). Erişim Tarihi: 02.06.2020, <http://cittaslowturkiye.org/>.
- Cittaslow Türkiye, (2021). Cittaslow Listesi, Erişim Tarihi: 08.04.2021 https://www.cittaslow.org/sites/default/files/content/page/files/246/cittaslow_list_march_2021.pdf.
- Derman, E. ve Yazar, A. (2016). Determination of Satisfaction Factors for Local Community in Sport Tourism. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences*, 2, 1-5.
- Erdem, Ç. (2016). Yavaş Kent: Teknolojik Ortaçağ. 4. *Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, İstanbul.
- Erdoğan, N. (2014). Ekoturizm Turizm, Çevre ve Sürdürülebilirlik. H. Reyhan, A. Mutlu, H. Doğan ve A. Reyhan (Ed.), *Sosyal Çevre Bilimleri* (ss. 143-186). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Jarvis, H. (2015). Community-led Housing and ‘Slow’ Opposition to Corporate Development: Citizen Participation as Common Ground?, *Newcastle University Geography Compass*, 9(4), 202–213.
- Jung, T. H., Ineson, E. M., Miller, A. (2014). The Slow Food Movement and Sustainable Tourism Development: A Case Study of Mold, Wales, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 8(4), 432-445.
- Karaahmet, A. (2013). Yavaş Şehir Hareketinin Kent İmajına Katkısı: Ordu-Perşembe Örneğinin Yerel Basın Üzerinden Analizi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 11-20
- Kayaoğlu, B. (2018a). Ecotourism and the Protection of the Environment, *International Ecology 2018 Symposium*, Kastamonu.
- Kayaoğlu, B. (2018b). Ekoturizm Uygulamasının Yerel Kalkınma ile İlişkisi. *Alanya Uluslararası Yerel Yönetimler Sempozyumu (1-3 Kasım 2018)*, Antalya
- Özkök, M. K., Dinçer, E., Ünveren, İ. O. (2016). Vize Kent Merkezi Mekansal Dönüşümü ve Mekanın Biçimlenme Yapısı Arasındaki Etkileşim, 4. *Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, İstanbul.
- Öztürk, B. N., ve Öztürk, T. (t.y.). “Küreselleşen Dünyada Alternatif Bir Yaşam Tarzı Pratiği: Gönüllü Sadelik ve Cittaslow”, 1-2
- Sırrım, V. (2012). Çevreyle Bütünleşmiş Bir Yerel Yönetim Örneği Olarak “Sakin Şehir” Hareketi ve Türkiye’nin Potansiyeli, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 119-131.
- Tosun, C. ve Şahin, S. Z. (2006). Gelişen ve Değişen Eğilim: Ekoturizm, II. *Balıkesir Turizm Kongresi*, Balıkesir
- Tosun, E. K. (2013). Yaşam Kalitesi Ekseninde Şekillenen alternatif Bir Kentsel Yaşam Modeli: Yavaş Kentleşme Hareketi, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 216-217.
- Türkiye Gazetesi, (2017). İşte Türkiye’nin Cittaslow Birliği’ne Üye 14 Sakin Şehri, Erişim Tarihi: 10.12.2017, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/526210.aspx>.
- Urry, J. (1999). Mekânları Tüketmek (R. G. Ögdül, Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yalçın, E. (2019). Küresel Kente Alternatif Olarak Sakin Şehir: Türkiye Sakin Şehirleri Üzerinden Değerlendirme, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38), 202-230.

Yavuzçehre, P. S. ve Onat, O. (2017). Türkiye’de Sakin Kent (Cittaslow) Üyeliğinin Kamusal Mekânlara Etkisine Yönelik Bir İnceleme, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 299-320.

KÜRESEL KENTLERDE EMEĞİN BİREYSELLEŞMESİ SÜRECİNE COVID-19 ETKİSİ

(The Effect Of Covid-19 On The Process of Individualization Of Labor In Global Cities)

Yasemin YALNIZOĞLU¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.10.2020

Makale Kabul Tarihi: 08.03.2021

ÖZ

Bu makale küresel kentlerdeki emegın bireyselleşme sürecini Covid-19 çerçevesinde ele almaktadır. Bu amaçla çalışma, Manuel Castells'in "Ağ Toplumunun Yükseliş" adlı eserinde ağ toplumunun temelini oluşturan enformasyon teknolojisinin çalışma ve istihdamdaki dönüşümüne etkileri ve emegın küresel akış içindeki konumunu inceleyerek kavramsallaştırdığı "emegın bireyselleşmesi" sürecine odaklanmaktadır. Bu sürecin daha çok hissedildiği yerlerin başında küresel kentler gelmektedir. Küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi yeni bir süreç değilken, 2019'un Aralık ayında Çin'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisiyle daha belirgin hale geldiği görülmektedir. Bugün gelinen noktada salgın, küresel ekseninde bir sağlık krizinin ötesinde küresel bir ekonomik kriz haline gelmiştir. Bu krizin etkileri her alanda olduğu gibi emek üzerinde de oldukça hissedilmektedir. Bu çalışma Covid-19 sürecinde emegın durumunu anlamak adına bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışmada Castells'ten hareketle emegın bireyselleşmesi süreci tanımlayıcı unsur olarak ele alınmakta ve küresel kentlerin temel özelliklerine yer verilerek, emegın ikili yapısını incelemektedir. Son olarak Covid-19'un küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi sürecine etkisi tespit edilmeye çalışılmaktadır. Covid-19'un küresel kentlerde emek içindeki bölünmeyi ve yerleşmeyi arttırdığı ve bunun bir sonucu olarak emegın bireyselleşmesi sürecini derinleştirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Manuel Castells, Emegın Bireyselleşmesi, Küresel Kentler, Covid-19.

ABSTRACT

This article discusses the process of individualization of labor in global cities within the framework of Covid-19. To this end, the study examines the effects of Information Technology, which forms the basis of network society, on the transformation of work and employment in Manuel Castells' work "The Rise of Network Society" and the study focuses on the process of "individualization of labor" conceptualized by Castells by examining the position of labor in the global flow. At the beginning of the places where this process is more felt are global cities. The individualization of labor in global cities is not a new process. However, appears to have become more pronounced with the Covid-19 pandemic, which began in China in December in 2019 and affected the entire world. Today, the epidemic has become a global economic crisis beyond a health crisis on the global axis. The effects of this crisis are felt on labor as in every field. This study aims to make a contribution to understand the situation of labor in the Covid-19 process. In the study, the process of individualization of labor is considered as a defining factor, based on Castells and the study examines the dual structure of labor by including the basic characteristics of global cities. Finally, the effect of Covid-19 on the individualization of labor in global cities is tried to be determined. It is seen that Covid-19 deepens the division and localization in labor in global cities and contributes to the individualization of labor.

Keywords: Manuel Castells, Individualization of Labor, Global Cities, Covid-19

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Programı, yyalnizoglu5@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3633-3280

Giriş

1970’li yıllardan itibaren enformasyon teknolojisinin yayılmasıyla meydana gelen değişim her alanda hissedilmiştir. Enformasyon çağının getirdiği çalışma şekli ve istihdamdaki dönüşüm emek üzerinde farklılaşma sürecini başlatmıştır. Bu süreçle birlikte yeni iş biçimleri ortaya çıkmış ve işgücü piyasası esnekleşmiştir. Castells bu sürecin sonunun emegın bireyselleşmesine evrildiğini “Ağ Toplumunun Yükseliş” kitabında ağ toplumu kuramı içinde açıklamıştır. Özellikle hem esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlık kazanması ve mekân sınırlaması olmaksızın her alanda çalışmanın mümkün hale gelmesi hem de çeşitlenen emegın küresel akış içinde örgütlenememesi emegın bireyselleşmesini beraberinde getirmiştir.

Küreselleşen dünyada emegın bireyselleşmesi sürecinin derinden hissedildiği mekânların başında küresel kentlerin geldiği görülmektedir. Küresel kentlerde enformasyona dayalı hizmet sektörlerinin ön planda olması emek piyasasını bilgi işleme dayalı ve uzmanlaşmış hale getirmektedir. Bu sektörler ise ucuz emek sunumunu barındıran üretim sektörüyle desteklenmektedir. Buna bağlı olarak küresel kentlerde emek piyasasındaki farklılaşma beraberinde kitlesel bir eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik ve sosyal eşitsizliğin hissedildiği bu kentlerde, Covid-19’un emegın bireyselleştiği bir süreci belirginleştirdiği görülmektedir.

Bu çalışma tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisinin küresel kentlerdeki emegın bireyselleşme sürecine etkisini incelemektedir. Pandeminin beklenmeyen bir anda ve hızda tüm dünyaya yayılması, başta sağlık olmak üzere birçok alanı etkilemiştir. Bir sağlık krizinin ötesinde ekonomik ve sosyal krize evrilen salgın, ülkeleri ve kurumları ciddi önlemler almaya zorlamıştır. Bu önlemler neticesinde emegın etkilenmesi bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bugün Covid-19’un etkisine ilişkin çalışmaların ağırlıklı olarak küresel sermaye ve sağlığa yönelik değerlendirmeleri içerdiği görülmektedir. Özellikle emegın bölünmesinin önemi gözden kaçmaktadır. Bu nedenle hazırlanan bu çalışma Covid-19 çerçevesinde emegın durumunu anlamak adına bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada “eleştirel paradigma”² çerçevesinde “Küresel kentlerdeki emegın bireyselleşmesi sürecini Covid-19 salgını nasıl etkilemiştir?” ve “Emegın bireyselleşmesinde etkili olan “emegın bölünmesi” ve “emegın yerelleşmesi” Covid-19’la birlikte küresel kentlerde nasıl derinleşmiştir?” soruları cevaplanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde anlam örüntüsünün ortaya konulması amacıyla Manuel Castells’in kuramından hareketle emegın bireyselleşmesi süreci ele alınmıştır. İkinci bölümde emegın bireyselleşmesi sürecinin özellikle küresel kentlerde karşılık bulduğu fikrinden hareketle küresel kentlere yer verilerek, emek ilişkisi üzerinden incelenmiştir. Üçüncü bölüm ise çalışmanın ana amacı olan küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi sürecinin Covid-19’la derinleştiği önermesinden hareketle değerlendirilecektir. Çalışmada yöntem olarak literatür taraması kullanılmış ve emegın bireyselleşmesi konusunun kavramsal çerçevesinin belirlenmesi adına Castells’in eseri incelenmiştir. Son bölüm ise e-

² Eleştirel paradigma, “insan ürünü olan kalıplaşmış tarihsel, ekonomik, toplumsal ve kültürel değerlerin “olağan” ve “normal” olma hallerini sorgulamaktadır” ve “Bilimsel araştırma yoluyla, bireylerin ve toplumların baskı ve ezme pratiklerinden özgürleştirilmesi” (Çıvık ve Sezerel, 2018: 5) amaçlanmaktadır.

gazete, dergi ve raporlardan elde edilen veriler “metin analizi”³ kullanılarak genel bir değerlendirmeyle ortaya konulmuştur.

1. Ağ Toplumu ve Emeğin Bireyselleşmesi

Manuel Castells’in, “Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür” üçlemesiyle temel amacının 20. yüzyılın son çeyreğinde kendini gösteren yeni toplumsal dünyayı bütünlüklü bir teorik çerçeve içinde sunmak olduğu söylenebilir. Bu amaçla üçlemenin ilk cildi olan “Ağ Toplumunun Yükselişi”nde bir yandan ağ toplumunu tahlil etmiş, diğer yandan bütüncül bir enformasyon çağı görüşünü ortaya koymuştur (Çımrın Kökalan, 2011: 67).

Castells’in enformasyon çağı, “tarihle, kurumlarla, kalkınma düzeyleriyle etkileşim halinde olan ve farklı ağlar çerçevesinde küresel bir etkileşim sistemi içinde yer alan bir çağ” ifade etmektedir (2008: 277). 1970’li yıllardan itibaren teknolojinin çok kısa bir sürede yayılması, tüm dünyayı birbirine yaklaştıran bir çağ başlatmıştır (Balatongöz, 2018: 10). Bu çağla birlikte sanayileşme döneminin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısı enformasyon teknolojisiyle değişmiştir. Ekonominin içeriği imalat ve tarımdan hizmetlere doğru kaymış, bilgiye dayalı yönetsel ve profesyonel mesleklerin yükselişi önem kazanmıştır (Castells, 2008: 276). Buna bağlı olarak yeni bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır

Castells’e göre; bu toplum ağ toplumunun temeli olan enformasyon toplumdur. Ağ toplumunda görülen süreçler ağırlıklı olarak interaktif hatlarla bağlıdır. Bu hat, enformasyon toplumu ile ağ toplumu arasında köprü olan internettir. Çok kısa sürede internette meydana gelen değişim ve yayılma, ağ toplumunun maddi temelini oluşturmuştur (Çımrın Kökalan, 2011: 68). Buradan hareketle bu hattı kullanan sistemin ya da ilişkilerin ağ kurma mantığıyla hareket etmesi ağ toplumunun temelini oluşturmaktadır (Castells, 2008: 88-96).

Castells’in ağ toplumu, enformasyonel çağla birlikte bütün kurumların hem kendi aralarında hem de kendi içlerinde ağ biçiminde örgütlenmesidir. Yani toplumdaki egemen faaliyetlerin ağlardan meydana geldiği bir örgütlenmedir. “Küresel pazarlar, işgücü, üretim, medya, küresel yönetim ağları ve sosyal hareketler” gibi birçok toplumsal kurum ağ biçiminde örgütlenmektedir (Beritan, 2014: 22). Castells, bu örgütlenmenin yeni bir boyut içerisinde gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. “Akışlar uzamı” olarak ifade ettiği bu boyut, enformasyon çağıyla mekânın ve zamanın muğlaklaşmasıyla ortaya çıkan ve toplumların bilgi iletişim teknolojileriyle birbirlerine bağlandıkları yerlerdir.

Akış içerisindeki ekonomik yapı, enformasyon teknolojisinin bütün faaliyet alanlarına yayılmasıyla gerçek zamanlı küresel bir boyuta taşınmıştır (Castells, 2008: 279-280). 20. yüzyılın son çeyreğiyle küresel hale gelen bu ekonomi, dünya ekonomisinden farklıdır. Bu ekonomi hem “gezegen çapında tek bir birim olarak işleme kapasitesine sahip bir ekonomi” (Castells, 2008: 127), hem de bilgiyi ve teknolojiyi merkeze alan bir ekonomidir. Yeni ekonomiyle finans piyasaları, uluslararası ticaret ve ulusüstü üretim, bilgi ve teknolojiyle

³ Nitel veri analiz yöntemleri içinde yer alan metin analizi; “farklı metinler üzerinde detaylı incelemeler yaparak problemin çözülmeye” çalışmasıdır (Baltacı, 2019: 377). Daha açık bir ifadeyle metinlerin içeriği derinlemesine incelenerek anlam, yapı ve söylem bakımından altta yatan çözümlemenin ortaya konulmasıdır (Çoşkun, 2016: 7). Bu doğrultuda çalışmadaki içerikler Covid-19’un çalışma yaşamına etkisi ve emeğin bu süreçteki konumunu anlamaya ilişkin metinlerden seçilmiştir. Bu metinler, gerek ulusal gerekse uluslararası rapor ve özellikle gazete ve dergilerden elde edilmiştir.

küreselleşmiştir (Castells, 2008: 128). Küreselleşen ekonominin faaliyet alanı dar çerçeveden çeşitlilik arz eden mesleklere doğru kaymıştır. Buna bağılı olarak yeni üretim sisteminde enformasyonel becerilere sahip yeni bir işgücü ortaya çıkmıştır (Castells, 2008: 355).

Enformasyonel çağ, hem işi hem de işgücünü anlam ve içerik olarak oldukça farklılaştırmıştır. Ağ toplumuyla birlikte temelde çalışma şekli ortadan kalkmamıştır. Ancak enformasyon çağıyla endüstriyel topluma ait emek süreçleri ve iş biçimleri değişmiştir. Küresel ekonomi ve yönetim modeline bağılı olarak hem çalışmanın şekli değişmiş, hem de üretim sürecindeki işgücünün çözülme sürecine neden olmuştur. Castells'e göre; bu çözülme "emeğin bireyselleşmesi"ne yol açan süreci başlatmıştır. Ona göre; enformasyonel teknolojilere dayanan ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçimi "yönetimin merkezsizleşmesine, çalışma şeklinin değişmesine, çalışma sürecinin parçalanması"na (2008: 357) yol açmıştır. Buna bağılı olarak işgücünün kendi içinde bölünmesi ve emegın bireyselleşmesi süreci ortaya çıkmıştır.

Castells'e göre; enformasyon çağıyla çalışma ilişkilerinde belirleyici olan çalışma süresi ve mekân üzerindeki esneklik, geleneksel çalışma şeklinin parçalanmasına neden olmuştur (2008: 358). Teknolojinin getirdiğı interaktif iletişim ağıyla birlikte çalışma şekli mekândan bağımsız ve zamanın ötesinde gerçekleşmeye başlamıştır. Castells'e göre, bu özellikle 1990'lı yıllardan itibaren küçük bir kesimi oluşturan profesyonellerin tecrübe etmeye başladıkları çalışma şeklidir. Bugün ise ağ toplumunda eş zamanlı olarak ve özellikle kentlerde yükselişe geçen sanal çalışma ağlarına dayanan bu çalışma şekilleri çoğalmaktadır (2008: 528-532). Ancak bugün yine belli bir kesim için geçerli olan bir durumdur. Nitelikli iş gücünü kapsayan bu esneklik ve mekân çeşitliliğinin niteliksiz iş gücünü kapsamadığı görülmektedir. Bu emegın çalışma şekli ve süresine bağılı olarak bir bölünmeyi ortaya çıkarmaktadır.

Castells'in emegın bireyselleşmesi sürecini yalnızca çalışma şekillerinde meydana gelen dönüşüm üzerinden almadığı görülmektedir. O, bu parçalanmayı "emeğin yerelleşmesi" olarak kavramsallaştırdığı bir süreç üzerinden analiz etmektedir. Ona göre; teknolojinin getirdiğı interaktif ağ hem esneklik hem uyarlanabilirlikte artış sağlarken, bir yandan sermayenin hareketliliğiyle emegın yerelleşmesini karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Castells'e göre küresel akış içinde küresel bir sermaye piyasası varken, küresel bir işgücü piyasası yoktur. İşgücü piyasası küresel akış içinde birbirine bağımlı hale gelmektedir. Ancak bu emegın küreselleşmesi anlamına gelmemektedir.

Ona göre, sermaye birikimi "zamansız uzamındaki enformasyon ağlarına dayalı küresel finans piyasalarında" gerçekleşmektedir (2008: 624). Sermaye bu ağlar içinde küresel olarak genişlemektedir. Özellikle enformasyona dayalı sektörler küresel akış içinde yeni bir bütünlük oluşturmaktadır. Sermayenin sanal ağlar üzerinden nitelikli beyin grubu tarafından koordine edilmesi ve daha az özgül emeğe dayanması (2008: 624-630) küresel akış içinde koordine edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Castells, sermayenin küresel ağına karşılık, emegın küresel ağ içinde bütüncül olarak yer almadığına dikkat çekmektedir. Ona göre; sermaye özünde ne kadar küreselse, emekte o kadar yereldir. Enformasyon çağıyla emek, bütünlüğünü kaybetmiştir. Örgütlenmek yerine parçalanmış ve çeşitlilik göstermiştir. Küresel ölçekte işgücünün çeşitlilik göstermesi ve sanal ağlara dayanmaması emegın bütünlüğünü yitirmesine, buna bağılı olarak da emegın bireyselleşmesine neden olmaktadır. Emegın bireyselleşmesi dar bir üst kesim ve geniş bir alt

kesim arasındaki bölünmeden kaynaklıdır. Akışlar uzamı içinde üst kesim ağlar etrafında örgütlenirken, alt kesim farklı mekânlarda yer alarak birbirinden kopan ve ayrılan yerellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (2008: 628-631).

Bunun yanında dar bir uzman işgücünün oluşturduğu küresel bir piyasa vardır. Bu işgücünün, enformasyon teknolojileri sayesinde çalışma hızını artırıp zenginleştirdiğinden daha değerli olduğu düşünülmektedir (Nuro, 2014: 78). Küreselleşen uzman işgücü, sadece beceri düzeyi yüksek bir işgücü değildir. Aynı zamanda yüksek düzeyde talep edilen bir işgücüdür. Alt kesime göre, daha esnek kurallara tabi olan uzman işgücü küreselleşerek güçlü bireyler haline gelmektedir (Balatongöz, 2018: 10). Alt kesimin ise, kurumsal düzeydeki korunmasını yitirerek pazarlık gücüne bağlı hale geldiği görülmektedir (Castells, 2008: 380). Farklı ülkelerde bulunan ve büyük bir kesimi oluşturan uzmanlaşmış işgücü dışında kalan bu işgücü küresel akış içinde dolaşmamaktadır. Ağın başka parçalarına bağlanmaktadır. Bu bağlanmaya bağlı olarak parçalanmış bir işgücü ortaya çıkmaktadır (Castells, 2008: 319). İşgücünün bu kesimi esnek bir ağ içinde yerleşerek zayıf bireyler haline gelmektedirler. Yerleşen ve savunmasız hale gelen bu bireyler kolektif kimliğini kaybederek, bireyselleşmektedirler. Castells'e göre; bu yerellik içinde küresel işgücü, uzmanlaşan işgücü dışında, küçük bir kesim için de söz konusudur. Bu işgücünü oluşturan kesim göçmenlerdir. İşgücü, kurumlar kültürler, sınırlar ve yabancı düşmanlıkları nedeniyle birçok kısıtlama içindedir (2008: 316-318). Bu kısıtlılıklar içinde göçmen işgücü küresel akış içinde kendine yer bulmaya çalışmaktadır. Ancak bu çok küçük bir kesimi oluşturduğundan işgücünün küreselleştiği anlamına gelmemektedir.

Castells'in sermaye ve emeği yeni bir uzamsal boyutta konumlandığı görülmektedir. Bu boyutta esnek ve uyarlanabilir yeni iş ilişkileri ortaya çıkmış ve bilgiye dayalı mesleklerin önemi artmıştır. Bilgiye dayalı uzmanlaşan işgücü hem küresel akış içinde kendine yer edinebilmiş, hem de yeni çalışma şekillerine adapte olmuştur. Sanal ağların dışında kalan işgücü ise yeni çalışma şeklindeki uyarlanabilirlik ve esneklikten uzak mekâna ve zamana bağlı çalışmaya devam etmiştir. Küreselleşemeyen emeğin bir bölümüyse bireysel varoluşlarla bölünmüştür. Esnek çalışma süreçleri ve yerleşmenin getirdiği farklılık emeğin bölünmesine ve buna bağlı olarak da emeğin bireyselleşmesine yol açmıştır.

Castells'in enformasyon çağının yeni toplumsal yapısını ağ toplumu üzerinden açıklarken birbirleriyle bağlantılı düğüm noktalarına yer verdiği görülmektedir. Akışlar uzamı içinde bu düğüm noktalarıyla küresel kentler arasında benzerlikler kurmuştur (Beritan, 2014: 23). Enformasyona dayalı hizmet sektörlerinin ön planda olduğu bu kentlerde emeğin bölünmesi ve yerleşmesine bağlı olarak bireyselleşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde emeğin bireyselleşmesini etkileyen küresel kentlere yer verilmiştir.

2. Küresel Kentler

Günümüzde kentler mekânsal ve işlevsel olarak oldukça farklılaşmıştır. Günümüz kentleri, insanlara büyük oranda iş ve yerleşim mekânı sunmanın ötesindeki merkezlerdir (Wirth, 2002: 78). Özellikle küreselleşmenin etkisiyle kentler, ekonomik ve kültürel olarak ülke sınırlarının ötesinde önemli birer aktör haline gelmişlerdir.

Kentlerin ülke sınırlarının ötesinde küresel rolünü ilk fark edenlerden biri Peter Hall olmuş ve 1966 yılında ortaya koyduğu “Dünya Kentleri” çalışmasında kentlerin yeni durumunu açıklamıştır. Hall, kentlerin “sahip oldukları coğrafi konum, insan gücü ve sermaye potansiyeline” bağlı olarak sadece ülkeleri için değil, dünya için önemli birer merkez haline gelmeye başladıklarını ileri sürmüştür (Taşkın, 2016: 12). Kentlerin küresel aktör durumuna yönelik başka bir çalışma John Friedman’ın “Dünya Kenti Hipotezi” çalışmasıdır. Ona göre kentler, “tarihsel arka planları, küresel sermaye ile kurdukları ilişkiler, büyüklükleri ve potansiyelleri” gibi sebeplerle diğer kentlerin önüne geçmektedir (Taşkın, 2016: 12). Çalışmasında öne geçen kentleri yedi kriter içinde açıklamıştır. Friedman’a göre bir kentin dünya kent sistemi içindeki yeri; “Önemli finans merkezi olma, çok uluslu şirketlere yönetim merkezi olma, uluslararası kurumların varlığı, hızla büyüyen hizmet sektörü, önemli imalat merkezi olma, dünya taşımacılığında temel eklem noktası olma ve nüfus büyüklüğü”ne bağlıdır (Topal ve Bilgili, 2010: 28). Friedman’ın, dünya kent sistemi içindeki kentleri özellikle küresel ekonomik boyut üzerinden değerlendirdiği görülmektedir.

Dünya kenti kavramının ortaya atılmasından yıllar sonra Saskia Sassen, aynı süreci (Güllüpmar, 2012: 21) 1991’de yayımladığı “The Global City: New York, Londra, Tokyo” adlı eserinde küresel kent kavramsallaştırmasıyla açıklamıştır. Küresel ekonominin büyük kentlerle olan etkileşimi ve teknolojiye bağlı olarak bu kent tipinin ortaya çıktığını ifade etmiştir (Kayan, 2015: 282). Sassen, bu kentleri dünya çapında çekim gücüne sahip, küresel sermayenin kontrol edildiği, ileri derecede uzmanlaşmış hizmetlerin yoğun olarak yer aldığı merkezler olarak ele almıştır (Bozdoğan, 2019: 133). Castells de küresel kentleri; “bilgiye dayalı üreticilerin yerleştiği” (2008: 156) ve gerekli teknolojik altyapıya sahip uzmanlaşmış işgücünün istihdam edildiği mekânlar olarak tanımlamıştır. Küresel kentlerin bu tanımlamalarından yola çıkarak dinamik bir yapıyı barındırdıkları görülmektedir (Kayan, 2015: 282).

Sassen ve Castells’in küresel kentleri, uluslararası akışı içindeki bir ağ sistemiyle açıkladıkları görülmektedir. Bu ağ sistemi içinde teknolojinin etkisiyle bankacılık, finans, Ar-Ge başta olmak üzere üretici ve tüketici hizmetlerinin yer aldığı, politik ve yönetsel gücün konumlandığı ve küresel ekonominin (Yaylı, 2012: 342) kontrol edildiği mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya ekonomisine yön veren ekonomik ve politik kararların alındığı bu kentlerin konumu birçok ülke açısından önemlidir. Küresel kentlerin bu önemi sermayenin dikkatini bu kentlere yönlendirmiştir. Özellikle çokuluslu şirketler buralarda konumlanarak, üretim hatlarını dağıttıkları kentleri bu kentler üzerinden küresel sisteme bağlamışlardır. Birer komuta merkezleri olan küresel kentlerde faaliyet gösteren uluslararası sektörler, kentlerde yeni bir işgücü profili oluşturmuştur. İleri eğitilmiş, uzmanlaşmış ve hayli yüksek ücret alan bu profesyonel grup, küresel kentlerin yeni elitleri olarak tarif edilmektedir. Bu grubun bilgiye dayalı ve daha esnek çalışma şekline sahip oldukları görülmektedir. Üst düzey yönetsel fonksiyonlara sahip bu grup, sınır ötesindeki faaliyetleri dijital ağlarla buldukları yerden kontrol edebilmektedir (Beritan, 2014: 14-15). Küresel kentler, küresel hizmetlerin sunulduğu merkezler olmasının yanında bunların ucuz emek sunumuyla destekleyen üretim sektörü de yer almaktadır. Bu sektörde yer alan işgücü fiziksel güçle ve mekâna bağlı çalışan, daha az eğitilmiş olan ve düşük ücret alan emegın diğer bölümünü oluşturmaktadır.

Küresel kentlerdeki bu ikili yapı, diğer kentlere oranla daha çok hissedilmektedir. Çünkü bir yandan ekonomiye yön veren profesyoneller yüksek ücretler kazanırken (Bozdoğan, 2019: 165) ve daha esnek ve uyarlanabilir çalışırken, diğer yandan düşük nitelikli işlerde çalışanlar daha az ücretle ve daha katı çalışma şekilleriyle yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Buna bağlı olarak gelir dağılımının getirdiği eşitsizlik sınıfsal uçurumun artmasına ve bu kentlerde ikili bir yapının hâkim olmasına neden olmaktadır (Yaylı, 2012: 342). Bunun yanında göçmenlerin kitlesel şekilde akın etmesi, enformel ekonominin bu kentlerde genişlemesine neden olmakta ve piyasadaki işgücünü ucuzlatmaktadır. Bu kesim emek piyasasının önemli bir bölümünü oluşturduğundan ikili yapı arasındaki fark daha da açılmaktadır (Beritan, 2014: 13). Buna bağlı olarak görülen ikili yapı emek piyasasındaki bölünmeyi arttırmaktadır. Bu durumun sonucunda Castells'in kavramsallaştırdığı emegın bireyselleşmesi süreci daha çok hissedilir hale gelmektedir.

Küresel kentlerdeki emegın bireyselleşme sürecinin, beklenmedik bir anda tüm dünyaya hızla yayılan Covid-19'den etkilendiği görülmektedir. Çalışmanın son bölümünde bu etkiye yönelik değerlendirmelerin üzerinde durulmuştur.

3. Küresel Kentlerde Emegın Bireyselleşmesi Sürecine Covid-19 Etkisi

2019'un Aralık ayında Çin'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi hayatın her alanında etkisini göstermektedir. Bugün gelinen noktada salgının etkileri küresel ekseninde bir sağlık krizi olmasının ötesinde küresel bir ekonomik krize kapı aralamaktadır (Zeytinoğlu, 2020). Krizin etkilerinin uzun vadede hissedileceği uzmanlar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir. Özellikle karantina önlemleri boyunca ekonominin uzun vadede yavaşlaması nedeniyle dünya genelinde işsizliğin ciddi oranda yükseleceği tahmin edilmektedir (Kaya, 2020).⁴

Virüsün önlenmesi için ulusal, uluslararası ve yerel birçok önlemin alındığı görülmektedir. Önlemler içinde en sık rastlanan uygulamaların başında "sokağa çıkma yasağı" gelmektedir. Ayrıca kara, deniz ve hava ulaşımında kısıtlamalar da sıklıkla uygulanan diğer önlemlerdir. Bunun yanında büyük boyutlu önlemlerin de alındığı görülmektedir. Neredeyse tüm ülkeler seyahat yasakları ve sınır kapatma önlemlerini ardı ardına uygulamaya koymaktadırlar (ILO, 2020a).

Alınan önlemlerin ise ekonomi üzerinde etkisi oldukça hissedilmektedir. Önlemlerin ulusal ve uluslararası ekonomiye yönelik etkisi negatif yönlü bir seyir izlemektedir. Bu seyrin sadece sermaye üzerinde değil, emek üzerinde de etkisi oldukça hissedilmektedir. Emek üzerindeki etkinin iki yönlü olduğu görülmektedir. Hem emegın bölünmesini hem de emegın yerelleşmesini derinleştiren bir sürece götürmektedir. Bu sürece bağlı olarak da emegın bireyselleşmesini arttıran bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Emegın bireyselleşmesi süreci küresel kentlerde yeni bir süreç olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bakıldığında Covid-19'un bu sürece dâhil yeni bir şey üretmediği, sadece var olan süreci hızlandırarak gelecek yıllarda yaygınlık kazanması beklenen yeni iş ilişkileri ve emegın durumunu daha belirgin hale getirdiği görülmektedir. Bu kentlerin uzmanlığa ve bilgiye

⁴ ILO'nun ILO Gözlem: Covid-19 ve Çalışma Yaşamı 7. Baskısı'na göre; 2020'de istihdam kaybı 114 milyona ulaşmıştır (2021: 1).

dayalı iş şekilleri düşünüldüğünde, yeni çalışma şekillerine ve bunun devamında eski yapıların yıkılıp yerine yeni kültürlerin ve alışkanlıkların yerleştiği süreci kolaylaştırdığı görülmektedir. İletişim, elektronik ve finans ekonomisi gibi hizmet alanları bünyesinde barındıran küresel kentler (Hablemitoğlu, 2004: 23-24) pandemiyle birlikte küresel durgunluğun hissedildiği yerlerin başında gelmektedir. Küresel kentler, bir yandan nitelikli uzman işgücünü barındıran diğer yandan uzman olmayan ya da göçmen statüsündeki işçilerin (Sharifi ve Khavarian-Garmsir, 2020: 7) yoğun olduğu yerler olarak düşünüldüğünde, Covid-19'un bu kentlerde yer alan emek üzerindeki etkisinin önemli olduğu görülmektedir. Covid-19'un küresel kentler özelinde emeği yerleşmesini ve bölünmesini derinleştirdiği bunun sonucunda da bireyselleşmesini sağlayan itici bir güç olduğu görülmektedir.

Bu süreçte küresel kentlerde emeğin bölünmesiyle kast edilen şey; emeğin bir bölümünün işyerinden uzaklaşması iken, bir bölümünün çalışmaya işyerinden devam etmesidir. Covid-19 önlemlerinin emek gücünü işyerinden uzaklaştırdığı görülmektedir. Buna bağlı olarak kurumsal alt yapısı hazır olan sektörlerin uzaktan çalışma ya da esnek çalışma saatlerine geçiş yaptıkları görülmektedir (ILO, 2020a). Covid-19 iş dünyasına evden çalışmanın mümkün olduğunu göstermiş (Haag, 2020; Levanon, 2020) ve özellikle bilgiye dayalı işgücünün geliştirilmiş iş teknolojilerine bağlı olarak daha fazla evden çalışabilecekleri bir süreci ortaya çıkarmıştır. Özellikle üretim faaliyetine fiziksel katkısı olmayan uzman işgücü uzaktan çalışma modeline geçmiştir. Bunun yanında yarı yarıya düşürülen saatlere dayanan esnek zamanlı çalışma ve çalışan sayısının azaltılmasına yönelik kademeli çalışma şekli de bu süreçte uygulanmaktadır (Livermore ve Zhang, 2020). Bunun dışında idari izinlerle belli aralıklarla iş yerinden uzaklaşma, bu süreçte uygulanan önlemlerden bir diğeridir. Ancak hangi uygulama olursa olsun, genel olarak emeğin bu bölümünün haklarından ve ücretlerinden mahrum kalmadan bu süreci yönettikleri görülmektedir.

Sosyal mesafe önlemleri neticesinde gündeme gelen yeni iş ilişkilerinin tüm meslekleri ve çalışanları kapsamadığı görülmektedir. Bilgiye dayalı hizmetlerin mekân sınırlaması olmaksızın ağlar üzerinden yürütülmesi bu süreçte mümkünken, diğer alanlar için aynı durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Uzaktan çalışma şekline geçen sektörler incelendiğinde bunu tüm çalışanlarına sağlamadıkları da görülmektedir. Uzmanlaşmış işgücü dışında kalan emeğin bu bölümü mekâna bağlı çalışma şeklini sürdürmeye devam etmekte ve her gün işe gitmek zorundadır (Brynjolfsson vd., 2020; Levanon, 2020).

Küresel bir ekonomik krizin hissedildiği bu süreçte ekonominin durmaması ve devamlılığı açısından birçok sektör üretim süreçlerini en temel seviyede tutmaya çalışmaktadırlar (Sezgin, 2020). Bu nedenle Castells'in ifadesiyle "niteliksiz işgücü esaslı enformel yapının" bu süreçte çalıştığı görülmektedir. Farklılaşan sektörler içinde emeğin bu bölümü üretim ve dağıtım alanlarında tüm risklere rağmen çalışmaktadır. Özellikle zorlayıcı çalışma süreleri ve ücretlerinde düşüşlerle karşı karşıya kalan (ILO, 2020b; ILO, 2021) emeğin bu bölümü, küresel kentlerin nüfus büyüklüğü düşünüldüğünde azımsanmayacak kadar çoktur. Enformel sektörlerde tam zamanlı çalışma emek piyasası arasında bölünmenin ve eşitsizliğin artmasına neden olmaktadır. Kentlerin getirdiği gelir ve mekân üzerindeki eşitsizlik ve bölünmeye bir de karantina eşitsizliği eklenmektedir. Bu eşitsizlikler küresel kentlerde normalleştirilip, sıradanlaştırıldığı ve gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Sert vd., 2005: 110). Bu kentlerde Covid-19 sürecinin etkisiyle meslek

sınıflarına göre; düşük gelirli ekonomilerin (Dingel ve Neiman, 2020) ve enformasyona dayanmayan alanların yeni çalışma şekillerine uygun olmamasından doğan farklılık emegın bölünmesini desteklemektedir. Covid-19'un, emegın bu bölümünün savunmasızlığına katkıda bulunduğu görülmektedir (Baker, 2020).

Covid-19'un istihdam üzerindeki etkisi de emegın bölünmesi sürecini derinleştirmektedir. Salgının ekonomik etkilerine bağılı olarak ortaya çıkan işsizliğin en çok düşük ücretli vasıfsız işçileri kapsadığı görülmektedir. Niteliksiz işgücünün çalışmaya devam ettiği bu süreçte⁵, niteliksiz ve düşük ücretli işgücünün işlerini kayb ettikleri görülmektedir (Yıldızoğlu, 2020; ILO, 2021). Serbest çalışanlar, geçici çalışanlar ve göçmenler olmak üzere korumasız çalışanlar bu süreçte savunmasız kalmaktadırlar (ILO, 2020b, ILO, 2021). Farklı istihdam türleri içinde yer alan bu çalışanlar sadece bir sağılık kriziyle değıil (Özdemir, 2020), işgücü arzı ve kazançları üzerinden büyük bir krizle karşı karşıya kalmaktadırlar (Adams-Prassl vd., 2020). Covid-19'la artan istihdam ve kazanç üzerindeki ayrışma, emegın yalnızlaşmasına neden olmakta ve bireyselleşmesini derinleştiren süreci devam ettirmektedir.

Castells, emegın bireyselleşmesi sürecini ele alırken yer verdiği emegın yerelleşmesi bugünkü süreçte değerlendirildiğinde, sermayenin ve emegın bir bölümünün küresel akış içerisinde dolaşımına devam ettiği görülmektedir. Küresel akış içerisinde vasıflı iş gücünün yanında göçmen işçilerin dolaşımı da vardır. Ancak akış içerisinde yer alan emegın bu bölümü, bu süreçteki kısıtlamalardan ötürü etkilenmektedir. Küresel kentlerde enformel yapıdaki işgücünün yerleştiğı sürece, Covid-19'la göçmenlerin de eklendiğı görülmektedir. Küresel ağın diğ er parçalarından bağımsız olarak çalışmaya devam eden işgücü zaten kolektif bir kimlik içerisinde değıilken, Covid-19'la gelen önlemler göçmenlerin oluşturduğu enformel yapının da yerelde kalmasına neden olmaktadır. Çünkü emegın bu bölümünün Covid-19'la birlikte uluslararası dolaşımı kısıtlanmıştır. Ülkelerin sağılık ve güvenlik gerekçeleriyle aldıkları önlemler neticesinde mobilitenin sınırlanması göçmenlerin küresel dolaşımını engelleyen bir süreci ortaya çıkarmıştır (Sezgin, 2020). Covid-19, küresel ölçekte kendine yer bulan işgücünün bu bölümünün çeşitlilik göstermesini de etkilemiştir. Küresel akış içinde kalmaya çalışan bu küçük kesim, Covid-19'la uzaklaşmaya ve yerelde kalmaya başlamıştır.

Sonuç

Manuel Castells, "Ağ Toplumunun Yükseliş i" eserinde bir yandan ağ toplumunu tahlil ederken, diğ er yandan enformasyon çağı görüşünü sunmuştur. Enformasyon teknolojisiyle ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve kültürel değıişimleri ayrıntılı olarak ele almıştır. Enformasyon teknolojisi, zamanı ve mekânı muğlaklaştırmasıyla yeni iş biçimlerinin oluşmasına yol açmış ve esnek çalışma ilişkileri yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu yeni çalışma şekilleri emegın bütünü için geçerli olmamıştır. Bilgiye dayalı mesleklerin içinde yer alan emek bu çalışma şekline uyarlanabilirken, enformasyonel alanların dışında üretim ve dağıtımda çalışan emegın buna uyarlanabilmesi mümkün olmamıştır. Emegın kendi içindeki bu ikili yapısı, emegın bireyselleşmesini beraberinde getirmiştir. Castells çalışmasında sermayenin ağa bağılı olarak küresel ekonomi içinde dolaşımına dikkat çekerek, emegın tamamının küresel akış içinde kendisine yer bulamayarak yerleştiğı üzerinde durmuştur. Emegın küresel ekonomi

⁵ ILO Gözlem 7. Baskı verilerine göre, 2020'nin ikinci ve üçüncü çeyreğinde nitelikli işgücü içerisinde yer alan bilişim ve teknoloji ile finans ve sigorta faaliyetlerini yürüten sektörlerde istihdam artışı meydana gelmiştir (2021).

içinde örgütlenemeyerek bölünmesini emegın bireyselleşmesindeki diğeri bir etken olarak ele almıştır.

Emegın bireyselleşmesinin hissedildiğı mekânların başında küresel kentler gelmektedir. Bu kentler, küreselleşmenin etkisinin kentler üzerinde hissedilmesiyle birlikte, ülke sınırlarını aşan ekonomik ve kültürel birer aktör haline gelmişlerdir. Dünyanın yeni kontrol ve yönetim merkezleri olan bu kentler; gerekli teknolojik altyapıya, uzmanlaşmış emek piyasasına ve profesyonel işgücünün istihdam edildiğı hizmet yapısına sahip olmalarının yanında ucuz emek sunumuyla desteklenen üretim sektörünü de içinde barındırmaktadır. Buna bağılı olarak da bilgi ve iletişime dayanan nitelikli işgücü ile fiziksel güce dayanan niteliksiz işgücünün yoğunlaştığı kentler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Emegın bu iki farklı yapısı küresel kentlerde sosyal, sınıfsal ve ekonomik ayrışmayı beraberinde getirmektedir. Emek içindeki bu farklılık hem emegın bölünmesini hem de küresel akış içindeki konumunu belirlemiştir. Emegın bir bölümü küresel akış içinde kendine yer bulurken, niteliksiz işgücüne dayanan diğeri bölümünün yerleştiğı görülmüştür. Bu bölünme ve yerleşme Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilen Covid-19'un etkisiyle daha görünür hale gelmiştir.

Bu çalışmada küresel kentlerde emegın bireyselleşme süreci Covid-19 etkisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda raporlar, makaleler ve elektronik basında konuyla ilgili haberlerden yararlanılmış, metin analizi yöntemiyle arka planda derinleşen bireyselleşme süreci ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Verilerde açıkça ifade bulan Covid-19'un istihdam ve ekonomi üzerindeki etkisini, belirtilen anlamının ötesinde küresel kentlerde emek içindeki bölünmeyi ve yerleşmeyi arttırdığı ve bunun bir sonucu olarak emegın bireyselleşmesi sürecini derinleştirdiğı görülmüştür. Bu süreçte emek, güvenli ve esnek çalışma şekline bağılı olan nitelikli işgücü ile düşük ücretli ve her gün işe gitmek zorunda kalan işgücü arasında bölünmüştür. Bilgiye dayalı işgücünün farklı çalışma şekilleriyle haklarından ve ücretlerinden mahrum kalmadan güvenli ortamlarda bu süreci yürüttükleri görülmektedir. Uzmanlaşmış işgücü dışında kalan emegın diğeri bölümü ise mekâna bağılı çalışma şeklini sürdürmeye devam etmektedirler. Emek arasındaki çalışma şekline kaynaklı farklılık bölünmeyi ve bireyselleşmeyi arttırmıştır. Diğeri yandan yerleşen emek yerinde kalmaya devam etmekle birlikte; küresel ekonomi içinde dolaşım imkânı bulan göçmen işgücünün önlemler neticesinde kısıtlandığı görülmüştür. Bu kısıtlamalar, ülke içinde ve ülkeler arasında emegın yerele doğru çekilmesine neden olmaktadır. Küresel ağ içindeki emegın bu bölümünün yerleşmesine bağılı olarak emegın bireyselleştiğı görülmektedir.

Küresel kentlerde emegın bireyselleşmesi yeni bir süreç değildir. Ancak gelinen noktada emegın bir bölümünü oldukça etkileyen bu süreç, sadece ekonomik değil, sınıfsal ve sosyal bölünmeye bağılı krizin de derinleşmesini sağlamıştır. Bu krizlere devletlerin aldıkları önlemler, emegın bölünmesinde ve bireyselleşmesinde önemli etkiye sahiptir. Çünkü emegın bireyselleşme sürecine sadece küresel akışta konumlanan şirket ağları belirleyici bir unsur değildir. Bu süreçte hükümetlerin ve uluslararası kurumların rolü de oldukça etkilidir (Castells, 2008: 146). Salgın bir ekonomik krize dönüşmesi ve reel piyasada gerçekleşmesi muhtemel sorunların önüne geçilmesi adına hükümetlerin, uluslararası ve ulusüstü kurumların alacakları kararlar emegın bireyselleşmesi sürecinde belirleyici unsur olacaktır. Pek çok ülke emegın bu bölümü için önlemler alırken, birçok ülke açısından bu durum söz konusu olmamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağılı olarak önlemlerin farklılık gösterdiği görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerin, küresel kentlerinde bölünmeyi azaltıcı önlemler aldığı görülürken; gelişmekte olan ülkelerin, küresel kentlerinde bu bölünmeyi ve bireyselleşmeyi azaltıcı önlemlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Ancak gelinen noktada ülkelerin yanında kentlerin, küresel sermayenin ve emeğin oldukça etkilendiği görülmektedir. Bundan sonraki süreç istihdam ve çalışma şekillerinin yeniden yapılacağı ve hibrit modellerin önem kazanacağı bir dönemi hızlandıracaktır. Bu dönemle birlikte yalnızca emeğin bir bölümü değil, yeni çalışma modellerinin gelişmesine bağlı olarak beyaz yakalıların da emeğin bireyselleşmesi sürecine ekleneceği düşünölmelidir.

Sonuç olarak bundan sonraki süreçte emeğin durumu üzerine daha çok düşünölmeli gerekmektedir. Emeğin durumu, eşitlik ilkesi çerçevesinde sosyal, sınıfsal ve ekonomik olarak insani değerlere yakışır bir şekilde ve insan sağlığı gözetilerek ele alınmalıdır (Alpago ve Oduncu Alpago, 2020: 111). Bunun yanında tüm ülkelerin hazırlıksız yakalandığı Covid-19 göstermiştir ki küreselleşen dünyada küresel bir sağlık sistemiyle emeğin küresel düzeyde örgütlenmesine katkı sağlayacak kurumların varlığı önemlidir.

Kaynakça

- Adams-Prassl, A. , Boneva, T., Golin, M., ve Rauh, C. “The large and unequal impact of COVID-19 workers”.
<https://voxeu.org/article/large-and-unequal-impact-COVID-19-workers>. Erişim Tarihi: 08.04.2020
- Alpago, H. ve Oduncu Alpago, D. (2020). Korona Virüs ve Sosyo-ekonomik Sonuçlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-114.
- Baker, M. Characterizing occupations that cannot work from home: a means to identify susceptible worker groups during the COVID-19 pandemic.
<https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.03.21.20031336v1.full.pdf>, Erişim Tarihi: 08.04.2020.
- Balatongöz, N. (2018). Network Topluluklar: Manuel Castells’te Ağ Teorisi. Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2). 368-388.
- Beritan, S. C. (2014). Küresel Kentler Bağlamında Yaşam Kalitesi Göstergelerine Kalitatif Bir Bakış: İstanbul-New York Karşılaştırması. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul.
- Bozdoğan, R. (2019). *Küresel Kentler ve Türk Kentlerinin Uluslararası Konumu*. (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Ayvansaray Üniversitesi.
- Brynjolfsson, E., Horton, J., Ozimek, A., Rock, D., Sharma, G. ve Ye, Y. T. “Covid-19 And Remote Work: An Early Look At US Data”, Erişim Tarihi: 08.04.2020, https://john-joseph-horton.com/papers/remote_work.pdf.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi – Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (E. Kılıç Çev). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çımrın Kökalan, F. (2011). Manuel Castells’i Yeniden Okumak: Küresel Ağ Hareketleri Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirilmesi. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2). 65-77
- Çıvık, B. ve Sezerel, H. (2018). Araştırma Paradigmaları ve Turizm Yazını. *Turizm Akademik Dergisi*, 1. 1-14.
- Çoşkun, R. (2016). Küreselleşmeden Geri Dönüş: Küreselleşme, Yarı Küreselleşme ve Tersine Küreselleşme Üzerine Bir Tartışma. *Kesit Akademi Dergisi*, 2(6). 1-22.
- Dingel, J. ve Neiman, B. “How many jobs can be done at home?”, Erişim Tarihi: 16.04. 2020, <https://bfi.uchicago.edu/working-paper/how-many-jobs-can-be-done-at-home/>.
- Güllüpnar, F. (2012). Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(3). 1-29.
- Haag, M. “Manhattan Faces a Reckoning If Working From Home Becomes the Norm”, Erişim Tarihi: 13.05.2020, <https://www.nytimes.com/2020/05/12/nyregion/coronavirus-work-from-home.html>.
- Habletmitoğlu, Ş. (2004). *Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere*. Ankara: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- International Labour Organization (ILO) (2020a). “ILO Monitor 1st Edition: COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses”, Erişim Tarihi: 18.03. 2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf.
- International Labour Organization (ILO) (2020b). “ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Second Edition Updated Estimates and Analysis”, Erişim Tarihi: 07.04.2020, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf.
- International Labour Organization (ILO) (2021). “ILO monitor: COVID-19 and the world of work. Seventh edition updated estimates and analysis”, Erişim Tarihi: 25.01.2021, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf.

- Kaya, M. “ILO: COVID-19 İstihdamda 'Yıkıcı' Kayıplara Neden Oluyor”, Erişim Tarihi: 10.04.2020, <https://www.dunya.com/dunya/ilo-covid-19-istihdamda-yikici-kayıplara-neden-oluyor-haberi-467395>.
- Kayan, A. (2015). Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri ve Küresel Kentlerin Özellikleriyle İlgili Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1, 271-295.
- Levanon, G. (2020). “Remote Work: The Biggest Legacy of Covid-19”, Erişim Tarihi: 23.10.2020, <https://www.forbes.com/sites/gadlevanon/2020/11/23/remote-work-the-biggest-legacy-of-covid-19/?sh=5a19cafa7f59>.
- Livermore, A. ve Zhang, T. “Covid-19: Transitioning Your Business For Remote Work in Vietnam”, Erişim Tarihi: 21.04.2020, <https://www.vietnam-briefing.com/news/covid-19-transitioning-business-remote-work-vietnam.html/>.
- Nurul, B. (2014). Bilgi Toplumunda Zanaat Fikri: Beyaz Yakalı Emeğin Değersizleşmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 17(1), 75-129
- Özdemir, M. Ç. (2020) “Covid-19 (Corona)’un Küresel İşgücü Piyasalarına ve Topluma Muhtemel Etkileri”, <http://sesam.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/91192/covid-19-un-corona-kuresel-istigucu-piyasalarina-ve-topluma-muhtemel-etkileri>.
- Sert, E., Karpuz, H. ve Akgün, G. (2005). Küreselleşme Sürecinde Değişen Kent Kavramı; Mekan ve Politikleşme Üzerine Bir Okuma Çalışması. *Planlama*, 2, 101-111.
- Sezgin, C. “COVID-19: Çalışanlara ve Çalışma Hayatına Olası Etkileri”. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/human-capital/covid-19-calisanlara-ve-calisma-hayatina-olasi-etkileri.pdf>.
- Sharifi, A. ve Garmsir-Khavarian, A. R. (2020). “The Covid-19 Pandemic: Impacts on Cities and Major Lessons for Urban Planning, Design and Management”. *Science of The Total Environment*, 769, 1-14.
- Taşkın, V. (2016). Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekana ve Mimarlığa Etkisi: İstanbul Örneği. İstanbul Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Topal, A. ve Bilgili, M. Y. (2010). “Küreselleşme Sürecinin Kentlere Yansıması: Küresel Kent/Dünya Kenti”. <http://abakus.inonu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11616/12017/AbdulkadirTopal.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: “İstanbul Örneği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12, 331-356.
- Yıldızoğlu, E. (2020). “Sınıf, Cinsiyet ve Irk Faktörü”, Erişim Tarihi: 12.05.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52626418>.
- Zeytinoğlu, H. C. (2020). “Covid-19’a Sosyolojik Bakış”, Erişim Tarihi: 28.04. 2020, <https://baslangicnoktasi.org/covid-19a-sosyolojik-bakis/>.
- Wirth, L. (2002), Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme. (Alkan, A. ve Duru, B. Der. ve Çev), 20. Yüzyıl Kenti (ss. 77-106). Ankara: İmge Yayınevi.

ORTA ASYA ÜLKELERİNDE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARINI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

(*Factors Determining Foreign Capital Investments In The Central Asian Countries*)

Büşra DOĞAN¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 17.12.2020

Makale Kabul Tarihi: 04.02.2021

ÖZ

SSCB'nin dağılmasıyla beraber geçiş ekonomilerinin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ihtiyacı artmıştır. Çünkü doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmadan dünya ekonomisine entegre olmak ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak pek mümkün değildir. Seçilmiş olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme konusunda önemli potansiyele sahip olmasına rağmen yatırım akışı diğer ülkelere oranla çok azdır. SSCB'nin dağılmasıyla beraber zengin kaynaklara sahip olan ancak sermaye sıkıntısı yaşayan Orta Asya ülkelerinin yabancı sermayeye olan ihtiyacı oldukça artmıştır. Bu minvalde çalışmada Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da 2000-2019 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen etmenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatürde yer alan değişkenler ulaşılabilirlik ölçüsünde seçilmiştir. Değişkenlere Dinamik Panel Veri Analiz Yöntemi ve GMM tahmin tekniği uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre negatif katsayıya sahip olan reel efektif döviz kuru bağımlı değişkeni önemli ölçüde açıklamaktadır. Bir önceki dönem doğrudan yabancı sermaye yatırımı cari yıldaki doğrudan yabancı sermaye yatırımını pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Kişi başına düşen GSYİH ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: *Orta Asya, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Dinamik Panel Veri Analizi.*

ABSTRACT

With the dissolution of the USSR, the need for direct capital investments of transition economies has increased. Because without foreign direct investments, it is not possible to integrate into the world economy and achieve economic growth. The purchase investment flow to other countries is very small. With the dissolution of the USSR, the need for capital of the Central Asian countries, which have rich resources but lack capital, have increased. In this regard, the factors influencing foreign direct investment in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan for the period 2000-2019 have been established. The position of the literature was selected with a calculation of variability. Dynamic Panel Data Analysis Approach and GMM projections have been extended to variables. According to the analysis results, the dependent variable of the real effective exchange rate, which has a negative coefficient, is significantly explained. The previous period affects foreign direct investment positively and significantly. The previous era has a positive and important effect on foreign direct investment. There is a strong and important relationship between per capita GDP and direct capital spending.

Keywords: *Central Asia, Foreign Direct Investment, Dynamic Panel Data Analysis.*

¹Öğr. Gör., Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi, İşletme Bölümü, b.dgn59@gmail.com, ORCID:0000-0001-7119-5552

Giriş

Sermayenin küreselleşmesi ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırım akışları da hızlanmıştır. Sermaye hareketlerinde hem sermayenin geldiği ülke hem de yatırımın yapıldığı ülke kazanç sağlamaktadır.

Özel ve tüzel kişiler tarafından bir ülkede yeni kurulan bir firmaya kuruluş sermayesi sağlamak, bir şirketi satın almak veya firmanın sermayesini artırmak amacıyla yönetim bilgisi, teknoloji ve yatırımcının kontrol yetkisini getiren yatırım çeşidine doğrudan yabancı yatırım denir (Karluk, 2002: 639).

IMF'e göre (2009: 101) bir ekonomide yerleşik doğrudan yatırımcının, başka bir ülkede bulunan yerleşik şirket ile uzun süreli ilişki kurması amacıyla gerçekleştirdiği uluslararası yatırım çeşidine doğrudan yabancı sermaye yatırımı denmektedir. Uzun süreli denmesinin nedeni doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını kısa süreli olan portföy yatırımlardan ayırmaktır (Moosa, 2002: 1).

Ekonomik ilişkileri küresel açıdan ele aldığımızda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemi büyüktür. Özellikle 1980 senesinden sonra sermaye hareketlerinde yaşanan canlanma ile beraber, SSCB'nin dağılmasından sonra finansal serbestleşmede yeni bir ivme gözlenmiştir (Aydemir vd., 2012: 73). Hükümetler rekabet şartları ve mali liberalizasyon koşullarında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkelere girmesini teşvik etmektedir. Geçiş ekonomisi ülkelerinin hükümetleri bu doğrultuda biraz daha fazla çaba göstermektedir çünkü doğrudan yabancı sermaye yatırımları olmadan küresel ekonomiye entegre olmaları ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamaları pek mümkün değildir. Bu tarz ülkelerde sermaye birikimi yetersizdir, tasarruf eğilimi düşük olduğundan gelirlerinin büyük bir miktarını tüketime ayırmaktadırlar. Ayrıca bunlara bağlı olarak yatırım seviyesi de düşüktür. Bu gelişmeler ülkenin tasarruf açığı-yatırım eksikliği-yetersiz büyüme ve kalkınma oranı şeklinde kısır döngüye girmesine neden olmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması makro ekonomik dengenin sağlanması, istihdamın ve ihracata yönelik üretimin artması ve yoksulluğun azalması açısından önemlidir (Ayaydın, 2010: 134). Orta Asya ülkelerinde düşük işgücü maliyetleri, artan nüfus ve zengin doğal kaynakları bulunduğu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını çekme konusunda önemli bir potansiyele sahiptir.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber zengin kaynaklara sahip olan ancak sermaye sıkıntısı yaşayan Orta Asya ülkelerinin yabancı sermayeye olan ihtiyacı oldukça artmıştır. Bu minvalde çalışmada Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da 2000-2019 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen etmenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle seçilen ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımları teker teker ele alınmıştır. Ardından literatür taraması yapılmıştır. Devamında Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler konusu analiz ile ele alınmıştır. Literatürde yer alan değişkenler ulaşılabilirlik ölçüsünde seçilmiştir. Değişkenlere Dinamik Panel Veri Analiz Yöntemi ve GMM tahmin tekniği uygulanmıştır.

1. Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

1.1. Kazakistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde zengin doğal kaynaklarından dolayı en stratejik ve kalkınma perspektifine sahip olan ülke Kazakistan'dır (Yayar vd., 2012: 253). Ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra piyasa ekonomisine geçiş için kapsamlı çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar kapsamında yüksek verimliliğin sağlanması, özelleştirme, borçların yeniden yapılandırılması, tekeli yapının kaldırılması, finans sektörünün serbestleştirilmesi ve vergi ıslahı konularında reformlar yapılmıştır (Ercan ve Gökdeniz, 2009: 71). Ülkede iç tasarruflar ve kaynaklar yetersiz olduğundan yabancı sermayeye ciddi ölçüde ihtiyaç duyulmaktadır. Kazakistan gaz ve petrol rezervi açısından çok zengin olduğu için kısa sürede yabancı sermayenin dikkatini çekmiştir (Rysbayev, 2009: 96).

Kazakistan ülkenin üretim altyapısını geliştirmek, büyük iş projelerini gerçekleştirmek ve doğrudan yabancı yatırımları çekmek için özel finansal kuruluşlar ve Milli Yatırım Konseyi kurulmuştur. Ardından ekonomik konjonktürde yaşanan değişimden dolayı "Kazakistan 2050 Stratejisi" kabul edilmiştir. Bunun amacı yüksek iç tasarruflar ve yabancı yatırımlarla finanse edilen ve serbest piyasa ekonomisine dayanan sürekli ekonomik büyümenin sağlanmasıdır. Bu sayede Kazakistan Doğu Avrupa ve eski SSCB ülkeleri arasında yabancı yatırımlara en açık ülke sayılmaktadır. Ayrıca yatırımcılar için gelişmekte olan ülkeler arasında en çekici ülkelerden birisidir (UNCTAD, 2008: 14). Siyasi istikrar ve olumlu iş ortamı ülkeye önemli miktarda doğrudan yabancı yatırımların gelmesini sağlamıştır. Başta ekonomik kalkınma olmak üzere birçok açıdan Kazakistan Orta Asya'nın en dikkat çeken ülkesidir.

1.2. Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

SSCB dağılan sonra ülkelere "yeniden yapılanma" isimli reform uygulanmıştır. Kırgızistan için bu uygulama kolay olmamıştır. Devlet büyüme oranının düşmesi, işsizlik ve enflasyon oranlarındaki artış, aşırı borç yükü gibi parametreleri olumlu yönde değiştirmenin yollarını aramaya başlamıştır (Ramazanoğlu ve Acar, 2008: 388). 1991 senesinde kabul edilen "Kırgızistan Cumhuriyeti'nde Yabancı Yatırımlar Hakkında Kanun" ile gelişmeler başlamıştır. Devlet yabancı yatırımcılar için her sektöre giriş serbestliği sunmuştur (Pashalieva ve Kahrıman, 2016: 171). Sermaye birikimi yetersizliği de yaşayan ülke, yabancı sermaye ve teknolojiye bağımlıdır. Bu yüzden devlet yasal, yapısal ve ekonomik reformlar uygulamaktadır (Sakarya vd., 2006: 107-109). Devletin konuyla ilgili çıkarmış olduğu kanun maddeleri ülkenin kuruluşundan günümüze kadar 13 kez revize edilmiştir. Günümüzde yabancı yatırımcılar ülke vatandaşları ile ortaklık sözleşmesi imzalamadan yatırım yapabilmektedir. Ayrıca yabancı sermayenin serbest dolaşımı bakımından birçok konuda devlet garantileri ve kolaylıklar sunulmaktadır (Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Veri Merkezi, 2020).

1.3. Özbekistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Bağımsızlığın ilk yıllarında piyasa ekonomisine ani geçişle ortaya çıkabilecek sosyal devletin çözülmesini önlemek, devlet gücünün pekiştirilmesi, toplumsal sorunları engellemek, sanayiye güçlendirerek üretimde düşüşü durdurmak ve ekonomiyi modernize etmek temel amaçtı. Gereken gelir devlet kontrolünde finans sektöründen veya dışarıdan yardım olarak temin edilmiş ve fiyat kontrolü uygulanmıştır (Balım ve Gürbüz, 2012: 224).

Uygulanan piyasa ekonomisine geçiş modeli, diğer ülkelerin kalkınma modeli unsurlarını içermektedir. Çin kalkınma modeli, Rusya'nın serbestleştirme ve özelleştirme modeli, merkezi planlamanın reddedilmesi, Türkiye'nin özel kesim ticari faaliyetlerine ve pazar ilişkilerine

teşviki, Almanya'nın nüfusun sosyal koruması modeli, maliye ve para politikalarına yoğunlaşılması bu duruma örnektir. (Fayzullayev, 2004: 19). 1998 senesinden sonra büyük işletmelerin özelleştirilmesine ağırlık verildiğinden dolayı ülke doğrudan yabancı yatırımlara ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda devlet hisse senedi portföy satışından kazandıklarının bir kısmını şirketinin gelişimine yatırım yapmak amacıyla yatırımcılara iade etmiştir (Allayarova ve Yusufaliyev, 2015: 372). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkenin kuruluşundan bu yana 3 kez revize edilmiştir. En köklüsü 2018 senesinde çıkarılan ve son değişiklik olan kanundur. Bu kanunda diğerlerinden farklı olarak yabancı yatırımcıların statüsü tamamen değiştirilmiş ve yeniden tanımlanmış olup, devlet destekleri ve garantörlüğü de yer almıştır. Görüldüğü üzere 2018 senesinde çıkarılan kanunun öncekilerle arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır (T.C. Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020).

1.4. Türkmenistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkmenistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nda birçok devlete göre ekonomik reformları çok yavaş uygulamıştır (Pazyllayev, 2007: 59). Doğal kaynakların aranması ve çıkarılması için yabancı yatırımcılara ihtiyaç duyulmuştur. Piyasaya devlet müdahalesi olduğundan özel sektörün gelişmesine ket vurulmuştur. Ülke hammadde kaynakları açısından zengindir. Türkmenistan'ın en çok önem verdiği sektörlerin başında enerji sektörü bulunmaktadır. Bu yüzden doğal kaynakların aranması ve çıkarılması için yabancı yatırımcılara ihtiyaç bulunmaktadır. Can ve mal güvenliği, ucuz işçilik gibi faktörler yabancı yatırımlar açısından ülkeyi cazip hale getirmektedir. Yabancı yatırımcılara yönelik hukuki düzenlemelerin yapılması ve kolaylık sağlanması yatırımcılar için pozitif bir ortam oluşturmuştur (Kovusova, 2018: 47-48). Devletin yabancı sermayeye desteklemesine rağmen olumlu yatırım ortamı yaratmak için gereken makroekonomik ve siyasi ve reformlar yapılabilmemiş değildir. Enerji, ulaştırma ve telekomünikasyon sektörleri özelleştirme kapsamının dışında bırakılmıştır. Büyük ölçekli olmayan hizmet ve perakende sektörlerindeki işletmelerin özelleştirilmesi gerçekleşmiştir. Başlangıç satış fiyatlarının çok yüksek olması ve özelleştirilecek kuruluşların eski teknolojiye sahip olmasından dolayı istenilen sonuca ulaşamamıştır (Payzylayev, 2007: 76).

2. Literatür Taraması

Krainer (1967) çalışmasında 1938-1948 döneminde Birleşik Krallık ve 1950-1960 döneminde ABD'yi ele almış ve yurtiçi kapasite kullanımındaki değişikliklerin, özel doğrudan yabancı yatırımlarını farklı derecede etkilediğini görmüştür.

Scaperlanda ve Mauer (1969), ABD'nin 1952-1966 arasındaki dönemine odaklanmışlar ve istatistiksel olarak doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerinden en önemlisinin ev sahibi olan ülkenin pazar büyüklüğü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Rood ve Ahmed (1979) çalışmalarında 1966-1970 dönemlerinde 58 gelişmekte olan ülkeyi incelemişlerdir. Sağlık sektörü gelişimi faktörünün doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca okula kayıt olma, okuryazarlık ve vasıflı işgücü mevcudiyetinin istatistiksel olarak önemli olmadığını tespit etmişlerdir.

Rothgep (1988) Latin Amerika ve Afrika'nın 1967-1978 dönemlerini ele almış olup, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinin, özellikle telekomünikasyon, imalat ve taşımacılık alanında büyümeyi teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Holland ve Pain (1998), 8 Doğu Avrupa ülkesini inceledikleri çalışmalarında 1992-1996 dönemlerini baz almışlardır. Gelişmiş ülkeler ile ticari ilişkilerin gelişmiş olmasının ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekme konusunda önemli rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca özelleştirme yöntemi olarak doğrudan satış yöntemini seçen ülkelerin daha fazla doğrudan yabancı yatırım girişini sağladıkları görülmüştür.

Cheng ve Kwan (2000) çalışmalarında 1985-1995 dönemlerinde Çin'in 29 bölgesini ele almışlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla birim işgücü maliyetinin, negatif ilişki içerisinde olduğunu, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla gelişmiş altyapı, teşvik politikaları ve pazar büyüklüğü arasında pozitif bir ilişki olduğunu görmüşlerdir.

Barthelemy ve Demurger (2000) çalışmalarında 1985-1996 dönemlerinde Çin'in 24 bölgesini ele almışlar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini, ayrıca bu etkileşim için işgücü maliyetinin önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Halıcıoğlu (2001) çalışmasında 1975-1999 döneminde Türkiye'yi incelemiştir. Ülkenin konumu, işgücü maliyetinin düşük olması ve pazar payının geniş olması gibi nedenlerin, çok uluslu şirketlerin yatırım yapmaları konusunda önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır.

Erdal ve Tatoğlu (2002) çalışmalarında 1980-1998 dönemi Türkiye'sini ele almış ve ekonomik istikrarın doğrudan yabancı sermaye yatırımına etkisinin olumsuz ve istatistiksel olarak anlamsız olduğunu görmüştür.

78 gelişmekte olan ülkenin 1988-1997 dönemlerini inceleyen Asiedu'ya göre (2002), ülkenin gelişmiş altyapıya sahip olması ve yatırımın yüksek getiri sağlaması Sahraaltı olmayan ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımına pozitif etkide bulunurken, Sahraaltı Afrika ülkelerine giriş yapan doğrudan yabancı sermaye yatırımları daha düşük seviyede kalmaktadır.

80 ülkenin 1971-1995 dönemlerini inceleyen Choe'ye göre (2003), ekonomik büyüme doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkilemektedir.

18 Latin Amerika Ülkesinin 1970-1999 dönemlerini inceleyen Bengoa ve Sanchez-Robles'e göre (2003), ülkelerin ekonomik düzeyi, sermaye girişi ve ekonomik büyüme üzerinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca diğer şartlar sabit iken daha az devlet müdahalesi ve daha sağlam kurumsal yapının olduğu ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların çekiciliğinin artacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Hara ve Razafimahefa (2005) çalışmalarında Japonya'nın 1980-2001 dönemlerini ele almışlardır. Pazar büyüklüğü, fiyat hareketleri, döviz kuru oynaklığı, sıfırdan yatırımın maliyeti ve çevreyi korumaya yönelik deregülasyonların, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önemli belirleyici unsurları oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Açıkalın vd. (2006) çalışmalarında 1980-2002 dönemi Türkiye'sini ele almışlar, GSMH ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğunu görmüşlerdir.

22 OECD ülkesi bazında baktıkları çalışmalarında Alfaro ve Charlton (2007), uluslararası yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye pozitif etkide bulunduğunu söylemişlerdir.

Türkiye'nin 1992:1-2007:9 dönemlerini inceleyen Mucuk ve Demirel'e göre (2009), doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme uzun dönemde eşbütünleşiktir. Ayrıca iki değişken arasında karşılıklı etkileşim olduğunu tespit etmişlerdir.

Pakistan ve Türkiye'nin 1975-2004 dönemlerini ele alan Klasra'ya göre (2011), Türkiye'de ihracat ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur. Pakistan'da ihracat ve ticaret açıklığı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında kısa vadede çift yönlü nedensellik ilişkisi ve uzun vadede dışa açıklık ve büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya, Meksika, Endonezya ve Türkiye'nin 1990-2011 dönemlerini inceleyen Arık vd. (2014); doğrudan yabancı yatırımların potansiyel belirleyicileri olan dışa açıklık, piyasa hacmi ve ekonomik istikrarın doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca döviz kuru, sermaye birikimi ve işgücü maliyeti gibi değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır.

Omri ve Kahouli (2014) çalışmalarında 69 ülkenin 1990-2011 dönemlerini incelemişlerdir. Onlara göre doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyümeyi ve enerji tüketimini olumlu etkilemektedir.

Aydemir ve Genç (2015) çalışmalarında Türkiye'nin 1991:Q4-2014:Q3 dönemlerini incelemişlerdir. Onlara göre GSYİH, birim işçilik maliyeti ve dışa açıklık oranı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif, enflasyon oranı ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır.

22 OECD üyesi olmayan gelişmekte olan ülke ile 24 OECD ülkesinin 1980-2012 dönemlerini inceleyen Economou vd. (2017); OECD ülkelerinde doğrudan yabancı yatırım girişini en çok etkileyen faktörler arasında gecikmeli doğrudan yabancı yatırımlar, brüt sermaye birikimi, pazar büyüklüğü ve vergilendirme politikalarının yer aldığını söylemişlerdir.

3. Orta Asya Ülkelerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörler

Bu çalışmada Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da 2000-2019 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen etmenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatürde yer alan değişkenler ulaşılabilirlik ölçüsünde seçilmiştir. Ekonomik büyüme (GSYH), Amerikan doları cinsinden kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH), makro ekonomik olarak istikrar (IST), reel efektif döviz kuru endeksi (DK), doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY), bir önceki dönem doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY1) ve altyapı (ALT) [100 Kişi Başına Düşen Sabit Telefon Hattı Sayısı] değişkenleri kullanılarak model kurulmuştur. Değişkenlere Dinamik Panel Veri Analiz Yöntemi ve GMM tahmin tekniği uygulanmıştır.

İlk olarak otokorelasyonun olup olmadığına bakmak için Wooldridge Testi uygulanmıştır. t istatistiği 0.357, olasılık değeri 0.5430 bulunmuştur. Buna göre modelde birinci derecede otokorelasyon yoktur. Devamında çoklu doğrusallık olup olmadığına bakmak için VIF (Varyans Enflasyon Faktörü) kullanılmıştır. Test sonucuna göre çoklu doğrusallık yoktur.

Tablo 2: Çoklu Doğrusallık Testi

Değişken	VIF	Tolerans (1/VEF)
GSYH	4.22	0.236179
GSYIH	6.22	0.167484
IST	2.25	0.964412
DK	3.48	0.431420
ALT	3.73	0.293422
Ortalama VIF: 3.66		

Ardından modelde değişen varyans problemi olup olmadığı Breusch-Pagan Testi/Cook-Weisberg test aracılığıyla incelenmiştir. Test sonuçları değişen varyans olduğunu göstermiştir. Bu yüzden model değişen varyanstan etkilenmeyen (robust) tahminci ile incelenmiştir.

Tablo 3: Değişen Varyans Testi (Breusch-Pagan Test)

H_0 : Sabit varyans vardır.
$\chi^2(5) = 37.22$
Prob > $\chi^2 = 0.0000$

Tablo 4: Modelin Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std.Hata (robust)	z	P> z	95% Güven Aralığı	
GSYH	0.276584	0.8467568	0.33	0.792	-1.475397	2.269420
GSYIH	2.96303	3.300294	0.72	0.391	-3.318412	9.070269
IST	0.118427	0.0597107	2.41	0.019	0.0341832	0.234157
DK	-0.00008	0.000019	-3.42	0.001	-0.0001472	-0.0000269
lnDYSYL1	0.253711	0.143021	1.75	0.042	0.0019578	0.5136044
ALT	-178.627	52.14387	-3.58	0.002	-278.617	-66.2078
_cons	82.3418	33.64721	2.66	0.018	19.64751	142.644

GMM tahmin sonuçlarına göre bir önceki dönem doğrudan yabancı sermaye yatırımları, reel efektif döviz kuru endeksi, makroekonomik istikrar ve altyapı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu değişkenler bağımlı değişkeni yüksek oranda açıklamaktadır. Reel efektif döviz kuru endeksi ve altyapı değişkenlerinin katsayıları negatiftir. Bu sebeple doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. GSYH'daki %1 birimlik bir artış doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını 0.253711 birim artırmakta, kişi başına düşen GSYİH'sındaki % 1 birimlik artış doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını 2.96303 birim arttırmakta ve enflasyon oranındaki % 1 birimlik artış doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını 0.118427 birim artırmaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını reel efektif döviz kuru endeksindeki % 1 birimlik artış 0.00008 birim, altyapıda² yaşanan % 1 birimlik artış ise 178.627 birim azaltmaktadır.

Sonuç

Özellikle küreselleşmeyle beraber uluslararası finansal bütünleşme de hızlanmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesinden dolayı ülkelerin faiz farklılıklarına duyarlılığı, artan uluslararası sermayenin hareket hızı ve alanı genişlemiştir. Bu durum aynı zamanda ülkeye teknoloji girmesine ve refah seviyesinin yükselmesine sebep olmuştur. Bu sebeple başta piyasa ekonomisine geçişte zorlanan ülkeler olmak üzere gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine çekmek için çalışmalarını artırmaktadırlar.

Bu çalışmada Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da 2000-2019 dönemlerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını etkileyen etmenler tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatürde yer alan değişkenler ulaşılabilirlik ölçüsünde seçilmiştir. Ülkeye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımını etkilediği kabul edilen değişkenler ile model kurularak ekonometrik olarak incelenmiştir. Değişkenlere Dinamik Panel Veri Analiz Yöntemi ve GMM tahmin tekniği uygulanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre bir önceki dönem doğrudan yabancı sermaye yatırımı cari yıldaki doğrudan yabancı sermaye yatırımını pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir. Negatif katsayıya sahip olan reel efektif döviz kuru bağımlı değişkeni önemli ölçüde açıklamaktadır. Kişi başına düşen GSYİH ile doğrudan yabancı sermaye yatırımı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu piyasa potansiyelinin seçilmiş ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Ülkelere daha fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi yaşanması için piyasa potansiyellerini yükseltmelidirler.

Ayrıca analiz sonuçlarına göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye girişinde etkili olduğu düşünülen makroekonomik değişkenlerde yaşanacak bir bozulma doğrudan yabancı sermaye yatırımını engellemektedir. Bu bağlamda makroekonomik sorunlar giderilmelidir. Ulusal paraların konvertibilitesi sağlanmalı, kambiyo sınırlamaları ve uluslararası sermaye hareketlerindeki sınırlamalar kaldırılmalıdır. İstikrarlı bir politika doğrudan yabancı sermaye yatırımları için önemli bir unsurdur. Bu yüzden yatırımcıya güven verecek politikalar uygulanmalıdır.

² Altyapı gelişmişliğinin daha iyi gösterilmesi açısından önem arz eden telefon hatları, tam kullanılmadığı durumda değişkenin açıklama gücünü azaltmaktadır. Bu çalışmada hatların kullanılabilir olma oranı düşüktür. Dolayısıyla altyapı gelişmişliği doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını negatif yönde etkilemiştir.

Kaynakça

- Açıkalm, S., Gül, E. ve Yaşar, E. (2006). Ücretler ve Büyüme ile Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 271-282.
- Alfaro, L. ve Charlton, A. (2007). *Growth And The Quality Of Foreign Direct Investment Equal?*, Working Paper, Harvard University.
- Allayarova, M. ve Aliyev, Y. O. (2015). Razvitiye Investitsionnoy Deyatelnosti Respubliki Uzbekistan v Usloviyah Modernizatsii Ekonomiki, *Molodoy Uçyonnyy*, 6, 360-372.
- Arik, Ş., Akay, B. ve Zambak, M. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörler: Yükselen Piyasalar Örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 97-110.
- Asiedu, E. (2002). On The Determinants Of Foreign Direct Investment To Developing Countries: Is Africa Different?, *World Development*, 30(1), 107-119.
- Ayaydın, H. (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 133-145.
- Aydemir, C., Arslan, İ. ve Uncu, F. (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki Gelişimi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 69-104.
- Aydemir, O. ve Genç, E. (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz: Türkiye Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 17-41.
- Balım, Ç. ve Gürbüz, Y. E. (2012). Özbekistan Cumhuriyeti: Özbek Modeli, *Redrawing Borders, Reconstruction of Identities in Eurasia and Turkey*, Vol I, Ankara, 196-285.
- Barthelemy, J. ve Demurger, S. (2000). *Foreign Direct Investment and Economic Growth: Theory and Application to China*, *Review of Development Economics*, 4 (2), 140-155.
- Bengoa, M. ve Sanches-Robles, B. (2003). Foreign Direct Investment, Economic Freedom And Growth: New Evidence From Latin America, *European Journal of Political Economy*, 19, 529-545.
- Cheng, K. ve Kwan K. (2000). What Are The Determinants Of The Location Of Foreign Direct Investment? The Chinese Experience, *Journal of International Economics*, 51, 379-400.
- Choe, J. (2003). Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth?, *Review of Development Economics*, 7 (1), 44-57.
- Economou, F., Hassapis, C., Philippas, N. ve Tsionas, M. (2017). Foreign Direct Investment Determinants In OECD and Developing Countries, *Review of Development Economics*, 21(3), 527-542.
- Ercan, S. ve Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 59-82.
- Erdal F. ve Tatoğlu E. (2002). Locational Determinants of Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: Evidence from Turkey, *Multinational Business Review*, 10, 1-7.
- Fayzullayev, D. (2004). Politika, Ekonomika Uzbekistana. Printsip Postepennosti, *Aziya i Afrika Segodnya*, 15-19.
- Halıcıoğlu, F. (2001). *An Econometric Analysis Of Foreign Direct Investment Flows Into Turkey From The Major Global Regions: 1975-1999*, International Conference In Economics V. Conference Proceedings In Cd-Rom Format. Economic Research Centre, Middle East Technical University, Ankara.
- Hara, M. ve Razafimahefa, F. (2005). The Determinants Of Foreign Direct Investment Into Japan, *Kobe University Economic Review*, 51, 21-34.
- Holland, D. ve Pain, N. (1998). The Determinants and Impact Of Foreign Direct Investment In The Transition Economies: A Panel Data Analysis, *National Institute of Economic and Social Research*, s.1-23.

- IMF, (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual Benchmark Definition of Foreign Direct Investment*, Sixth Edition, Washington: Alicia Etchebarne-Bourdin, Washington.
- Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomi*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Kırgız Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Veri Merkezi. *Kırgız Cumhuriyeti'nde Yabancı Yatırımlar Kanunu*. Erişim Tarihi: 01.02.2021, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1190>.
- Klasra, M. A. (2011). Foreign Direct Investment, Trade Openness And Economic Growth In Pakistan and Turkey: An Investigation Using Bounds Test, *Qual Quant*, 45, 223-231.
- Kovusova, Ş. (2018). Bağımsızlık Öncesi Ve Sonrası Türkmenistan Cumhuriyeti ve Makro Ekonomik Yapısı, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(58), 43-48.
- Krainer, R. E. (1967). Resource Endowment and the Structure of Foreign Investment, *The Journal of Finance*, 22(1), 49-57.
- Moosa, I. A. (2002). *Foreign Direct Investment: Theory, Evidence and Practice*, New York: Palgrave Macmillan.
- Mucuk, M. ve Demirel, M. (2009). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 365-373.
- Omri, A. ve Kahouli, B. (2014). *Causal Relationships Between Energy Consumption, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Fresh Evidence from Dynamic Simultaneous-Equations Models*, *Energy Policy*, 67, 913-922.
- Pashalieva, M. ve Kahrıman, H. (2016). Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Orta Asya Ülkeleri ile Kıyaslanması, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), 163-188.
- Payzylayev, B. (2007). Yabancı Sermaye Kavramı ve Türkmenistan'daki Doğrudan Türk Yatırımları, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Ramazanoğlu, G. ve Acar, İ. (2008). Bir Geçiş Ekonomisi Örneği Olarak Kırgızistan: Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Yaklaşımlar, *Review of Social, Economic & Business Studies*, 7(8), 385-402.
- Root, F. R. ve Ahmed, A. A. (1979). Empirical Determinants of Manufacturing Direct Foreign Investment in Developing Countries, *Economic Development and Cultural Change*, 27(4), 751-767.
- Rothgeb, J. (1988). Direct Foreign Investment in Mining and Manufacturing in Underdeveloped States, *The Social Science Journal*, 25(1), 21-43.
- Rysbayev, S. (2009). İktisadi Kalkınmaya Katkı Sağlayabilecek Doğrudan Yabancı Yatırımları Kazakistan'a Çekebilecek Teşvikler, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sakarya, S., Kosa, G. ve Namal, B. (2006). *Girişimcilik Sürecinde Fırsat ve Kırgızistan Örneği*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Girişimcilik Kongresi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 86, Kongreler Dizisi: 11, 103-109.
- Scaperlanda, A. E. ve Mauer, L. J. (1969). The Determinants Of US Direct Investment In The EEC, *The American Economic Review*, 59(4), 558-568.
- Türkiye Cumhuriyeti, Taşkent Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (2020). *Özbekistan'da Yabancı Yatırımcılara Yönelik Ayrıcalıklar*. Erişim Tarihi: 17.02.2021, <https://ticaret.gov.tr/data/5c2d32b613b876192c45b9b7/%C3%96zbekistan'da%20Yabancı%20Yatırımcılara%20Yatırım%20Koşulları%20ve%20Yabancı%20Yatırımcılara%20Yatırım%20Koşulları%20ve%20Yabancı%20Yatırımcılara%20Yatırım%20Koşulları.pdf>.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2012). Erişim Tarihi: 05.03.2021, <https://www.tarimorman.gov.tr/>
- UNCTAD, (2008). United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report*. Erişim Tarihi: 23.01.2021, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2008_en.pdf.
- Yayar, R. ve Demir, Y. ve Birol, Y. E. (2012). Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Bakış, *International Conference on Eurasian Economies*, 250-258.

II. MEŞRUTİYET VE TEK PARTİLİ DÖNEM İÇERİSİNDE ASKERÎ VE SİYASÎ BÜROKRASİDE TASFİYELERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME: HEYET-İ MAHSUSALAR ÖRNEĞİ

(An Assessment of the Purges in the Military and Political Bureaucracy during the Second Constitutional and One-party Periods: The Example of Heyet-i Mahsusalar)

Burak YÜKSEL¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 22.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 06.04.2021

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden Modern Cumhuriyet'e kadar olan süreç içerisinde iktidar ve muhalefet arasında sert çatışmalar cereyan etmiştir. Öyle ki, bu çatışmalar genellikle iktidarın, siyasî ve askerî bürokrasideki muhalif kadroları tasfiye etmesiyle sonuçlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren sıklıkla gözlemlenen bu tasfiye işlemi, Modern Cumhuriyet döneminin de siyasî rutinlerinden biri olmuştur. Böylece yeni rejimin yöneticileri tarafından zamanla devlet kademelerini ele geçirmek için yürüttüğü mücadele sonucunda, tasfiyeler belirli gerekçelere dayandırılarak sürdürülecektir. Özellikle Millî Mücadele dönemi içerisinde aleyhte çalışanların veya çalıştığı iddia edilen bürokrasideki ayıklamaları yürütmek için Heyet-i Mahsusalar kurulacaktır. Çalışmanın temel amacı iktidar-muhalefet çatışmalarının siyasî ve askerî bürokraside yapılan tasfiyelere nasıl dayanak sunduğunu ve bu konuda tasfiyelerin, Heyet-i Mahsusalar aracılığıyla nasıl gerçekleştirildiğini incelemektir.

Anahtar Kelime: Bürokrasi, Heyet-i Mahsusalar, Âli Karar Heyeti, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi

ABSTRACT

In the period from the last period of the Ottoman Empire to the Modern Republic, tough conflicts took place between the government and the opposition. So much so that these conflicts generally resulted in the government's elimination of opposition cadres in the political and military bureaucracy. II. This liquidation process, which has been frequently observed since the proclamation of the Constitutional Monarchy, has also been one of the political routines of the Modern Republican period. Thus, as a result of the struggle carried out by the administrators of the new regime to seize the state ranks over time, the purges will be continued on certain grounds. Especially during the National Struggle period, Heyet-i Mahsusalar will be established to carry out the cleansing of those working against them or the bureaucracy alleged to be working. The main purpose of the study is to examine how the power-opposition conflicts provide a basis for the purges made in the political and military bureaucracy and how the purges on this issue are carried out through Heyet-i Mahsusalar.

Keywords: Bureaucracy, Heyet-i Mahsusalar, Âli Karar Heyeti, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, buraky1954@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4468-65994>

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yönetici idare, İmparatorluk'tan miras kalan askerî ve sivil bürokraside kapsamlı bir tasfiyeye girişmiştir. Dönemine göre farklılık arz eden bu tasfiyelerin nihai amacı yöneticilerin iktidarını pekiştirmek olmuştur. Buna bağlı olarak, İmparatorluğun son döneminde bariz bir şekilde hâkim olan İttihat ve Terakki'nin tasfiye sürecinin, yeni rejimle birlikte muhtelif sebeplerle devam ettirildiği açıkça görülmektedir. Bu tasfiye süreci cumhuriyetin ileriki yıllarında bir devlet felsefesi halini almış, iktidara gelenlerin kendilerinden olmayanları, bürokrasi ve askerî kurumlar içerisinde tasfiye ettiği, diğer bir deyişle ayıkladıkları süreç olarak karşımıza çıkacaktır. Böylece yeni rejimin özenle üzerinde durduğu Heyet-i Mahsusalar, cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasındaki tasfiyelerin merkezi olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın amacı, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin muhaliflerini tasfiye etmesinin yeni rejimle birlikte nasıl içselleştirdiğini; bununla birlikte tasfiyelerin hangi yöntem ve gerekçelerle yapıldığını ortaya koymaktır.

Bürokrasi sözcüğünün ilk kez 1745'te Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay tarafından kullanıldığı konusunda ortak bir kanaat bulunmaktadır. Böylece Gournay, Eski Yunan'da rastlanılan siyasal sistemler tipolojisine bir katkıda bulunmuş oluyordu. Eski Yunan'da 'krasi' eki, iktidar anlamına geliyordu. Böylece örneğin 'demos', halk, 'demokrasi' iktidarın halkta olduğu bir siyasal yapıyı anlatıyordu. Benzer biçimde bürokrasi, bürolarda çalışanların ya da (kamu) bürokratların(ın) iktidara sahip oldukları, ya da, en azından, siyasal hayatta önemli rol oynadıkları siyasal yaşam biçimi anlamına geliyordu (Heper, 1985: 290). 18. yüzyılda bürokrasi sözcüğü yalnız bürokratların siyasal yaşamda önemli rol oynadıkları bir rejimi ifade etmiyordu. 1 Temmuz 1764 mektubunda Fransız filozof Baren de Grimm, kamu yararının büroların egemenliğini sağlamak için icat edilmiş bir kavram olduğunu ileri sürüyordu. Böylece 18. Yüzyılda bürokrasi kavramından anlaşılan, iktidarı kendi yararlarına kullanan bürokratlar topluluğudur. Nitekim Fransız Akademisinin yayınlandığı Sözlük'ün 1789 ek'ine göre, bürokrasi şu anlamı taşımaktaydı: 'Çeşitli hükümet dairelerinin ve onların şubelerinin halkın zararına yetke ya da gücü ellerinde toplamaları' (Heper, 1985: 290).

Diğer taraftan ulus devletlerin inşa sürecinde bürokrasinin devlet ve toplum hayatını şekillendirmekte önemli rol oynadığı bilinmektedir. Ulus devletlerin otoritesini kurarken askerî bürokrasiden veya siyasî otoritesini kurarken mülkî bürokrasiden yararlandığı söylenebilir. Bu durum Modern Türkiye Cumhuriyeti'nde de görülecektir. Cumhuriyet döneminde Heyet-i Mahsusalar tarafından yapılan tasfiyelerle birlikte askerî ve siyasî bürokrasinin yerlerine daha fazla bürokratin alındığı söylenebilir. Böylece Heyet-i Mahsusalar aslında devr-i sabıka dair tasfiye sürecini işleten bir kuruluş olduğu gibi aynı zamanda siyasî ve askerî bürokrasinin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Bu çalışma boyunca bürokrasinin askerî ve siyasî kanatlarında yaşanan çatışmaları ortaya koymakla birlikte esas olarak erken Cumhuriyet dönemi içerisinde askerî ve siyasî bürokrasinin nasıl şekillendiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bu konu hakkında tespit ettiğimiz kadarıyla sadece iki eser yayımlanmıştır (Özkan, 2014; Koçak, 2005). Konuya ilişkin eserlerin az sayıda olmasına karşın muhtelif kaynaklara başvurularak konunun içeriği genişletilmeye çalışılmıştır. Böylece yeni rejimin askerî ve siyasî bürokraside yaptığı tasfiyeleri icra eden Heyet-i

Mahsusalar adlı kuruluş, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tasfiyelerle birlikte tarihsel gelişim bağlamında ele alınacaktır.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi ve Askerî Alanda Modernleşme Süreci

İmparatorluk içerisinde Fransız devrim ideolojisinin siyasal ve toplumsal alanlardaki etkileri açısından birbiriyle uzlaşmaz gözükken iki yanı, yani "özgürlük ve eşitlik" ideali ile "ulusal bağımsızlık" idealinin ikisi de elverişli bir alan bulmuştur. Başka yerlerde olduğu gibi burada da, Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu düşüncede dinler, ırklar ve sınıflar üstünde bütün insanların özgür ve eşit olduğu fikri ile insanların bir ulus olarak kendilerini başka uluslardan ayıran yanları uğruna savaşması hakkı bir araya geldi (Berkes, 2017: 154). Fransız Devriminin beraberinde getirdiği bu uluslaşma süreci özellikle çok uluslu yapıdaki İmparatorluklar için büyük sorunlara yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu bu uluslaşma akımından etkilenen kendi bünyesindeki ulusları bir arada tutmanın yollarını ararken, uluslaşma çabaları özellikle Balkanlar'da büyük ölçüde ilgi gördü (Zürcher, 2018: 42). Böylece kısa süre içerisinde ulusçuluk etkisine bağlı olarak Balkanlar'da ulusal karakter taşıyan isyanlar meydana geldi.

Diğer taraftan Fransız Devrimi'nin düşüncelerinin üzerinde belirgin bir etki yarattığı kişiler, İmparatorluğun Hıristiyan cemaatlerinin okuryazar üyeleri olmuştur. İlk etkilenenler, belli başlı Avrupa limanlarıyla ticari bağlantıları nedeniyle Rumlar ve Avusturya'ya olan ihracatları yoluyla Orta Avrupa'yla devamlı temasta bulunan Sırp olmuştur. Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" sloganlarından bu cemaatler arasında rağbet bulanı, özgürlük idi; ancak özgürlük bu cemaatler için yurttaşlık haklarının değil, ulusal bağımsızlığın teminatı anlamına geliyordu (Zürcher, 2018: 43). Böylece uluslaşma akımı modern ulus devletlerin oluşum sürecini hızlandırdığı gibi diğer taraftan çok uluslu İmparatorlukların bir arada yaşayan muhtelif halkların bağlarının kopmasına neden olacaktı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki ulusları bir arada tutmak için yeni arayışlar içerisine girecek, sınırlı olan Batılılaşma sürecini nispi olarak radikalleştirilecekti.

Önemli bir adım olarak II. Mahmut, 1821 yılında Tercüme Odası adı verilen ve bir anlamda Hariciye Nezareti'nin de öncüsü olan bir kurum açtı. Bu kurumda yetişen bürokratlar, daha sonraki dönemlerde devlet yönetiminde etkin rol oynayacaklardır. Örneğin; II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde yönetici zümrenin en etkin simaları olan Mustafa Reşit, Sadık Rifat, Ali ve Fuat Paşalar, Tercüme Odası'nda yetişmiş, Avrupa'yı tanımış bürokratlardı (Özkan, 2014: 3).

II. Mahmut (1808-1839) kendinden önce gelen reformcuların kötü tecrübelerini göz önünde tutarak askerî yeniliklere karşı bir odak noktası oluşturan yeniçerileri topa tutarak lağvetmiş ve III. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askerî birlikleri ordunun esas birimleri haline getirmiştir. Batı'nın yalnız askerî kuruluşları sayesinde yükselmediği, bunları ayakta tutan mali kaynakların ve vergi toplama sisteminin de İmparatorluk'ta yaratılması gerektiği III. Selim zamanından beri biliniyordu (Mardin, 2018: 11). Şerif Mardin'e göre bu gerekliliklere bağlı olarak yapılan reformların genel portresi şöyleydi:

Kral otoritesinin bir temsilciler meclisiyle paylaşılmadığı ülkelerde bile milli devlet kurmak isteyen hükümdarlar tebaanın mülkiyet haklarının garanti altına alınmasının zorunluluğunu anlamışlar, eğitimi halka yaymanın kendilerine getireceği faydayı algılamışlardı. Milli devletlerin kurulmasına ve orta sınıfların güç kazanmasına paralel yürüyen bu politika, aynı

zamanda milli bütünlük kurmayı ve feodalizmden kalan imtiyaz ‘‘cep’’lerini temizlemeyi amaçlıyordu. Bu idare sistemine sonradan ‘‘aydın despotizmi’’ denmiştir. O zamanlar Avrupa’da yeni gelişmekte olan devlet bilimlerinde ise bu ögelere ‘‘kameralizm’’ adı veriliyordu. ‘‘Tanzimat’’ olarak bildiğimiz, 1839’da Gülhane Hattı-ı Hümayunu’nun ilanı ile başladığı kabul edilen yenilik hareketi, büyük çapta ‘‘kameralizm’’den esinlenmiştir (Mardin, 2018: 12).

Böylece II. Mahmut reformlarının bir devamı olarak 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni bir devir açılmıştı. Bu devir ‘‘Bab-ı Ali Diktatörleri’’ de denen (Örnek olarak: Ali ve Fuat Paşalar) yöneticiler tarafından, Bab-ı Ali bürokrasisinin yönetime hâkim olmasının arkasında yatan birtakım sebepler vardı. II. Mahmut tahta çıktıktan sonra ayanların otoritesini kırmış ve Yeniçeri Ocağı’nı ortadan kaldırarak (1826) yaptığı reformlarla yönetimi merkezileştirmeye başlamıştı (Özkan, 2014: 6). Görüldüğü üzere II. Mahmut döneminde sadece bürokrasi değil aynı zamanda askerî alanda da birçok reform yapılmıştır. Ordunun savaş alanlarındaki mağlubiyetlerinin önüne geçmek için Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye olarak üç kola ayrılmıştır. Yeniçeri Ocağının kaldırılması gerçeği geleneksel ordu yapısının, yeni modern okullarda şekillenmesi konusunda büyük ölçüde yapılan çalışmaların önünü açmıştır.

Tanzimat Dönemi’nin (1839-1876) başlamasıyla birlikte, sivil bürokratlar kendilerini tekrar birincil devlet seçkini konumuna yükseltmek istediler. 1839 Gülhane Fermanı ile sivil bürokratlar için yasal güvencelerin getirilmesi amaçlandı. Dönemin önde gelen devlet adamları, Reşit, Ali, Fuat ve Mithat Paşalar, monarşiye dokunulmamasını ve fakat siyasal inisiyatifin sivil bürokraside kalması gerektiğini düşünüyorlardı. Dolayısıyla, sivil bürokrasi padişahların keyfi davranışlarından korunmalıydı (Heper, 2018: 84). Böylelikle 19. yüzyılın ikinci yarısında padişahın ve adamlarının büyüyen baskıcı idaresi onları rahatsız etmeye başladığında ve koltuklarına sınımsız tutunmuş kademliler onların ilerleyişine engel olmaya başladığında bu insanlar muhalefet ve ihtilal ideolojisi veya tekniğine dair malumattan yoksun değillerdi (Lewis, 2017: 207). Bunun en bariz örneği 1865’de Genç Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulmasıyla birlikte tezahür edecektir. 1865 Haziran’ında Namık Kemal ve arkadaşları birlikte hareket ederek, altı kişilik gizli bir örgüt kurmuşlardır. Carbonari tarzı kurulan bu gizli cemiyetin Lehistan gizli örgütüyle de benzerlikler taşıdığını, bizzat kurucu üyelerinden Ayetullah Bey tarafından dile getirilmiştir (Lewis, 2017: 209).

Orta sınıfın ilk kez belirleyici bir şekilde ortaya çıkması ve siyasî güç kazanması, iki kurum sayesinde olmuştur: Vilayet meclisleri ve bilhassa 1876 Anayasası hükümlerine göre kurulan Mebusan Meclisi. Bu orta sınıfın doğumunun modernleşmenin sonucu olduğunu köklü bir şekilde anlayan ve siyasî güç kazanmasını sağlayan Mithat Paşa’dır. Genç Osmanlıların düşüncelerinden etkilenen Mithat Paşa, aslında Sultan Abdülaziz’in baskısı ile gücünü kaybetmek üzere olan Tanzimat bürokrasisini korumak için saltanatı meşruti hale getirmek istiyordu. Devlet otoritesini sultanın elinden alarak halkın oyuna bağlamak, demokrasi yolundaki ilk adımını (Karpata, 2017: 42). Bu adımın kendinden öncesi ve sonrasındaki süreçler göz önünde bulundurulduğunda; 1808’de Sened-i İttifak ile 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 tarihinde kabul edilen diğer bir ferman olan Islahat Fermanı ve 1858’deki Toprak Kanunu aslında 1876 Anayasa kabulüne kadar olan sürecin demokrasi yolundaki safhaları olarak düşünülebilir (Ahmad, 2017a: 41).

Tanzimat Dönemi'nde devlet yönetimi "Bab-1 Ali Bürokrasisi" adı verilen ve Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabalarıyla birlikte ortaya çıkmış olan bürokratik seçkinlerin eline geçmişti. Yönetimdeki üst tabakanın dışında kalmış ve devlet idaresinde kendisine de bir yer edinmek isteyen ve Bab-1 Ali bürokrasisine muhalefet eden Genç Osmanlıların yardımı ile tahta çıkan II. Abdülhamit; devlet yönetimini Bab-1 Ali'den Yıldız Sarayı'na taşımayı başarmıştı. Güçlü bir merkez kurmak isteyen padişah, geniş bir bürokrasiye ihtiyaç duymuştu. Tahmini bir rakamla Yıldız Sarayı'nda güvenlikten sorumlu 15.000 askerî saymazsak yaklaşık 12.000 memur görev yapmaktaydı. II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında sivil memur sayısı 100.000'i aşmıştı. Bu aslında gerekli sayının çok üstündeydi (Özkan, 2014: 9).

Buna bağlı olarak bürokrasi, başka bir örgütün daha gelişmesini gerektirdi. Bu, memurların ve amirlerin devlete bağlılığını kontrol edecek kişilerden meydana gelen geniş bir hafiye ve jurnalci örgüttür. Bu örgüt, denetleme ile görevlendirildiği bürokrasi örgütünden farklı olarak gizli, resmî olmayan bir örgüttü; fakat haber toplama ve verme işinde sınırsız özgürlüğü vardı. Türk diline olan hediyesi onun bürokratik kaynağını açıklar. Fransızca'dan gelen "jurnal" sözcüğü, bürokraside memurların amirlerine verdikleri günlük rapor anlamından çıkarak, başkaları hakkında gizli rapor verme anlamını kazandı. Hafiyelik ve jurnalcilik örgütünün başkentte "Baş Hafiyeye" adı altında bilinen resmî bir makamı, dairesi ve ödeneği olmakla birlikte, hafiye ve jurnalci kadroları temelde geniş bir gönüllü ordusuydu (Berkes, 2017: 344). Tanzimat'tan Birinci Meşrutiyet'e kadar olan süreç içerisinde kök salan bürokrasinin ve modern askerî kurumların kısa zamanda, ciddi ölçüde kadrolaştığı görülmektedir.

İmparatorluk muhtelif sorunlarla uğraştığı dönemde Sultan Abdülhamit'in aldığı bir kararla 1878'de Mebusan Meclisi süresiz olarak kapatılacaktı. Bu olayı takiben eden yıllar içerisinde sansür ve baskı yönetiminin hâkim olması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşuna sebep teşkil edecekti. 1889 yılında Askerî Tıbbiye'de İttihad-i Osmani adında gizli bir cemiyet kurulacaktı. Bu cemiyetin kurucuları İshak Sükuti, Mehmet Reşit, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve Hüseyinzade Ali'den oluşacaktı (Akşin, 2017: 49). Kısa süre sonra örgüt muhtelif şubeler kurarak bünyesine yeni isimleri dahil edecekti. Cemiyetin, 1902 yılına kadar basın yoluyla yürüttüğü muhalefet, bu yılda toplanan gayri-resmî bir kongre ile gün yüzüne çıkacaktı. Ancak, Birinci Jön Türk Kongresi'nde özellikle farklı fikirlerin dile getirilmesiyle birlikte iki ana grubun ortaya çıktığını, böylece birlik üzerine kurulu olan bu kongrede bölünmeler oldu (Akşin, 2017: 84). Kongrenin sonucunda çeşitli görüşler dile getirilmiş ve ayrışmalar olmuşsa olsa da, sonuç olarak Sultan Abdülhamit'e karşı güçlü bir muhalefetin varlığından söz edilebilir.

Jön Türklerin en önemli amaçlarından birisi, Osmanlı bürokrasisi içerisinde kendilerine bir yer edinme isteğiydi. Bu yüzden pek çok küçük memur ve subay, Jön Türk hareketini destekliyordu. Jön Türkler, "Halkın İstekleri" başlığı ile sunulan belli başlı isteklerinde, kamu işlerinin tekrar düzenlenerek memuriyet ve ordu hizmetine herhangi bir ayırım yapmadan atama yapılmasını vurguluyorlardı. Bu memur ve subayların toplumsal kökenine bakıldığı zaman onların daha çok "halk çocuğu" ve taşralılardan oluştuğu görülmektedir. Çünkü, üst sınıflar için makbul meslek Fransızca bilen bir Hariciye veya Dahiliye memuru olmaktı. Halkın içinden gelen bu subay ve memur adayları İstanbullu ve Paşazade çocuklarının yanında kendilerine karşı üvey evlat muamelesi yapıldığının farkındaydılar (Özkan, 2014: 16). Bunun içindir ki,

İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaptığı tasfiyeler, muhalifleri ve haksız yere yükselen kişileri hedef almıştır.

2. II. Meşrutiyet Döneminde Askerî ve Sivil Bürokraside Tasfiyeler

Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesi ve özgürlüklerin ilanı gibi tamamen siyasal türde ilaçların İmparatorluğa acı veren tüm hastalıklara çare olacağına dair yaygın inanca karşın, ilerleyen aylarda bu hastalıklar devam etmekle kalmadı, daha da vahimleşti. Aşırılık yanlısı siyasal akımlar, toplumsal hayal kırıklıklarıyla doğru orantılı bir şekilde büyüdü. Böylece İmparatorluk içerisindeki tüm milletleri kucaklama fikrinin neden olduğu sevinç dalgasına, başkentin ve diğer kentlerin hemen her köşesinde yeni rejimi destekleyen siyasal konuşmalara, öğrenci toplantılarına ve görülmemiş basın özgürlüklerine karşın, tüm umutlar, hemen olmasa da kademeli bir şekilde sönmeye başladı (Turfan, 2013: 193-194). İmparatorluğun dağılma sürecinin önüne geçileceğine inanılan Meşrutiyet'in ilanı, aslında sadece Padişahın hükümlerini sınırlandırmaktan öteye gitmemişti. Bunun en açık örneği kısa süre içerisinde Balkan, Arap ve Anadolu coğrafyalarında kitlesel ayaklanmalar medyana gelmesiydi. Bunun önüne geçmenin başka yollarını arayan Jön Türkler askerî ve sivil bürokrasi alanlarında yapılacak düzenlemelerle bu kurumların güçlendirileceğine inanıyorlardı. Bu durum aslında merkezileşme konusundaki eğilimin artmasından kaynaklanıyor, aynı zamanda merkezileşmeye bağlı olarak bürokrasideki hâkimiyet mücadelesini şiddetlendiriyordu.

İnkılabın akabinde Meşrutiyet'in ilanını kutlayan halk, büyük bir kalabalık oluşturarak saraya kadar gelmiş ve burada bulunan Şeyhülislam'a Mabeyn'den uzaklaştırılmalarını istedikleri saray memurlarının bulunduğu bir liste sunmuşlardı. Listede, Başkâtip Tahsin, İkinci Kâtip Ahmet İzzet Holo, Tatar Şakir, Kaba Sakal Mehmet Paşa gibi isimler vardı (Özkan, 2014: 26). Böylece halk da hoşnut olmadığı devlet adamlarının tasfiyesini açıkça dile getiriyordu. Bu durum aslında meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamının bir sonucu idi, ancak cemiyetin görüşleri de halk arasında bilindiği için halkın cemiyetten güç aldığı yönünde bir değerlendirmede bulunulabilir (Kansu, 2017). Öte yandan Cemiyet, devrimden hemen sonra Saray çevresindeki grubu ve Abdülhamit'in casusluk ağını ortadan kaldırmak için harekete geçmişti. Padişah ise, Sadrazam Sait Paşa'nın önerisine uyarak bütün siyasî suçlular ve sürgünler için genel af ilan etti (Ahmad, 2017b: 40). Aslında bu süreç İttihat ve Terakki'nin kısa süre içerisinde devlet yönetiminde söz sahibi olacağını, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun alışık olduğumuz monarşist yapısının yıkılmak üzere olduğunu gösteriyordu. Bu durumun 1908 Devrimi ile birlikte gerçekleşmesi ise devrimin arkasındaki güç olan İttihat ve Terakki'nin başarısı olarak değerlendirilebilir. Böylece cemiyetin kısa süre içerisinde farklı çevrelerde saygınlık kazanması da yürüttüğü siyasî faaliyetlerinden kaynaklanacaktır (Ahmad, 2017b: 41).

Diğer taraftan Babıali yönetimi, askerî ve siyasî alandaki bürokrasinin işleyişinden pek memnun değildi. Devletin işleyişindeki birçok aksaklık askerî ve siyasî bürokrasideki memurların görevlerini icra etmemelerinden kaynaklanıyordu. Birçok memur görevini yerine getirmemekle birlikte burayı bir "ekmek kapısı" şeklinde değerlendirerek, çevresindeki insanları bu kapıya iltimaslar yoluyla getiriyordu. Haddinden fazla memur olması ve bu memurların birçoğunun belirli eğitim seviyesine ulaşmadan, görevlendirilmesi sorunları daha da zorlaştırıyordu. Bunun için yönetimde söz sahibi olmaya başlayan İttihat ve Terakki yöneticileri, eğitim almış yeni bir memur kadrosu oluşturmayı hedefliyor, bu doğrultuda

devletin üst kademelerindeki kişilere yer yer direktiflerde bulunuyorlardı. Geride kalanların ise tasfiye edilmeleri ya da başka görevlere yönlendirilmesini isteyeceklerdi. Bu durum karşısında Kâmil Paşa Hükümeti kısa süre içerisinde yeni bir program oluşturacaktı. Programa göre haksız memuriyete gelenleri tasfiye edilmesi ve maaşlardaki haksız dağıtımın düzenlenecekti (Akşin, 2017: 149-150). Böylece Kâmil Paşa Hükümeti olaylara karşı kayıtsız kalmamıştı. Kamil Paşa Hükümeti, ‘Tensikat’ yöntemine başvuracaktı. Bu yöntem Osmanlı İmparatorluğu’nun aşına olduğu bir yöntemdi. II. Abdülhamit döneminden itibaren devletin belirli kademelerine iltimas geçilerek gereksiz binlerce askerî ve siyasî bürokrat alındı. Buna karşılık haksız yere devletin kademelerine giren bu kadroların tensikat yöntemine bağlı olarak tasfiyesine girişilecekti. Böylece haksız yere makam mevki sahibi olan bu kişilerin yerine liyakat esasına dayalı, yeni askerî ve siyasî bürokratlara yer açılacaktı (Özkan, 2014: 30). Yapılan çalışmalar sonucunda büyük ihtilafların oluştuğu aşıkardı. Özellikle Kâmil Paşa’nın çevresindeki insanlara karşı toleranslı oluşu, İttihat ve Terakki yöneticileriyle aralarının açılmasını neden olacak, kısa süre sonra da, Kâmil Paşa’nın Hükümeti, güven oyu alamadığı için azledilecekti. 14 Şubat 1909 tarihinde hükümeti kurma görevi II. Meşrutiyet paşalarından Hüseyin Hilmi Paşa’ya kalmıştı. Yeni kabineyi oluşturan Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki’nin dolaylı yoldan yürüttüğü tasfiye yönetiminde doğrudan bir rol oynayacaktı. Buna bağlı olarak, *Tensik Komisyonları* adıyla tasfiye sürecini liyakate uygun olarak yürütecek bir çalışma komisyonu tayin edilecekti. Ancak, bu komisyonlar istenilen sonucu ulaşmadan bir müddet çalışmaları ertelenecekti. Bunun en önemli sebebi 31 Mart İsyanı olarak bilinen ayaklanmanın ortaya çıkmasından kaynaklanacaktı. İsyana dini bir nitelik taşımakla birlikte daha çok İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni hedef alacaktı. İsyana karışanlar arasında Avcı taburları ve Alaylı subayların yer alması, sivil bürokrasideki tasfiyelerin yönünün askerî bürokrasiye çevrilmesinin önünü açmıştı.

İsyanın bastırılmasının ardından Meclis-i Mebusan’da süren uzun tartışmalardan sonra kabul edilen Tensikat Kanunu; Hükümet tarafından 29 Haziran 1909’da Saray’a sunuldu. 30 Haziran’da Padişah’ın onayından geçerek kanunlaştı. On maddeden oluşan Tensikat Kanunu’nun ilk dört maddesi nezaret ve dairelerde kurulacak Tensikat Komisyonlarının yapısı, vazifesi ve çalışma sistemini düzenliyordu. Kanunun 5-9. maddelerinden oluşan Birinci Fasıll, ileride mesleğe dönmek isteyenlerin yani memur olmak isteyenlerin belirli bir tazminat ödemesi gerektiğini ele alıyordu. 10-11. Maddelerden oluşan İkinci Fasıll, devlet memuriyetine dönmesi kati surette engellenen, tazminatsız ve maaşsız ihraçları içeriyordu. Kanunun 15. Maddesi tensikata uğrayanların itiraz edeceği tek mercii olarak Meclis-i Mebusanı gösteriyordu (Özkan, 2014: 74-75). Kanunun uygulamaya geçirilmesi *Tahdid-i Sin (Yaş Haddi) Kanunu* ve *Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Kanunu* adı altında iki başlıkta incelenir. Yaşı ilerlemiş olan bürokratların tasfiyesini öngören *Tahdid-i Sin Kanunu* 17 Mayıs 1909’da Meclis-i Mebusan’a sunduğu tezkerede yer almış, yaşanan tartışmalar sonucunda kabul edilmiştir. Kanun uygulanması neticesinde 7500 alaylı subay emekli edilecektir. Diğer taraftan haksız yere yükselen subayların da tasfiyesi gerekliydi. 2 Ağustos 1909’da kabul edilen *Tasfiye-i Rütbe-i Askerîye Kanunu* haksız yere yükselenlerin tespiti ve tasfiyesi sürecini hızlandıracaktı. Bu kanun gereğince yapılan tasfiyelerde Özkan’ın tespitine göre, 1908 Aralık ayında Osmanlı Kara Ordusu’nda 26310 olan subay sayısı, 1911 yılı Ocak ayında 16121 subaya düşmüştür (Özkan, 2014: 84-92).

Bu tasfiye süreci İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda hakimiyet kurmasıyla bağlantılı olarak gerçekleşmişti. Buna bağlı olarak yapılan tasfiyeler sonucunda büyük bir muhalefet oluşmuş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adında yeni bir grup meydana gelmişti. Özellikle İttihat ve Terakki'nin siyasî ve sosyal politikalarını eleştiren İtilafçılar, tasfiyeye uğrayan asker ve sivil bürokratları bünyesine dahil ederek sivrilmeye başlamışlardı. Bunun en bariz örneği 1912 Mayıs-Haziran aylarında İstanbul'da Halaskâran-ı Zabitan Grubu adıyla yeni bir askerî örgütlenmenin ortaya çıkmasıdır (Turfan, 2013: 290). Buna karşılık İttihatçıların otokratik bir tutum benimsemesi, cemiyetin artık harekete geçme zamanının geldiğine karar vermişiyse eş zamanlıdır. Cemiyet, 1908'den beri hükümeti, sarayı ve bürokrasiyi denetlemede başlıca silahı olarak meclise güvenmemişti, şimdiyse meclis üzerinde hakimiyetini yitirmekte olduğunu görüyor ve meclisin feshini tezgahlıyordu. 1912 ilkbaharında yapılan seçimler Türk tarihinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şiddet ve gözdağıyla çoğunluk sağlamasından dolayı "Sopalı Seçim" diye bilinir. Sonuç olarak yeni Meclis-i Mebusan, cemiyetin itaatkâr bir aleti olmuş, yalnızca bir avuç muhalif aday seçilmişti (Zürcher, 2018: 128). Seçimlerin ardından Miralay Sadık'ın örgütlediği Halaskar Zabitan grubunun darbe yapacağı dillendiriliyordu. Bunun önüne geçmek için İttihat ve Terakki yöneticileri, meclisten arındırdıkları muhalefet grubunun, ordu içerisinde beliren uzantılılarını da baskı ve zorla tasfiye etmeye çalışacaktı. 1913'de Mahmut Şevket Paşa'nın suikast sonucunda öldürülmesi, cemiyetin yaptığı tasfiyelere olanak sağlamış, böylece bütün hâkimiyeti bu yılda ele geçirmişlerdi. Muhalif grupların hem askerî hem de sivil bürokrasiden arındırılması İttihat ve Terakki'nin iktidarını pekiştirdiği gibi etkinliğini de arttırmıştı.

İttihat ve Terakki'nin dizginleri ele alması sonucunda askerî kanatta öne çıkan Enver Bey, İkinci Balkan Harbi sırasında Edirne'nin tekrar alınmasında oynadığı rolden ötürü terfi ederek 1 Ocak 1914'te Mirliva rütbesine gelmiştir. Böylece tasfiye sürecinde yeni gelişme olarak sayılabilecek bu terfi, ordu içerisinde haksız yere yükselen ve yaştan ötürü tasfiye edilmesi gereken subayların ihraç edilmesinin önünü açmıştır. Buna bağlı olarak, önceden hazırlanan emekliye ayrılacak listesindeki kişi sayısı 1500'e yükseltilmiş ve 7 Ocak 1914 tarihli bir Padişah İradesi ile bu subaylar emekliye sevk edilmiştir (Özkan, 2014: 125). İrade gereğince 55 yaş üstü subayların emekliye ayrılmasını sağlarken diğer taraftan genç subayları da hedef alan uygulamalar olmuştur. Bunun nedeni ise Enver Paşa gibi ordunun genç ve sağlam bir dinamizme sahip olmasını isteyen İttihat ve Terakki'nin, olası bir savaş durumunda başarı elde edebilecek nitelikte bir ordu tasavvurundan kaynaklanmaktadır.

3. Mütareke Dönemi İçerisinde Tasfiyelere Dair Yaşananlar (1918-1922)

Birinci Dünya Savaşının son safhasına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletlerinin direktiflerine ve şartlarına uygun olarak, 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri adına İngilizlerle yapılacak olan mütarekeye razı olacaktır. Mondros adını alan bu mütareke çok ağır şartları içermekle birlikte, İtilaf Devletleri'ne mütarekeden geriye kalan toprakları işgal etme yetkisi tanııyordu. Buna bağlı olarak İtilaf Devletleri kısa süre sonra Anadolu topraklarını işgale girişecekti. İşgaller sadece dışarıdan gelen yabancı kuvvetlerle değil aynı zamanda, İttihat ve Terakki'nin kendi döneminde bastırıldığı muhalefet hareketiyle de resmîyet kazanacaktı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası olarak bilinen eski muhalefet hareketi, İttihat ve Terakki'nin feshedilmesi ve yöneticilerinin ülkeyi terk etmeleri sonucunda iktidarı ele geçirecektir. Bu durum aslında *devr-i sabık* olarak adlandırılan geçmişle hesaplaşmayı

beraberinde getirdi. Bilhassa askerî ve sivil bürokraside geçmiş dönemdeki tasfiyelerle ilgili iade-i itibar yapılmıştır. İttihat ve Terakki'nin hâkim olduğu dönemde birçok tasfiye gerçekleştirildi. Ancak, tasfiyeye tabi tutulanların, Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri tarafından görevlerine dönmelerine izin verilecektir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki kadroları, bu süreçte tasfiye edilecektir. Bu durumun aslında geçmişle büyük ölçüde hesaplaşmanın bir sonucu olduğu söylenebilir.

Tasfiyelerde, esas olarak Ermeni Tehciri olayları sırasında askerî ve siyasî bürokraside bulunan sorumlular özellikle Divan-ı Harp'te yargılanacaktır. 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa iktidara gelerek hükümeti kuracaktır (Sarıhan, 1993: 21). Hükümet kısa zaman içerisinde "*Tetkik-i Seyyat Komisyonu*" adı verilen komisyonu kuracaktır. Bu komisyonun yanında tasfiyeleri daha geniş kapsamlı hale getirmek için "*Vilayet Memurin Komisyonu*" da çalışmaya başlayacaktır. Tasfiyelerin yanında yukarıda ifade edilen iade-i itibar politikası kapsamında İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından mağdur edilenleri temsil etmek üzere, 22 Şubat 1919'da Mağdurin-i Siyasîye Teavün Cemiyeti kurulacaktır (Özkan, 2014: 166-172). Geçmişle hesaplaşmanın yoğun yaşandığı, tasfiyelerin hem askerî hem de siyasî bürokraside yoğun olarak görülmesi sadece Tevfik Paşa Hükümetine mahsus bir durum değildi. Bu durum daha sonraki Damat Ferit Paşa kabinelerinde ayrıca Ali Rıza ve Salih Paşa hükümetleri döneminde çok yoğun bir tasfiye sürecinin gerçekleştiğini ifade edebilir. Özellikle Damat Ferit Paşa'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın oluşu yapılan tasfiyeleri ve iade-i itibar çalışmalarının daha yoğun yapılmasını sağlayacaktır. Ancak, şunu belirtmekte fayda var, hem İttihat ve Terakki dönemi hem de mütareke dönemleri içerisindeki tasfiyeler bütünü hedef almak gibi bir gaye taşımamıştır. Bunun nedeni yapılan tasfiyeler sonucunda adam sayısının yetersizliği gerçeğinin ön plana çıktığı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Tevfik Paşa döneminde kurulan "*Tetkik-i Seyyat Komisyonu*" sivil bürokrasiyi hedef almasına karşın, yine 26 Kasım 1918'de kurulan "*Tedkik-i Hesabat ve Seyyat Komisyonu*" askerî bürokrasiyi hedef alacaktır (Gökbilgin, 2019: 11; Özkan, 2014: 267).

Diğer taraftan Mütareke dönemi içerisinde tasfiyelerin büyük ölçüde İttihatçıları hedef aldığı gibi işgallere karşı pek dirençli sayılamayacak isimlerin makam ve mevkilere getirilmesi, Anadolu'da zuhur edecek Millî Mücadele hareketinin pek hoş karşılamayacağı bir durumdu. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a geçişinden sonra kurduğu temaslarla işgallere karşı oluşan bölgesel kurtuluş hareketlerini organize ederek ulusallaştırması sonucunda büyük tevaccüh toplayacaktır. Bu durum diğer taraftan İstanbul'daki ilişkilerinin bozulmasına neden olduğu gibi Anadolu'da yükselen direniş hareketinin lideri olmasına sağlayacaktır. Bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisi'ndeki reisliğine dayanarak, İstanbul'daki yönetime karşı kendi askerî ve sivil bürokrasisini teşekkül etme çabası içine girecektir. Bilhassa iki taraflı olacak yönetimin paylaşılması konusu valiler ve mutasarrıflar arasında büyük sorunlara yol açacaktır. Bu sorunun kaynağı aslında Damat Ferit Paşa ve Ankara Hükümeti arasındaki iktidar mücadelesi olduğu gibi, sivil bürokrasinin de hakimiyeti söz konusudur. Sivil bürokrasideki hakimiyet mücadelesinin tasfiyelerin gerçekleştiği askerî bürokrasi alanında da olduğu söylenebilir. Ancak, İstanbul'daki yönetimin sivil bürokraside yaptığı tasfiyeler, askerî bürokrasideki tasfiyelere oranla çok yüksektir. Örneğin konuya ilişkin Özkan şunları aktarır:

İttihatçılara karşı oldukça sert davranılırken ve mülkî bürokraside hızlı bir tasfiye sürecine girilmişken orduda beklenen tasfiye politikasının sınırlı kalmasının birtakım sebepleri vardı. Bu

tasfiyeler ilk zamanlarda daha çok bir politika değil de münferit olarak İttihatçıların emekli ettiği bazı subayların tekrar muvazzafa alınması şeklinde tezahür ediyordu (Özkan, 2014: 262).

Damat Ferit Paşa döneminde bu tasfiyelerin daha yoğun geçmesinin yanında iade-i itibar çalışmalarına da büyük önem verilmiştir. Mesela, Şakir Paşa, göreve gelir gelmez Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde emekliye sevk edilmiş olan subayların bir defterini istemişti. Hazırlanan defter, gereğinin yapılması için Tetkik-i Seyyiat Komisyonu'na sunulmuştu. Bu deftere göre Enver Paşa'nın emekliye sevk ettiği subaylar; 2'si Müşir, 1'i Birinci Ferik, 20'si Ferik, 85'i Mirliva, 185'i Miralay, 116'sı Kaymakam, 257'si Binbaşı, 2'si Kolağası, 15'i Mülazım-ı Evvel, 12'si Mülazım-ı Sani ve 36'sı askerî memur ve katiplerden oluşmak üzere toplam 731 kişiydi (Özkan, 2014: 271). Bütün tasfiye edilenler iade-i itibar görmediği gibi görevine tekrar dönenlerin sayısı da sınırlı kalmıştı. Bu durumun nedenleri arasında bütçe sorunu ve her tasfiyenin haksız yere yapılmadığı belirtilebilir.

Millî Mücadele hareketinin zaman içerisinde güç kazanmasına karşılık İstanbul'daki yöneticiler arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda beş defa sadrazam olan Damat Ferit Paşa yerini Tevfik Paşa'ya bırakacaktır. Devr-i sabık tasfiyelerinin nispi olarak yoğun yaşandığı Damat Ferit Paşa dönemlerine göre daha ılımlı olan Tevfik Paşa tekrar göreve geldikten sonra tasfiye politikalarını liyakate önem vererek yapacaktır. Böylece Damat Ferit Paşa'nın katı tasfiye döneminden Tevfik Paşa'nın adil tasfiye dönemine geçilecektir. Ayrıca tasfiyeleri yürüten Tetkik-i Seyyiat Komisyonu son Tevfik Paşa hükümeti döneminde kaldırılacaktır.

Tashih-i Rütüb Kararnamesi İstanbul'daki yönetim tarafından askerî bürokrasiye yönelik tasfiyelere öngörürken diğer taraftan Millî Mücadele saflarına katılan subaylara yönelik yaptırımları içeriyordu. Ancak, Büyük Millet Meclisi'nde, 3 Kasım 1920 tarihli Meclis-i Vükela Kararıyla 24 Ağustos 1920 tarihli Tashih-i Rütüb Kararnamesi ilga edilecekti (Özkan, 2014: 282-287). Böylece yönetimdeki iki başlılık sorununun giderek güçlenen Ankara Hükümeti lehine çözülmesi, kararların ve kanunların yapıldığı Büyük Millet Meclisi'nin hâkim yönetim olduğunu da tescilleyecekti. Millî Mücadele hareketinin son safhada başarıya ulaşması sonucunda İstanbul Yönetimi 1 Kasım 1922'de kaldırılan saltanat rejimiyle birlikte saf dışı edilecekti.

4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, Askerî ve Siyasî Bürokraside Tasfiyeler: Heyet-i Mahsusa (1923-1938)

Millî Mücadelenin başarıya ulaşması sonrasında Ankara Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında Lozan Konferansı 22 Ekim 1922'de toplandı; Türkiye'yi İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti Heyeti temsil etti. Konferans, aradaki birkaç aylık kesintiden sonra 24 Temmuz 1923'te sona ererek Türkiye ile Müttefikler-Yunanistan dahil arasındaki anlaşmazlıkları çözdü. Konferansın ilk safhasında Türkiye'nin hudutları tespit olunarak Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesine karar verildi; ikinci safhasında ise Müttefikler ile Türkiye, Boğazları silahsızlandırmak konusunda anlaşıldı. Boğazların savunulması ve gemilerin geçişi sorunu daha sonra Montreux Konferansı'nda yeniden düzenlendi. Kapitülasyonlar kaldırıldı. Türkiye de Osmanlı borçlarının bir kısmını ödemeyi üstlendi. Ayrıca yabancı birlikler Türk topraklarından altı haftada çıkıp gidecek, Türkiye-Irak sınırı daha sonra İngiltere ile yapılacak müzakerelerle bir karara bağlanacaktı (Karpas, 2017: 127). Dış politikada sınırlarını garanti altına alan Ankara yönetimi, içeride özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına yönelik muhalefeti saf dışı bırakmak için İkinci Grup

olarak bilinen muhalefeti, yeni seçimlere dair yapılan kanun değişikliğiyle meclise girmelerini engelleyeceklerdi (Demirel, 2015: 516-531).

İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele geçirmesiyle beraber başlattığı tasfiye dönemi sonrası, Mütareke döneminde, İttihatçı karşıtı Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri devr-i sabık tasfiyelerini iade-i itibarla görevine döndürmüştü. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri geçmiş dönemle hesaplaşma içerisine girmiş, İttihatçı karşıtlığı üzerine konumlandığı mücadelesini Damat Ferit Paşa dönemi içerisinde yoğun olarak yürütmüştü. Bu durum Ankara'daki Millî Mücadele hareketine karşıtlığı beraberinde getirmişti. Ankara'daki yönetimi İttihatçı olarak adlandıran İtilafçılar, Mütareke Dönemi boyunca Millî Mücadele karşıtı bir tavır takınmıştı.

Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasıyla birlikte gücü elinde bulunduran Mustafa Kemal Paşa ve ekibi, Birinci Meclis'in son döneminden itibaren Mütareke Dönemi içerisinde kendilerine muhalif olan askerî ve sivil bürokrasiyle mücadele yoluna girecekti. Bu dönemde askerî ve sivil bürokrasideki devr-i sabıkla hesaplaşmaya dair, 25 Eylül 1339 (1923) tarihinde 347 sayılı kanunla önemli bir adım atılmıştı (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Beşinci İçtima: 241-242). Kanun toplam dokuz maddeden teşekkül olmakla birlikte içeriğinde kesin hükümler içeriyordu. Örneğin, Kanunun birinci maddesi:

İstanbul ve Vilayat-ı Müstahlasla ile Türkiye haricinde kalarak Milli Mücadele'ye iştirak etmeyen berri, bahri ve havai ve jandarma sınıflarından muvazzaf mütekaid ve ihtiyat bilumum erkân, ümera ve zabitan ve memurin ve mensubin-i askerîyeden herhangi bir suretle Hareket-i Milliye aleyhindeki teşkilata dâhil oldukları veya münferiden çalıştıkları bir Heyet-i Mahsusa tarafından yeniden tetkik ve tahkik neticesinde sabit olanların bir aha hidemat-ı devlette istihdam edilmemek üzere nisbet-i askerîyeleri kat' olunur.

Açıkça Millî Mücadele dönemine karşıt olanları hedef alan kanunun maddesinin diğer önemli vurgusu, sürecin Heyet-i Mahsusalar tarafından yürüteceğini belirtiyor olmasıydı. Kanunun ikinci maddesi: "Milli orduya resmen davet edilip de icabet etmemiş olan ordu mensubinin dahi nisbet-i askerîyeleri kat' olunur diyordu." Böylece sadece aleyhte çalışanları değil aynı zamanda mücadeleye iştirak etmeyen subaylar da Kanun gereğince ihraç edilecekti. Millî Mücadele dönemi içerisinde aleyhte çalışan ve mücadeleye dahil olmayanların tasfiye edilmesinde tahkikatı yürütecek olan Heyet-i Mahsusalar, dokuzuncu madde gereğince Müdafaa-i Milliye ve Erkan-ı Harbiye'ye bağlı çalışacaklardı. Kanunun teklif edildiği gün kabul edilmişti (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Beşinci İçtima: 241-242). Ayrıca Kanun, Resmî Gazete'de 2 Ekim 1923 tarihinde resmen yürürlüğe girmişti (Resmî Gazete, 2/3 Ekim 1923: No. 28.)

Böylece, Erken Cumhuriyet dönemindeki önemli gelişmelerden biri de yeni rejimin Heyet-i Mahsusalar kurarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı askerî ve sivil personeli ayıklamasıdır (Demirel, 2018: 80). Öncelikli olarak askerî bürokraside tasfiyeler gerçekleşmiştir. Bu tasfiyeleri gerçekleştirmek için Bursa'da kurulan ilk Askerî Heyet-i Mahsusa'nın göreve başlama tarihinin 3 Ekim 1923 olduğu kabul edilirken, ilk başkanı Miralay Ahmet Derviş kabul edilmiştir (Özkan, 2014: 371-372). Ahmet Derviş Bey'in başında olduğu Bursa'daki Heyet-i Mahsusa tasfiye işlemlerine başlamıştır. Bu tasfiyelerin örneklerine Resmî Gazete'deki yayımlarda tesadüf etmek mümkündür. Örneğin, 23 Ağustos 1924 tarihinde askerlikle ilişkileri kesilenlere dair, yüksek subayların da dahil olduğu 33 subayın yer aldığı

listede, Emekli Mirliva Tayyar Paşa, Emekli Müşir Zeki Paşa, Emekli Mirliva Kiraz Hamdi Paşa, Eski 17. Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa gibi başka yüksek rütbeli subayların da askerlikten ihraç edildiler. (Özkan, 2014: 383; Resmî Gazete, 23 Ağustos 1924: No. 74).

Ancak, ordudan ihraç edilenlerin tamamının doğru tetkikler sonucunda tasfiye edildiğini söylemek mümkün değildir. Bunun içindir ki, tasfiyelerin bazılarında geri adım atılmıştır (Özkan, 2014: 406-408; Koçak, 2005, 87-96). Tasfiyeler sonucunda itiraz edenler; Heyet-i Mahsusa, TBMM ve Başvekalet gibi mecralara başvurmuşlardır. Örneğin, Meclis'e başvuran Ordu'nun Aziziye Mahallesinde mukim Bahriye Çarkçı Mülâzımlarından Mütেকait İshak Bin Mehmet Sait, Millî Mücadele içerisinde önce aleyhte daha sonra mücadeleye iştirak ettiği gerekçesiyle ihracına karşı çıkmış, orduya tekrar dönüşünü talep etmiştir. TBMM'de 10 Şubat 1927 tarihindeki oturumda tartışılan konu bir sonuca bağlanamamıştır (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Dördüncü İçtima: 49-52). Eski Mülâzım İshak Efendinin durumu, 12 Şubat 1927 tarihinde yapılan meclis toplantısında konuşulmuş, görüşler büyük ölçüde olumsuz yönde belirtilmiştir. Sonuçta, bu görüşlere bağlı olarak eski Mülâzım İshak'ın orduya dönüşü reddedilmiştir (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Beşinci İçtima: 64-67). Bir başka örnek ise P. Yzb. Şamlı Rıfat'ın askerlikle ilişkisinin kesilmesine itiraz ederek, emeklilik talebinde bulunması üzerine yaptığı başvurudur. Başvurunun sonucu 8 Temmuz 1929'da olumlu yönde neticelenmiştir (BCA, 30.11/49.19.16). Görüldüğü üzere Heyet-i Mahsusaların ihraç ettiği kişilerden görevine tevdi edenler vardır. Askerî bürokrasideki tasfiyelerin sonucunda, 25 Eylül 1923'de kabul edilen Kanun gereğince Heyet-i Mahsusalar tarafından ihraç edilenlerin sayısı ilk aşamada 479 kişi olarak saptanmıştır. Bu sayı aslında Heyet-i Mahsusalar'a tevdi edilen 951 veya 961 kişinin haklarında yürütülen tahkikat sonucunda geriye kalanları kapsamaktadır. Böylece hemen hemen tevdi edilen sayının yarısı beraat etmiş yarısı hakkında da ihraç kararı alınmıştır (Özkan, 2014: 390-393).

Diğer taraftan tasfiyeler ilk anlamda askerî bürokraside görülmekle birlikte daha sonrasında mülkî bürokrasinin dahil edilmesiyle geniş çaplı bir hal alacaktır. Mülkî Heyet-i Mahsusalar, Askerî Heyet-i Mahsusalar'a kıyasla ileriki bir tarih olan 14 Haziran 1926 tarihinde kurulmuştur. Ancak, 25 Eylül 1923 tarihli Millî Mücadele'ye katılmayan, aleyhinde çalışan ve milli sınırlar dışında kalan askerî bürokrasi hakkındaki Kanunun TBMM'de görüşüldüğü sıralarda, TBMM Riyaseti aynı durumda olan mülkî bürokrasi için de kanun çıkarılması yönünde bir Temenni Takriri verilmiştir. Verilen bu Temenni Takriri üzerine İcra Vekilleri Heyeti harekete geçmiş ve Mülkîye Müsteşarlarından oluşan bir komisyon kurmuştur. Komisyonun görevi, Millî Mücadele'ye katılmayan mülkî bürokrasi hakkında yapılacak muameleye dair bir kanun layihası hazırlamaktır (Özkan, 2014: 420). Aradan uzun bir müddet geçmesine karşın 24 Aralık 1924 tarihinde konu yeniden gündeme gelmiştir. Dahiliye Encümeni tarafından sunulan riyaset 'Mücadele-i Milliye'ye iştirak etmeyen ve milli hudut haricinde kalan memurini mülkîye haklarında yapılacak muameleye dair kanun' başlığı adı altında tartışılmaya başlanmıştır. Sonuca bağlanmayan bu tartışmalar (TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Yedinci İçtima: 266-278) ileriki yıllarda tekrar gündeme getirilmiştir. Millî Mücadeleye katılmayanları tasfiye etmek için mülkî bürokrasi hakkında altı maddelik 26 Mayıs 1926 tarihli 854 numaralı Kanun kabul edilmiştir. Ancak, Mülkî Heyet-i Mahsusa'nın kuruluş tarihi Resmî Gazete'ye göre 14 Haziran 1926'dır (Özkan, 2014, 429-430; Resmî Gazete, 14 Haziran 1926: No. 398).

Mülkî Heyet-i Mahsusalar da bizzat Millî Mücadele aleyhinde çalışan ve iştirak etmeyenleri; tespit ve tasfiye etmek için kuruluşundan kısa süre sonra çalışmalara başlamıştı. Özkan'ın tespitine göre bu kuruluş sonrasındaki ilk karara ilişkin belge 10-14 Ağustos 1926 tarihlidir. Bu karar, Heyet-i Mahsusa tarafından, İngiliz Muhipler Cemiyetine katılan Nizamettin Bey hakkında yapılan tetkikatı neticelendirmektedir (Özkan, 2014: 432). Heyet-i Mahsusalar daha sonraki çalışmalarında özellikle Millî Mücadele aleyhindeki cemiyetleri, gazeteleri vb. yerlerde çalışan memurları tespit ve tasfiye etmişlerdir. Buna bağlı olarak mülkî bürokraside yapılan tasfiyeler, askerî bürokrasideki tasfiyeler gibi Resmî Gazete'de neşredilecektir (Resmî Gazete, 7 Mayıs 1927: No. 590). Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın yaptığı tasfiyelerde büyük ölçüde detaylı tetkiklerin yapılmadığı sıkça yapılan itirazlarda dile getirilecektir.

26 Mayıs 1926 tarihli 854 numaralı kanun 2. Maddesi gereğince kurulacak Mülkî Heyet-i Mahsusa'nın Kanununun neşri tarihinden itibaren bir yıl içerisinde görevini tamamlaması gerekiyordu. Kanunun bu şekilde kabul edilmesi üzerine Sinop Mebusu Recep Zühtü Bey; kurulacak olan Heyet-i Mahsusa'nın azami yirmi gün zarfında teşkil edilmesini teklif eden bir takrir vermişti. Yapılan oylama sonucunda bu takririn hükümete verilmesi tasvip edilmişti. Recep Zühtü Bey'in bu acelesinin nedeni muhtemelen zaten gecikmiş olan kanunun bir an önce uygulanmasını sağlamaktı. Recep Zühtü Bey'in bu temennisine rağmen yukarıda belirtildiği üzere Mülkî Heyet-i Mahsusa, ancak 19 Temmuz 1926 tarihinde vazifesine başlayabilmişti (Özkan, 2014: 441). Bir yıl içerisinde yapılacak tasfiyelerin ne ölçüde doğru olduğu meselesi bir muamma olarak kalacaktı. Bunun üzerine mecliste yaşanan tartışmalar, Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın hem görev süresi hem de aldığı kararları sorgulamak üzerine cereyan etmişti.

Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararlara ilişkin ciddi tepkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin, eski Salihli hâkimi Mehmet Emin'in tasfiye edilmesine ve mesleğine dönüşünün yasaklanmasına dair, Heyet-i Mahsusa'dan çıkan kararı reddeden Emin Bey hakkını aramak için 1935 yılında üst mercilere başvurmuştur. Ancak, olumsuz yanıt alan Emin Bey'in mesleğe dönüşü kati şekilde reddedilmiştir (BCA, 30.10/206.403.26). Aynı yıl içerisinde bir başka başvuru ise Hafız Ahmet Oğlu Sakıp'ın herhangi bir devlet hizmetinde görev alamayacağına dair Heyet-i Mahsusa kararına yaptığı itirazdır. İtirazı değerlendirilen Sakıp'ın göreve dönüşü konusundaki Heyet-i Mahsusa kararı aynı şekilde kabul edilmiş, başvuru reddedilmiştir (BCA, 30.10/206.403.31). Yapılan bütün tetkikatlar sonucunda Mülkî Heyet-i Mahsusa, 3150 kişinin dosyasını tetkik etmiş ve bunlardan 1250'sinin bir daha devlet hizmetinde istihdam olunmamasına karar vermişti. Geriye kalan 1900 kişi beraat etmiştir (Özkan, 2014: 445; TBMMZC, Cilt IV., Devre III., Yetmiş Sekizinci İçtima: 189-190).

Kısa süre içerisinde birçok davayı karara bağlayan Heyet-i Mahsusalar, meclis içerisinde ciddi tartışmalara neden olmuştu. Arzuhal Encümeni'nin mazbatasını 9 Mayıs 1927 tarihli meclis oturumunda tartışılarak kabul edilmiş ve Heyet-i Umumiye Kararı olarak 14 Mayıs 1927 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştı. Böylece bu kişiler hakkında Mülkî Heyet-i Mahsusa tarafından verilmiş olan bir daha devlet hizmetinde çalışamayacaklarına dair karar, TBMM kararıyla iptal edilmişti (TBMMZC, Cilt XXXII., Devre IV., Altmış Beşinci İçtima: 88-89). Arzuhal Encümeni'nin mazbatasının kabul edilmesi ayrıca Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararları da hiçe sayacaktı. Üstelik Mülkî Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararlar neticesinde haksızlığa uğrayan memurların itirazları büyük ölçüde rağbet görecekti, alınan kararları

tartışmak için Âli Karar Heyeti kurulacaktır. Kanun gereği kurulan bu heyet toplam 10 maddeden mevcut olacaktır. Bu maddeler genel olarak tasfiyelerden yana haksızlığa uğrayan kişilerin tekrar bir tetkik süreci sonrasında gereğinin yapılmasına ilişkindir (Resmî Gazete, 28 Mayıs 1928: No. 900). Kanunun maddeleri incelendiğinde Âli Karar Heyeti'nin bir temyiz mahkemesi özelliği taşıdığı görülmektedir. Aslında Heyet-i Mahsusalar'ın kararlarını incelemekle yükümlü olan Âli Karar Heyeti, aynı zamanda alınan kararların itiraz edildiği merci olacaktır. Heyetten çıkacak kararlar tek bir kişi tarafından değil bütün heyet tarafından alınacaktır (Özkan, 2014: 461-463).

14 Haziran 1928 tarihinde Ankara'da göreve başlayan Âli Karar Heyeti'ne bağlı Ali Karar Heyeti Süleyman Emin Paşa Riyasetine sıkça başvuru yapılmıştır. Uzun bir tetkik süreci sonrasında bazı kişiler tekrar iade-i itibar sonucunda mevkilerine dönmüş, kimileri emekli edilmiş kimilerinin de tasfiyelerinden geri adım atılmamıştır (Özkan, 2014: 463-506; Koçak, 2005: 115-229). Konuya ilişkin olarak 20.03.1933 tarihli bir belgede, Heyet-i Mahsusalar tarafından memur olamayacağı kesin olarak bildirilen şahısların, Âli Karar Heyeti'nin verdiği karara uygun olarak memurluk yapabilecekleri kabul edilmiştir. Bu kanuna ilişkin olarak adı geçen şahıslara dair bir liste oluşturulmuştur (BCA 30.10/206.403.15). Başka bir belge ise Heyet-i Mahsusa tarafından alınan karar Âli Heyeti'nce de tasdik edilmiştir. Belgeye göre ise, Bursa Heyet-i Mahsusa yöneticileri tarafından Yüzbaşı Salih'in emeklilik talebi reddedilmiş, bu durum Âli Karar Heyeti tarafından da tasdik edilmiştir (BCA 30.10/206.403.11).

Âli Karar Heyeti'ne yapılan başvuruların bütününe değerlendirilmesi konusu bir muamma olarak kaldığı gibi tasfiye edilen herkesin başvuru yaptığı da kesin olarak bilinmemektedir. Heyet-i Mahsusalar'ın mecliste yarattığı tartışmalar, aynı şekilde Âli Karar Heyeti'nin aldığı kararlarla ilgili devam etmiştir (Özkan, 2014: 492-499). Oluşan bu tartışmaların sonucunda Âli Karar Heyeti ve Heyet-i Mahsusalar'ın aldığı kararları tetkik etmek, Âli Karar Heyeti'ne yapılan geç kalan veya neticelendirilmeyen davaları tekrar incelemek için Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi görevlendirilmiştir (Resmî Gazete, 1 Aralık 1934: No. 2868). Yapılan incelemeler neticesinde birçok kişinin haksız yere tasfiye edildiği, buna bağlı olarak tasfiye edilen subay ve memurların görevlerine döndüğü görülmektedir. 25 Eylül 1923 tarih ve 347 numaralı Kanunla başlayan 12 yıllık süreç sonlandırılmış oluyordu. Bu meselenin tekrar gündeme gelmesi, Askerî ve Mülki Heyet-i Mahsusa ile Âli Karar Heyeti Kararlarının tamamen affedileceği 1938 tarihli Genel Af Kanunu ile olacaktır (Özkan, 2014: 502-506).

5. 150'likler, Milli Sınırlar Dışında Kalanlar ve Genel Af Meselesi

Lozan Barış Antlaşması'nda ilanı kabul edilen Genel Af'ın dışında bırakılanların sayılarının 150 olmasından ötürü Millî Mücadele tarihimizde "150'likler" adı verilen sınır dışı edileceklerin listesi tespit edilmiştir (Goloğlu, 2011: 297). Lozan Antlaşması gereğince Milli Mücadele karşıtı olduğu öne sürülen 150'likler, Heyet-i Vekile Kararı gereğince 22-23 Nisan 1924'de Türk yurttaşlığından süresiz olarak çıkartılacaklardır. (Akın, 2015: 257). Böylece Milli Mücadele dönemi içerisinde aleyhte çalışan kişilerin tasfiyesi yalnızca Heyet-i Mahsusalar'la sınırlı kalmamış, ayrıca kuruluş aşamasında sınırlarını temin altına aldığı Lozan Antlaşması gereğince tasfiye edilecek 150 kişi yeni vatandan çıkartılacaktır. Özoğlu'na göre bu meselesinin arkasında yatan sebep şöyleydi:

150'likler meselesi, yeni yönetime olan siyasî muhalefetin susturulması sürecindeki ilk aşamayı temsil eder. Bu aşama, Ankara hükümetinin meşruiyetine yönelen tehdidin başarıyla bertaraf edilmesi aşamasıdır ve Ankara hükümetinin meşruiyetine karşı herhangi bir muhalefetin dile getirilmesinin önlenmesinde, başrolü oynamıştır (Özoğlu, 2016: 110).

150'likler meselesi yaklaşık üç yıl geçtikten sonra 28 Mayıs 1927 ve 23 Temmuz 1927 tarihlerinde alınan kararlar neticesinde Türk vatandaşlığından çıkartılmışlardır (Goloğlu, 2011: 304). Millî Mücadele'den başarıyla çıkan Ankara Hükümeti, muhalefete karşı muktedir olmak için öncelikle askerî ve mülkî bürokrasiyi kontrol altına alma çabası içine girmiştir. Buna bağlı olarak zaman içerisinde yönetici elitin otoriterliği artmaya başlamıştır. Ancak, bu durum yeni rejimin varlığını sürdürme mücadelesi bağlamında düşünüleceği gibi ayrıca muhalefete tahammülün olmadığını da bizlere göstermektedir.

Lozan Antlaşması imzalandığında ortaya çıkan 150'likler meselesi çözüme kavuşmuş ancak yeni sınırlar dışarısında Millî Mücadele'ye katılmayan Türk vatandaşlarının durumu belirsizliğini korumuştur. Antlaşmanın imzalanmasının üzerinden üç yıl geçmiş, 31 Mayıs 1927 tarihinde Resmî Gazete'de "Şeriat-ı Muayyeneyi Haiz Olmayan Osmanlı Tebaasının Türk Vatandaşlığı'dan İskatı Hakkında Kanun" adıyla yayımlanan Kanun gecikmeli de olsa kabul edilmişti (Resmî Gazete, 31 Mayıs 1927: No. 1041). Toplam üç maddeden oluşan Kanunun, birinci maddesinde Millî Mücadele'ye iştirak etmeyen yeni vatan haricindeki subay ve memurların görevlerine dönemeyecek ve vatandaşlıktan çıkartılacaklardır (Resmî Gazete, 31 Mayıs 1927: No. 1041; Özkan, 2014: 451). Özkan'ın tespitine göre, 1041 numaralı Kanun gereğince, 19 Temmuz 1927 tarihli kararnameden 14 Ocak 1946 tarihli kararnameye kadar toplam 42 kararname ile 1970 kişi vatandaşlıktan çıkarılmıştır (Özkan, 2014: 452).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren büyük bir özenle üstünde durduğu, Millî Mücadele'ye iştirak etmeyenlerin tasfiye edilmesi meselesi Heyet-i Mahsusalar, Lozan Antlaşması ve kabul edilen kanunlarla büyük ölçüde istediği sonuçlara ulaşmıştır. Ancak, bu tasfiyelerin ne kadar hakkaniyetli olduğu ise Âli Karar Heyeti'nin kuruluş amacı göz önünde bulundurulduğunda bizlere bazı ipuçları vermektedir. Âli Karar Heyeti'nin haksız kararlar ve hak talepleri üzerine çalışmaya başlaması konusunda bir sonuca varılamaması açıkça bu kuruluşun da başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Âli Karar Heyeti'nin incelemelerinin de başarısız olması sonucunda Şura-yı Devlet Mülkîye Dairesi devreye girmiştir. Ayrıca yeni rejim topyekûn bir tasfiye hareketi başlatsa da, askerî ve mülkî bürokrat sayısının yetersiz olmasından dolayı tasfiyeleri sınırlı tutacaktır.

Modern cumhuriyetin on beşinci yılına gelindiğinde, rejimin yaptığı tasfiyelerin ara gündeme gelmesi sonucu tartışmalara son vermek adına, genel bir af kanunu meselesi konuşulmaya başlanmıştır. 29 Haziran 1938 tarihli toplantıda gündeme gelen genel af kanunu için Isparta milletvekili İbrahim Demiralay yaptığı konuşmada şunları söyleyecekti:

Geçmiş zamanlarımızı düşünüyorum. Bilhassa bütün maddî sebeplerin yok olduğu fetret hallerini gözümün önüne getiriyorum. Kendi varlığından ümidini kesmiş düşmanların cansız heyulası arkasına takılmış bu biçareleri bu suretle sürüklendiğini bildiğim için afiflerine bir türlü gönlüm razı olmadı. Neler gördük ve göreceğiz. Milletimize, topraklarımıza kasd ve ihanet edenlerin hepsi yıkılıyor yok oluyor. Şeref ve nüfuzu hizmet edenlere intikal ediyor. Kalbinde vatan aşkını taşıyanlar umurunda muvaffak ve aziz oluyor. Hırsı cah ve saltanatla milletini hiç sayıp düşmanlara iltica ve istimdat edenler imansızlıklarının cezasını çekerek fasık mahrum oluyorlar, öyle bir ibret levhasıdır ki, beşeriyetin hayatında miyar olmalıdır. Cumhuriyetimizin şefkat ve atıfeti bunlar hakkında da tecelli ederek afiv teklifi karşısında bulunuyoruz. Muvafık olacağımı insanlık namına ben de kabul edebilirim. Yalnız bu biçareler büyük günahlarını millet

ve tarih huzurunda af ettirmek için yürekten nadim ve çok dikkatli olmalıydılar (TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima: 471).

İhanet ettikleri gerekçesiyle tasfiye edilen şahısların artık affedilmesi gerektiği düşüncesi sadece İbrahim Demiralay tarafından değil hemen hemen bütün mebuslar tarafından dile getirilecektir. Yer yer karşıt görüşler olsa da, konuya dair toplantının sonlarına doğru genel af kanunu kabul edilmiştir (TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima: 471-484). Kanun Resmî Gazete’de 16 Temmuz 1938 tarihinde yayımlanmıştır. Toplam sekiz madden oluşan Kanun gereğince 150’likler, İstiklal Mahkemesi’nde hüküm giyenler affedilmiştir. Bunun yanında Heyet-i Mahsusalar tarafından haklarında olumsuz karar verilen askerî ve mülkî bürokratlar hakkında ilginç hükümler mevcuttur. Üçüncü madde gereğince Şura-yı Devlet Mülkiye tarafından haklarında müspet sonuç alınan şahısların affedildiği kabul olunurken, iki yıl boyunca maddi kazanç sağlayacakları devlet dairelerinde çalışmaları yasaklanmıştır (Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938: No. 3527). Ayrıca, affedilen bu kişilerin emekliliğine dair hiçbir madde yer almamaktadır.

Heyet-i Mahsusalar’ın aldığı kararlar neticesinde tasfiye edilenlerin genel af çerçevesinde affedilmelerine karşın emeklilik ile ilgili bir çözüm getirilememesi ileriki yıllarda yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir. Tartışmaların son durağı 1950 seçimlerinde başarı elde eden Demokrat Parti sayesinde çözüme kavuşmuştur. 21 Kasım 1952 tarihinde Heyet-i Mahsusalar’ın resmî olarak lağvedilmesiyle birlikte, tasfiye edilen Heyet-i Mahsusalar mağdurları hakkında emekli olabileceklerine dair Kanun kabul edilmiştir (Özkan, 2014: 512-518). Resmî Gazete’ye göre 3527 sayılı Af Kanunu’na bağlı olarak affedilen askerî ve sivil bürokratların emeklilikleri kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 28 Kasım 1952: No. 8269).

Sonuç

Tanzimat döneminden itibaren kök salmaya başlayan bürokrasinin üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrasında giderek keskinleşmiştir. Bu dönem içerisinde tasfiyelerin liyakat esaslı çerçevesinde yapıldığı şeklindeki gerekçe, Mütareke Dönemi içerisinde haksızlık olarak değerlendirilmiştir. İttihat ve Terakki’nin hâkimiyetinin kırıldığı bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın bürokraside hâkimiyet kurmaya çalışmasına karşın Ankara’da oluşan Millî Mücadele hareketi kendi bürokrasisini oluşturma çabası içine girmiştir. Mücadelenin başarıyla sonuçlanması üzerine kendi bürokrasisini kurma çabası içine giren Ankara Hükümeti ilk iş olarak Heyet-i Mahsusalar adı altında Millî Mücadele aleyhtarı bürokratları tasfiye etmeye başlamıştır. Heyet-i Mahsusalar’ın kuruluş amaçları Millî Mücadele aleyhtarı şahısları tasfiye etmek olsa da, asıl amaç olarak yeni rejimin kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti pasif hale getirmeye çalıştığı da görülmektedir. Heyet-i Mahsusalar’ın alınan kararlar neticesinde tasfiyelerin genele yayılmadığı ve sınırlı kaldığı da aşikârdır. Bunun nedeni aslında yeni rejimin inşa ettiği devlet anlayışı içerisinde yeterli sayıda askerî ve mülkî bürokratin olmamasından kaynaklanmaktadır. Elbette, yapılan tasfiyelerin haksızlıklar içerdiği gerçeğini, Heyet-i Mahsusalar kararlarını tetkik etmek için oluşturulan Âli Karar Heyetleri’nden yola çıkarak, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi’nin de işe dâhil olmasından çıkarımda bulunulabilir. Ayrıca Heyet-i Mahsusalar konusunda yapılan çalışmaların az olması gerçeğinin yanında bu kuruluşun nasıl çalıştığı ve kararlarını hangi gerekçelere dayandırılarak verildiği noktası belirsizliğini korumaktadır. Bu noktaların ise yeni çalışmalarla beraber aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30.11/49.19.16.

BCA, 30.10/206.403.26.

BCA, 30.10/206.403.31.

BCA 30.10/206.403.15

BCA 30.10/206.403.11

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete

Resmî Gazete, 2/3 Ekim 1923, No. 28.

Resmî Gazete, 23 Ağustos 1924, No. 74.

Resmî Gazete, 14 Haziran 1926, No. 398.

Resmî Gazete, 7 Mayıs 1927, No. 590.

Resmî Gazete, 31 Mayıs 1927, No. 598.

Resmî Gazete, 28 Mayıs 1928, No. 900.

Resmî Gazete, 1 Aralık 1934, No. 2868

Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938, No. 3527.

Resmî Gazete, 28 Kasım 1952, No. 8269.

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Beşinci İçtima, s.241-242.

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Dördüncü İçtima, s.49-52.

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Otuz Beşinci İçtima, s.64-67.

TBMMZC, Cilt II., Devre II., Yirmi Yedinci İçtima, s.266-278.

TBMMZC, Cilt IV., Devre III., Yetmiş Sekizinci İçtima, s.189-190.

TBMMZC, Cilt XXXII., Devre IV., Altmış Beşinci İçtima, s.88-89.

TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima, s.471.

TBMMZC, Cilt XXVI., Devre V., Seksen Üçüncü İçtima, s.471-484.

Kitap

Ahmad, F. (2017a). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Ankara: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2017b). *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akın, R. (2015). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2002*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.

Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi.

Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demirel, A. (2015). *Birinci Mecliste Muhalefet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, A. (2018). *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Goloğlu, M. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti 1923*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gökbilgin, T. (2019). *Milli Mücadele Başlarken*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Heper, M. (1985). "Bürokrasi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kansu, A. (2017). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koçak, C. (2005). *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2018). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, A. (2014). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsusalar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özoğlu, H. (2016). *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sarıhan, Z. (1993). *Kurtuluş Savaş Günlüğü*. C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turfan, N. (2013). *Jön Türklerin Yükselişi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zürcher, E. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÖÇ OLGUSU VE GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ

(The Phenomenon Of Migration In International Relations And Security Of Migration)

Deniz KAYGUSUZ¹

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 25.02.2021

Makale Kabul Tarihi: 01.04.2021

ÖZ

Göç kavramı hayatımızın içerisinde varlığını her daim korumuş bir olgudur. Göçün nedenleri ve çeşitleri araştırma konusu yapılırken Soğuk Savaş'ın ardından değişen güvenlik algısıyla göçün farklı bir yönü literatüre girmiştir. Klasik güvenlik anlayışının sorgulanmasıyla ortaya konan yeni tehditler içerisinde yer alan göç, yeni dönemde güvenlik konusuyla ilişkilendirilmiştir. Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu güvenlikleştirme kavramı da göç ve güvenlik ilişkisinin pekişmesinde önemli olmuştur. Güvenlikleştirilen göç ise beraberinde negatif algıları getirmiştir. Özellikle güvenlik ve tehdit algılamalı göçe yönelik alınan önlemlerin karşı artışa geçen bir sarmal meydana getirdiği görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada göç olgusunun anlaşılması ve göç kavramının Soğuk Savaş'ın ardından yarattığı tehdit algısının açıklanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Göç, Güvenlik, Soğuk Savaş, Kopenhag Okulu, Güvenlikleştirme.*

ABSTRACT

The concept of migration is a phenomenon that has always preserved its existence in our lives. While the reasons and types of migration are being studied, a different aspect of migration has entered the literature with the changing security perception after the Cold War. Migration, which is among the new threats revealed by questioning the classical security understanding, has been associated with the security issue in the new period. The securitization concept introduced by the Copenhagen School has also been important in the consolidation of the migration and security relationship. Secured migration has brought negative perceptions with it. It is seen that the measures taken especially for security and threat perception migration have created an increasing spiral. In this framework, the study aims to understand the phenomenon of immigration and to explain the threat perception created by the concept of immigration after the Cold War.

Keywords: *Immigration, Security, Cold War, Copenhagen School, Securitization.*

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ABD, dnzkygsz@outlook.com, ORCID: 0000-0002-2685-7251.

Giriş

Farklı zaman dilimlerinde uluslararası sistemi değiştiren ve sistemin temel aktörleri olan devletleri etkileyen birçok olay meydana gelmektedir. Farklı nedenlerle gerçekleşen bu olaylara bir adım geriden bakıldığında ortak bir sonuç yarattıkları görülmektedir. Bu çerçevede uluslararası sistemde çıkan anlaşmazlıkların ve çatışmaların ilk etkisinin nüfus hareketlilikleri olduğu gözlenmektedir. Uluslararası sistem açısından da önemli olan 1914-1918, 1929, 1939-1945, 1960-1970 yıllarında nüfus hareketlilikleri dikkat çekmektedir. Öyle ki günümüzde artık bu hareketliliğin yani uluslararası göçün olmadığı bir uluslararası düzenin de var olamayacağı dile getirilmektedir.

Göçün tarihsel serüvenine bakıldığında her ne kadar tarihsel derinliği olan uzun bir süreç dayansa da, göç konusunun önem kazanması ve tartışma konusu olması yaklaşık olarak son yüz yılın konusudur. Ayrıca göçün neden, sonuç, aktörler ve etki alanı açısından çeşitlilik gösterdiği bir zaman dilimi içerisinde bulunmaktadır. Bu durum da göçü yok sayılamayacak bir boyuta taşımaktadır. Uluslararası sistemin aktörlerinden olan devletlerin göçün etkilenenleri arasında olması ve yine uluslararası sistemde önemli aktörler olan uluslararası örgütlerin de konuya ilgi duyması, göçün uluslararası ilişkiler perspektifinden okunmasını gerekli kılmıştır.

Ortaya konan “göç diplomasisi” kavramı uluslararası ilişkiler disiplininin göç konusuyla ilişkilendirildiğini göstermektedir. Hatta Haiti ve Küba örneklerine bakıldığında uluslararası ilişkilerde mültecilerin nasıl birer aktör olarak ele alındıkları görülmektedir. Günümüzde de Suriye iç savaşının yarattığı kitlesel göçü devletlerin birbirlerine karşı “pazarlık” konusu haline getirdikleri, sorumluluktan kaçmak isteyen devletlerin konuya dair diğer devletlerle işbirliği yapmak zorunda kaldıkları görülmektedir. Şu tablo dahi 21. yüzyılın ikinci çeyreğinde uluslararası alanda “göç” konusunun ne kadar önem arz ettiğini gözler önüne sermektedir.

2005 yılında göç konusunun önemine yönelik sempozyumda İlber Ortaylı'nın da belirttiği gibi göç aslında hayattır. Ortaylı, göç durduğunda hayatın da duracağını ifade etmektedir (Ortaylı, 2006: 19). Nitekim insanların yer değiştirmeleri sonucunda ortaya çıkan medeniyetler Ortaylı'nın ifadesini doğrulamaktadır. Fakat bugün bakıldığında göç insanların basit bir yer değiştirmesinden daha fazla şey ifade etmektedir. 2020 yılı ortasındaki toplam uluslararası göçmen sayısı 280,6 milyondur (IOM, 2020). Bu veri dahi göç konusunun göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu yinelemektedir.

Göç konusunun insan hayatındaki sürekliliği, 19. yüzyılda başlayan ve günümüzde de devam eden göçün nedenlerine dair araştırmaları, teorileri doğurmuştur. Fakat gerek yoğunluğu gerekse nedenleri ve sonuçlarıyla günümüzde göç farklı bir tartışma konusu olmuştur. Geline nokta durdurulamaz bir nitelikte olduğu anlaşılan göç olgusu politikleşmiş ve güvenlikleştirilmiştir.

Göç, insanların iradesiyle ya da zorunlu olarak mekânsal değişikliğini ifade etmektedir. Fakat sınırların ötesinde bir hareketlilik gerçekleştiğinde konu farklı bir boyut kazanmaktadır. Devletlerin sınırlarını ifade eden, vurgulayan bir yer değiştirme hareketi dikkate alındığında göç konusu uluslararası ilişkiler disiplinine dâhil olmaktadır. Göç olgusunun sınırlarla ilişkisinin vurgulanması da “güvenlik” konusunu ön plana çıkarmaktadır. Göçün bilenen dinamiklerinden

farklı bir boyut olan “güvenlik” konusu artık göç konusunun uluslararası gündemde ele alınma çerçevesini oluşturmaktadır.

20. yüzyılın son çeyreğinde kimsenin öngöremediği bir şekilde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve iki kutuplu sistemin Batı Bloku'nun zaferiyle sonuçlanması birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerden birisi de güvenlik kavramı üzerinden olmuştur. İki kutuplu sistemde her an askeri bir tehdit masadayken, Doğu Bloku'nun dağılmasının ardından yeni tehditler gün yüzüne çıkmıştır. Göç her ne kadar hayatın içerisinde her daim olsa da yaşanan gelişmelerle kitlesel, yasadışı göçler devletlerin tehdit unsurları arasına yerleştirilmiştir. Ayrıca 21. yüzyılın ilk yarısında göçmenler tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri göç ve güvenlik ilişkisini pekiştirmiştir. Böylesi bir havada da “yabancı”, “sınır”, “terörist” gibi kavramlar devletlerin daha önce düşünmek zorunda kalmadıkları göç politikalarını şekillendirmiştir.

Devletler nüfus hareketliliklerini sınırlarına yani egemenliklerine tehdit olarak algılamaktadır. Toplumlar da devletler gibi bu hareketliliklerden memnun olmamaktadır. Sınırları geçip topluma katılanlar “yabancıdan” öteye geçememekte, vatandaşların refahına ortak olmaya çalışan haksız paylaşımcılar olarak tehdit unsuru haline getirilmektedir. Özellikle refah devleti kavramının ortaya çıkmasıyla göçmenler, sığınmacılar, mülteciler refah devletinin “düşmanları” sıfatıyla güvenlikleştirilmektedir. Göçmenler suç oranlarını arttıran, ülkeye hastalık getiren, yerli halkın iş imkânlarını alan, iş piyasasında ücretlerin düşmesini sağlayan, refah devletini suiistimal eden, buldukları ülke kendilerinin gibi davranan, paralel toplumlar inşa eden, okullarda eğitimin standartlarını düşüren (Uzunçayır, 2014: 139-140) kimseler olarak nitelendirilerek toplum ve iktidar nezdinde güvenlikleştirilmektedir.

Göç son yıllarda özellikle Avrupa'da sağ partiler tarafından halkı etkileyecek derecede olumsuz bir algı ile gündemde tutulmaktadır. Bu durum da söylemsel olarak gerçekleştirilen güvenlikleştirme sürecini doğurmaktadır. Çalışmada Avrupa vurgusunun yapılmasının nedeni Batı ülkelerinde göçün güvenlik boyutunun hissedilir derecede olmasıdır. Güvenlikleştirilen göç sonucunda katı sınır politikaları, duvarlar ve tellerle engellenmeye çalışılan fakat yasadışı göçü tetikleyen başarısızlıklar tezatlığı ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir tablo karşısında da göç özellikle terörizm bağlantısı, insan kaçakçılığı ve ticareti boyutuyla da gerçek bir güvenlik sorunu haline gelmiştir.

Daha iyi bir hayat ve güvenli bir yaşam arayışı insanları sınırların ötesine itmektir ve koşullar göz önünde bulundurulduğunda itmeye devam edecektir. Bakıldığında sadece insanları sınırlardan uzak tutmaya yönelik politikalarla herhangi bir çözüme ulaşmanın başarı getirmesi imkânsızdır. Çözüm konusunda bütün aktörlerin masada olmasına ve güvenlik sorunu olarak addedilen insanların da aynı zamanda güvenli bir yaşam arayışında olduklarına dikkat edilmelidir. Çünkü insanlık var oldukça sınırlar aşılmaya devam edecektir.

1. Uluslararası Göç Olgusu

Uluslararası göç, dinamik ve çok boyutlu bir olgudur. Göç olgusu içerisinde bulunduğu koşullardan etkilenir ve dönüşüm geçirir (Şener, 2017: 4). Marshall McLuhan tarafından Soğuk Savaş sonrası dünyayı tanımlamak için kullanılan “küresel köy” kavramı göçe atfedilen nitelik ve anlamlandırmaların da değiştiğini göstermektedir (Arıboğan, 2019: 29). Ortaya çıkan bu küresel köyde en ufak bir yer değiştirme domino etkisiyle tüm toplulukları etkilemektedir. E.

N. Lorenz'in kaos teorisi de göçün yeni anlamlandırmasını tasvirde kullanışlıdır. "Göçler tam olarak basit bir yer değiştirmenin bile dünyadaki birçok dengeyi sarstığı yeni bir forma bürünmüştür." (Sağır, 2019: 116) İçinde bulunulan zaman diliminde ve muhtemelen gelecek yüzyıllarda da göz ardı edilemeyecek göç, bakıldığında üç temel aktör ile işlerlik kazanmaktadır; göç veren devlet (kaynak ülke), göç alan devlet (hedef ülke) ve hareket halinde olan göçmenler. Bu üç aktör açısından bakıldığında göç, farklı çıkar ve beklentiler temelinde siyasal ve ekonomik düzeyde farklı anlamlar taşımaktadır (İçduygu vd., 2014: 34).

Farklı disiplinler tarafından araştırma konusu olan göç kavramı için literatüre bakıldığında farklı detaylar barındıran tanımlarla karşılaşmaktadır. Her ne kadar akademik araştırmalarda göç kavramının tanımının günümüz koşullarında yetersiz kaldığı, 21. yüzyılda gerçekleşen göç olaylarının göç kavramının tanımını etkilediği tartışılrsa da popüler bir konu haline gelen göç kavramının genel bir tanımı Uluslararası Göç Örgütü tarafından şu şekilde ifade edilmektedir;

Bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mültecilerin, yerinden edilmiş kişilerin, ekonomik göçmenlerin, aile birleşimi gibi farklı amaçlarla hareket eden kişilerin göçü de dâhildir (IOM 2013).

İnsanoğlunun varlığıyla birlikte hareket halinde olması göç kavramını hayatın içerisine yerleştirmiştir. Akademik alanda da 19. yüzyılda E. G. Ravenstein ile başlayan göç çalışmalarını (Çağlayan, 2016: 68) 20. ve 21. yüzyılda birçok teorik çalışma izlemektedir. Sosyal, ekonomik, siyaset gibi birçok faktörden etkilenen göçün değişim geçiren bir niteliği söz konusudur. Bu çerçevede akademik alanda ortaya konan göç teorileri de bu değişim çerçevesinde şekillenmekte, değişime bağlı olarak teoriler birbirlerinin geliştirilmeleriyle devam ettirilmektedir (Özcan, 2017: 209-210). Göçün nedenleri, sonuçları ve çözümüne dair farklı bakış açıları sunan teoriler ortaya konulsa da Nermin Abadan-Unat'ın da ifade ettiği gibi "sosyal bilimlerde göçleri açıklayan tek bir büyük kuram yoktur" (Südaş ve Mutluer, 2010: 32). Ayrıca göç araştırmalarında "göç" kavramını sınıflandırmak için zaman (geçici/sürekli), akımın boyutu (bireysel/grup/kitlesel), sebep (gönüllü/gönülsüz ya da zorunlu), alan (ulusal/uluslararası) ve yasal durum (yasal/yasadışı) şeklinde ölçütler belirlenmiştir (Sayın, 2019: 16). Göç hareketinin uluslararasılaşması göçün niteliklerinde değişime neden olurken uluslararasılaşan göç akımının "yasadılaşma" temelinde bir değişimi de göç olgusunu güvenlikleştirmiştir (Sayın, 2019: 95).

Yukarıdaki tanımda belirtildiği gibi göç, hem devletlerin sınırları içerisinde gerçekleşen hem de sınırlarının ötesinde diğer devletleri de ilgilendiren bir olgudur. Özellikle bu konuda literatürde de çok değinilen "küreselleşme" etkili olmakta ve nüfus hareketliliğinin tetikleyici unsurları arasında yer almaktadır. Hatta Robin Cohen bu durumu, "Küreselleşme çağında, umulmadık insanlar umulmadık yerlerde ortaya çıkmaktadır." (Yaldız, 2014: 309) şeklinde ifade etmektedir. Net bir ifadeyle küreselleşmenin göç edilebilirliği arttırdığı (Erat, 2017: 199) söylenmektedir. Genel varsayım küreselleşmenin sınırları geçirgen hale getirmesiyle "tek bir yer" olarak algılanan dünyada, geçici olarak düşünülen göç hareketlerinin de daha fazla insanı içine katarak modern dünyanın bir gerçeği olarak varlığı tazelediği şeklindedir (Südaş ve Mutluer, 2010: 33).

Göçe dair çalışmaların hemen hepsinde küreselleşme ile ilişkilendirildiği, küreselleşme ve göç arasında neden sonuç ilişkisinin oluşturulduğu görülmektedir. Castles ve Miller ise

küreselleşmenin göç biçimlerini yeni formlara soktuğundan bahsetmektedirler. Küreselleşmenin yeni formlara soktuğu göçü ise şu şekilde açıklamaktadırlar; çok sayıda ülkenin göç hareketlerinden etkilenmesiyle *göç küreselleşmiştir*. Uluslararası göçün dünyanın tüm bölgelerinde hacim olarak büyümesiyle *göç hızlanmıştır*. Artık tek tip göç söz konusu değil ve göç bir tipte başlayarak öteki biçimlerde devam etmektedir. Türkiye özelinden örneklandırmek gerekirse, Türkiye’den Avrupa’ya 1950’lerde başlayan işçi göçü daha sonra sosyal göç ve ardından da siyasal göç olarak farklılıklarla devam etmiş yani *göç farklılaşmıştır*. Göç erkek egemen olmaktan çıkmış, çağdaş göçlerde kadınların görünürlüğü artmış ve tüm göç tiplerinde kadınların yer almasıyla *göç kadınsallaşmıştır*. Son olarak devletlerin göçü ulusal güvenlik politikalarıyla ilişkilendirmeye başlamasıyla *göç siyasallaşmıştır* (Castles ve Miller, 2008: 12-14). Bugün de siyasallaşan ve beraberinde güvenlikleştirilen göçte tamamlık edilmektedir.

Sıkça değinilen göç ve küreselleşme ilişkisinden küreselleşmeye bakıldığında, göçü arttırıcı bir faktör olarak küreselleşmenin dünyanın tamamını etkilediği fakat bazı bölgelerde bu etkilenmenin “göç” konusunda daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu süreç bazı bölgeleri olumsuz etkilemektedir. Ortaya çıkan olumsuzluklardan etkilenenler “daha güvenli” ve “yaşam standardı daha yüksek” yerlere gitme eğiliminde olmaktadır. Bu çerçevede ortaya çıkan göç sorununun da aslında gelişmiş Batı ülkeleri için yeni bir durum olmadığı bilinmektedir. Çünkü göç sorunu “öteki” algısı etrafında şekillenen bir unsur olmakta, Batı içinde her zaman kötülüklerin ve barbarlığın tarifi olan bir öteki söz konusudur. Göç konusunun güvenlik alanına girmesiyle de artık Batı’yla beraber pek çok ülke sınır kontrollerine daha fazla önem göstermekte hatta sadece göçmenleri değil öğrencileri, iş adamlarını ve turistleri dahi bu sürece dâhil etmektedir (Kurtdaş, 2018: 173).

Uluslararası örgütleri de kapsayan birçok aktörün yer aldığı karmaşık bir olguyu yansıtan göçün, küresel bir yönetim konusu olduğu görülmektedir (İçduygu vd., 2014: 52). Göç konusu gelinen noktada “yönetişim” gerektiren bir siyasal alan olarak değerlendirilmektedir. Çünkü günümüzde göç ve göçmen sorunu yaşamayan ve bu konuda çözüm arayışında olmayan bir devlet neredeyse yoktur. Küresel dünyanın sunduğu fırsatlarla insanlar tek bir dünya olgusuyla sınırların ötesine hareket edebilmektedir. Fakat bu durum aynı zamanda bir mekânda ortaya çıkan bir olayın sınır aşan etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. 2001’de Filistin ve İsrail arasında yaşanan olaylar Fransa’da da yankı bulmuştur. Bir ay içerisinde Fransız Yahudilerini hedef alan yüzlerce olayın gerçekleşmesi (Castles ve Miller, 2008: 383), Ortadoğu’da meydana gelen bir olayın Avrupa kıtasında yankılanması, göç konusuna sırt çevrilemeyeceğini yinelerken “güvenlik” konusunu da vurgulamıştır.

2. Uluslararası Göç Olgusunun Güvenlikleştirilmesi

1990’lı yıllarda dünyada yaşanan gelişmeler yeni göç dalgalarıyla sonuçlanmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılması, Yugoslavya ve diğer Balkan ülkelerinde yaşanan gelişmeler, Körfez Savaşı, Afganistan ve Ortadoğu’da yaşananlar yani “düşmanını arayan savaşlar” (Erbaş, 2019: 197) yeni göç akımlarına neden olmuştur. Uluslararası göçün özellikle Soğuk Savaş sonrası süreçte dünyanın tüm noktalarında toplumları ve siyaseti şekillendiren bir olgu olarak küreselleşmenin önemli bir unsuru haline geldiği görülmektedir. Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından olan sermaye, mal ve hizmetin dolaşımı insan hareketliliğini de tetiklemiştir. Yine küreselleşme ve etnik çatışmaların az gelişmiş ülkelerde neden oldukları krizler

milyonlarca insanı sınırlarının dışında daha güvenli bir yaşam arayışına sevk etmiştir (Ün ve Paydak, 2017: 189). Uluslararası göçün artan yoğunluğu ve etkileri de göç konusunu, devletler ve toplumlar için önem taşıyan bir gündem maddesi haline getirmiştir (Mandacı ve Özerim, 2013: 106). Göç süreçleri devletlerin kontrolüne karşı direnç gösteren bir olgu olarak değerlendirilmektedir (Ün ve Paydak, 2017: 189). Bu çerçevede devletlerin de göçe karşı oluşturdukları politikalar, küreselleşmenin sermaye ve malın dolaşımına izin verirken, insanların dolaşımına kısıtlama getirdiği şeklinde eleştirilere maruz kalmaktadır. Fakat devletlerin göç konusunda çıkarları yönünde hareket ettikleri görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da yaşanan örneklerde görüldüğü gibi işçi ihtiyacı olduğunda emek hareketliliğiyle göçmen girişleri teşvik edilirken kriz zamanlarında gelen nüfus fazlalık olarak görülmekte (Kaya ve Özcan, 2016: 1398) ve göçmenler refah devletinin tehdit unsuru olarak güvenlikleştirilmektedir. Bu durum da göç literatüründe “çiçeklerle karşılanan işçilerden, istenmeyen yabancılara dönüşüm” (Baştürk, 2009: 516) olarak ifade bulmuştur.

Uluslararası göçün artan hacmi, göçü uluslararası gündemde dikkat noktası haline getirmiş olsa da 1994 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından İnsani Gelişme Raporu ile birlikte “insani güvenlik” kavramı ve insani güvenliğe yönelik yeni tehditler belirtilmiştir (Gök, 2016: 71). Nüfus artışı, çevrenin tahrip edilmesi, uyuşturucu kaçakçılığı, uluslararası terörizmin yanında “uluslararası göç” konusu da tehdit unsuru olarak yer almıştır. Bu durum “göç” konusunun güvenlik alanında yer almasına ve güvenlikleştirilmesine zemin hazırlamıştır.

Göçün güvenlik alanına dâhil edilmesiyle birlikte karmaşık bir konu olan güvenliğe bakıldığında Soğuk Savaş sonrasında klasik güvenlik anlayışında değişimler olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş’ın son yıllarında askeri tehditlerin azalmasıyla birlikte daha önce ikinci plana itilen sorunların tartışılmaya başlandığını ve geleneksel anlayıştaki “dar” güvenlik kapsamının eleştirildiği görülmektedir (Rumelili ve Karadağ, 2017: 2). Soğuk Savaş’ın bitişiyle de eleştirel güvenlik teorileri, artış eğilimine giren nüfus hareketliliğine odaklanmıştır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu’na ait güvenlikleştirme ve sektörel güvenlik çalışması içerisinde yer alan toplumsal güvenlik kavramları da son yıllarda göç konusunun açıklanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Okul’a göre güvenlik sorunları kendiliklerinden bir tehdit unsuru oluşturmamakta, aktörler tarafından güvenlikleştirilmektedir. Güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde sosyal inşacılık yaklaşımı kullanılarak güvenlik, özneler arası bir olgu olarak kavramsallaştırılmakta yani bir sorun özelliklerinden dolayı değil güvenlik sorunu olarak anlamlandırıldığı, görüldüğü için güvenlik sorunu olmaktadır (Rumelili ve Karadağ, 2017: 73). Okul’un öncüleri güvenlikleştirmeyi açıklarken; politize edilmemiş (devletin ilgi alanına girmemiş), politize edilmiş (devlet tarafından kamusal politikanın parçası haline getirilmiş) ve güvenlikleştirilmiş (konunun olağanüstü tedbirleri gerektiren bir tehdit olarak sunulması) şeklinde sınıflandırmaktadır (Baysal ve Lüleci, 2015: 75). Burada örnek olarak göç olgusunu ele aldığımızda, bir siyasi liderin göçmenlerin toplumsal düzene, kültüre ve ekonomiye tehdit oluşturduğuna yönelik ifadeleri duruma yönelik bir tespiti değil, göçmenlerin varlığını siyaset-dışı alandan siyasal alana daha sonra da güvenlik alanına taşımalarını ifade etmektedir (Rumelili ve Karadağ, 2017: 73). Özellikle Avrupa’da işsizlikten, suç oranlarına ve terörizme kadar doğrudan kurulan bağlantıyla yüksek dozda hissedilen göçün güvenlik ilişkisi güvenlikleştirilen göçün resmidir.

Göç konusu literatürde toplumsal güvenlik ve güvenlikleştirme kavramlarının en çok kullanıldığı konulardan biridir (Rumelili ve Karadağ, 2017: 3). Bu süreçte göç; birey, devlet ve toplum tarafından güvenlikleştirilmiştir. Bireylerin güvenlik kaygısı taşıyarak göç ettiği fakat hedef ülkelerde hem kendi açılarından hem de buldukları toplumdaki bireyler açısından yeni güvenlik sorunlarına yol açtığı görülmektedir. Göç, toplumlar tarafından homojen yapılarının bozulacağı korkusuyla toplumun kimliği temelinde güvenlikleştirilmektedir. Devletler ise göçü sınır güvenliği, organize suçlar, terörizm gibi sorunlar çerçevesinde güvenlikleştirmektedir (Telatar, 2019: 20).

Soğuk Savaş'ın ardından toplumsal güvenlik kavramı ön plana çıkarken refahın ve doğal kaynakların paylaşımı, yükselen milliyetçilik ve uluslararası göç güvenlik kavramına ilişkin temel kriterler olarak ortaya konulmuştur (Sayın, 2019: 107). Özellikle göç literatüründe önemli bir dönüm noktası olan 11 Eylül ve beraberinde yaşanan çeşitli terör saldırıları uluslararası göçün güvenlik konusuyla nasıl ilişkilendirilebileceğini ortaya koymuştur (Ün ve Paydak, 2017: 189). Terör eylemleri bilgi ve teknoloji alanındaki gelişmelerle daha kolay yapılır hale gelirken (Kanat ve Aktel, 2019: 95-96), sınırların kolay aşılabilir niteliği de terörizm ve göç arasındaki ilişkiyi yoğunlaştırmıştır. Terörizm ve göç arasındaki bağlantının en basit açıklaması, terör eylemlerinde göçün -yasal/yasadışı- araç olarak kullanılmasıdır. Bu bağlantının en önemli görsel örnekleri son zamanlarda radikal terör örgütlerinin Avrupa eylemlerini konu alan dizi ve filmlerdir. Bu diziler arasında dizi-film izleme platformu Netflix'te yayınlanan İskandinav yapımı "Kalifat" dizisi İŞİD'in göçmen bağlantılarıyla İsveç'te nasıl etkinlik gösterdiğini ve devletin bu durumla mücadelesini anlatmaktadır. Yine aynı platformda yayınlanan Hollanda yapımı "Layla M." dizisi de Amsterdam'da yaşayan Müslüman göçmen bir kızın dini hissiyatları ile yaşadığı yer arasındaki bunalımı sonucunda radikal dinci örgütlere olan eğilimini resmetmektedir. Dizilerin ortak noktasında "göçmenlerin" terör eylemleriyle ilişkisi ve devletin bir güvenlik tehdidi olarak bu durumla mücadelesi ön plandadır.

11 Eylül göç ve güvenlik ilişkisinde önemli bir tarih olurken, 11 Eylül eylemini ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olarak nitelenmesi de bu yeni havanın sözcüklere yansımaları olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 405). 11 Eylül 2001 yılında New York ardından 2004 yılında Madrid ve 2005 yılında da Londra'da gerçekleşen ve daha sonrada devam eden bombalı saldırılar devletlerin göç konusuna yaklaşımında olumsuz etkilere neden olmuştur. Saldırıların ardından terör gerekçesi devletlerin tavırlarını meşrulaştırırken, devletler tarafından dışlayıcı mekanizmalar artmaya başlamıştır (Yılmaz, 2008: 177). Terör eylemlerinin ardından toplumda yabancılara, göçmenlere karşı artan ötekileştirme ve ötekileştirilen tarafta ayrımcılık hissinin yarattığı şiddet eğilimi terör örgütlerine yeni oyuncular kazandırmaktadır. Bu çerçevede devlet güvenliği kavramı yeniden tartışılmaya başlanmış, terörizmle mücadele endişeleri çerçevesinde sınır ötesi kimliği nedeniyle uluslararası göç tartışmaları da konuya dâhil olmuştur (Sayın, 2019: 115). Göçün güvenlikleştirilmesinde dönüm noktaları olan bu tarihler; küresel düzeyde sınır kontrolleri, vize politikaları, denetleme ve güvenlik mekanizmaları ile bireylerin statülerine, kimliklerine ve profillere göre filtrelediği bir yönetimselliği meydana getirmiş ve arttırmıştır (Rumelili ve Karadağ, 2017: 88). Sonuç olarak göç konusu elektronik güvenlik sistemlerinden, sınır timlerine, pasaport ve geri kabul merkezlerinde çalışan memurlarıyla birlikte geniş bir güvenlik sektörü yaratmıştır (Rumelili ve Karadağ, 2017: 70).

Bir güvenlik sorunu haline gelen göç konusu dört yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. İlk olarak, sınır kontrolleri ve anti terörizmle oluşturulan önlemler ve göçü dışlayan düzenlemeler araştırma konusu olmuştur. İkinci olarak, göçmenlik politikalarının güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesiyle, göz ardı edilen, sığınmacı ve göçmenlerin insan hakları ve temel özgürlükleri incelenmiştir. Üçüncü olarak, toplumda farklılık yaratan göçmenlerin kabul edilmeleri ve entegrasyonu üzerine çalışmıştır. Son olarak da göçmenlerin ev sahibi ülkedeki durumları disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmeye başlanmıştır (Özçelik, 2019: 257).

Hem göçmenlere yönelik negatif tutumların hem de devletlerin göç yasalarının ve prosedürlerinin sıkılaşıma başladığı akademik araştırmalardan da anlaşılmaktadır. Hatta göç konusuna dair uluslararası hukukun sınırlarının zorlanmaya başlandığı görülmektedir (Akıncı vd., 2015: 68). Bu konuda önem taşıyan 1951 Cenevre Sözleşmesi'yle kurulan uluslararası sığınma rejimine aktörlerin verdiği değerin söylemsel olarak yüksek fakat “açık kapı politikası” gibi eylemsel konularda mesafeli yaklaştıkları tarihsel bir gerçeklik halini almıştır. Ayrıca göç ve mülteci konusunda tercih edilen bölge olmasıyla ve konuya bir güvenlik sorunu olarak yaklaşan Avrupa’da yaşayan mültecilere ve sığınmacılara dair yapılan akademik araştırmalarla ortaya konan engelleme ve kısıtlama içeren bakış açısı, genel bir tabloyu da yansıtmaktadır (Şimşek ve İçduygu, 2017: 7).

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası göçün güvenlik gündeminde yer almasında ve güvenlikleştirilmesinde göçmenlerin bir kısmının siyasal şiddete katılımı da etkili olmuştur (Castles ve Miller, 2008: 394). Diğer taraftan göçmenlerin şiddet eğilimli olmalarını açıklayan psikolojik analizlerde kendilerine karşı takınılan tutumun etkili olduğu belirtilmektedir. Yani iki uçlu bir güvenlik sorunsalının ortaya çıktığı söylenebilir. Göçmenlere, yabancılara yönelik organize ve siyasal motivasyonlu şiddetin fazlalığına dikkat çekilmektedir (Castles ve Miller, 2008: 399). Soğuk Savaş’ın ardından nüfus hareketliliği devletler tarafından bir güvenlik sorunu olarak tanımlanırken ulusal güvenlik kaygısıyla göçmenlerin tehdit içerdiği, uluslararası göçün sınırlandırılması gerektiği düşüncesiyle günümüzde de varlığını devam ettiren algılarla göç güvenlikleştirilmiş ve “göç politikaları” oluşturulmuştur. Oluşturulan politikaların ne kadar başarılı olduğu da bir tartışma meselesidir. Çünkü devletlerin yasadışı göçü güvenlikleştirmesinin ardından oluşturduğu düzenlemelere rağmen yaşananlar ve rakamlar, bu politikaların ne kadar başarılı olduğu sorusunu doğurmaktadır. 1994 yılında ABD tarafından ABD-Meksika sınırında güvenliği sıkılaştırmak için birtakım önlemler alınmıştır. Hatta ABD, 1994-2000 yılları arasında gözetleme programlarına ayırdığı bütçeyi üçe katlamış (5,5 milyar \$) olmasına rağmen yasadışı sınır geçişlerinde azalma olmamıştır (Castles ve Miller, 2008: 16). Devletlerin göçmen yasaları ve düzenlemelerinde “güvenlik çıkarı” (Castles ve Miller, 2008: 399-400) bulunsa da, ayrımcılık taşıyan yalıtım ve farklılığa dayanan göç politikaları göç akışını durduramamakta aksine göçmenlerin marjinalleşmesine yol açmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 329). Marjinalleşen göçmen kitleleri ise güvenlikleştiren aktörlerin söylemlerinde önemli bir dayanak olmakta ve “güvenlikleştirilen” göç sarmalını devam ettirmektedir.

11 Eylül saldırıları küresel terör konusunu uluslararası gündeme taşıırken göç de kontrol edilmesi ve sınırlandırılması gereken bir konu haline gelmiştir. 11 Eylül’ün ardından Batı’daki Müslümanların çoğunun El-Kaide’nin terörünü suçlamasına rağmen oluşan ortamla birlikte Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da yaşayan birçok Müslüman’ın El-Kaide ve müttefikleriyle ilişkili oldukları gerekçesiyle tutuklandığı görülmüştür (Castles ve Miller, 2008: 383-384).

Devletler, bir tartışma konusu olmasına rağmen göç konusunun insani boyutunu göz ardı ederek güvenlik perspektifiyle, sınır güvenlikleri bağlamında göç konusuna yaklaşmaktadır (Şimşek, 2017: 15-16). Hatta 11 Eylül'ün ardından El-Kaide'nin merkezinin Afganistan olması nedeniyle dünyanın her yerindeki Afgan diasporası güvenlikleştirilerek küresel güvenliğe tehdit olarak addedilmiştir. Ardından ABD tarafından "ulusal güvenlik", "küresel güvenlik" söylemleri ile işgal başlatılmış ve 2002 Mart'ında da Avustralya, İngiltere gibi tüm Batı devletleri Afgan sığınmacıları, Afganistan'da güvenlik ve istikrar sağlanmamasına rağmen kendi çekinceleri nedeniyle göndermeye başlamıştır (Castles ve Miller, 2008: 248-249).

Devletler açık bir şekilde kendi güvenliklerini, çıkarlarını ön plana koyarak kendilerine sığınan insanların güvenliğinden ödün vermiştir. Güvenlik kavramı, kitlesel göçlerin artmasıyla birlikte uluslararası göç literatüründe sıkça yer alan bir kavram haline gelirken, nüfus hareketlilikleri de güvenlik sorununa dönüşmüştür. Bu çerçevede genel olarak göçmen/mülteci sorunları; "devlet güvenliği", "toplum güvenliği" ve "dış ilişkiler" kapsamında değerlendirilmektedir (Şimşek ve İçduygu, 2017: 9). Çünkü göç devletlerin kontrolü dışında gerçekleşmekte, toplumda kimliği tehdit etmekte ve devletlerin dış ilişkilerinde diğer aktörlerle ilişkilerini etkilemektedir. Göç konusunda güvenlik kavramının ön planda tutulmasıyla, güvenlik konusunun önemli bir ayrımı olan sert ve yumuşak güvenlik konuları arasında da göçe yer verilmeye başlanmıştır. Askeri tehditler sert güvenlik konuları arasında yer alırken, uyuşturucu, insan ticareti ve uluslararası göç ise yumuşak güvenlik konuları arasında devletlerin güvenlik kaygılarını şekillendirmektedir (Brauch, 2008: 15).

Devletler ve göç arasındaki ilişki genel olarak küreselleşmeyle birlikte göçün devletler üzerinde aşındırıcı bir etkiye sahip olduğu şeklindedir. Küresel çapta gerçekleşen nüfus hareketleri, devletin merkezi özelliklerine karşı bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Özellikle göçün kontrol edilmesi zor bir olgu olması ve devletlerin politikalarına rağmen "yasadışı göçün" devam etmesi, devlete meydan okuma şeklinde ele alınmaktadır (Kurttaş, 2018: 172). Göçmenlerin kontrolsüz bir şekilde sınırlara yığılması, devletlerin sınır kontrolleri için diğer devletlerle iş birliği yapmak zorunda kalmaları, yasadışı göçmenlik konusunu fırsata çeviren suç örgütleri, göçmen statüsü alan kişilerin diğer devletler ya da devlet dışı aktörlerle bulunduğu devlete karşı siyasi olarak örgütlenmesi ve yürütülen diaspora faaliyetleri, göçün devletler tarafından otoritelerini ve egemenliklerini sınırlayan bir durum olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır (Erdoğan, 2013: 283-284). Bu tablo da göçün güvenlikleştirilmesine meşru zemin hazırlamaktadır.

Devletler göçün yoğun ve kontrolsüz olduğu durumları doğrudan ulusal güvenlik tehdidi olarak nitelendirmekte ve göçü güvenlikleştirebilecekleri söylemler oluşturmaktadır. Göç alan toplumlarda siyasal, sosyal ve ekonomik alanda göç güvenlik tehdidi olarak öne sürülerek güvenlikleştirilirken, güvenleştirmenin bir sonucu olarak da yabancı korkusu, ırkçılık ve radikal şiddet olguları ön plana çıkmaktadır. Çünkü göç toplumsal yapıda dönüşüme yol açan bir olgu olarak değerlendirilirken nedeni yabancıların farklı kültürlerin taşıyıcıları olarak ulusal bütünlüğe tehdit oldukları düşüncesidir (Kaya ve Özcan, 2016: 1400). Bu çerçevede uluslararası göç, devletlerin ulusal güvenlikleri temelinde; demografik güvenliklerinin, sosyal istikrarlarının, sosyal güvenlik sistemlerinin, kültürel kimliklerinin, iç güvenliklerinin ve refah devleti yapılarının etkilendiği bir realite olarak değerlendirilmektedir (Şener, 2017: 2). Göçmenler, ülke nüfusundan kültürel, dinsel ve dilsel yönlerden farklı olmakta ve bu durum

ortak kültür, tarih ve dil temelinde tanımlanan ulus-devlet tarafından “tehdit” olarak algılanmaktadır (Erat, 2017: 199). Çünkü devletler için homojen bir ulus önemlidir. Dolayısıyla homojenliği bozan bir “öteki” kimlik sınırların içerisinde güvenlikleştirme söylemlerinde açık bir tehdit olmaktadır. Özellikle göç bekaya bir tehdit olarak güvenlikleştirilmekte ve güvenlikleştirme kavramının yaratıcısı olan Ole Waever’ın da göçü toplumsal güvenlik ile ele aldığı görülmektedir. Göçmen, homojenlik algısına ve biz duygusuna potansiyel tehdittir. Çünkü göç ile oluşan nüfus değişimi X halkının kimliğine ve homojenliğine risk oluşturmaktadır (Rumelili ve Karadağ, 2017: 77). Bu çerçevede Ole Waever, Jaap de Wilde ve Barry Buzan göçün güvenlikle ilişkisini “X halkı Y halkının akınlarıyla istila edilmekte ya da zayıflatılmaktadır. Gelenler toplumu yeniden şekillendirecek dolayısıyla X toplumu olduğu gibi kalamayacak, X kimliği değişimlerle farklılaşacaktır” (Mandacı ve Özerim, 2013: 108) şeklinde ifade etmektedirler. İfadede yer alan “kimlik”, ”istila” ve “diğerleri” vurgusu göçün güvenlikleştirilmesinde referans nesnesine yönelen tehditler olarak günümüzde de göç karşıtı söylemlerde yer almaktadır. Ayrıca tehdit, işgal ve potansiyel suçlu kategorileri üzerinden göçün güvenlikleştirilmesinde “işgal metaforunun” hâkim temsil kılındığı da fark edilmektedir. Bu durumun en dramatik örneği ise 1991 yılında İtalya’nın kıyılarına gelen on binlerce Arnavut’un yarattığı işgal histerisidir (Salman, 2018: 423-432).

Z. Bauman’ın, dostluğu ve düşmanlığı toplumsallaşmanın temel formları olarak tanımlaması ötekinin anlaşılmasında önemlidir. Çünkü içeride olanlar dostken dışarıdakiler düşmandır. Yabancı, belirli bir yeri olmadığı için insanları rahatsız edendir. Bauman’ın turist metaforu da, G. Simmel’in yabancısı da, R. Park’ın marjinal adamı da ötekidir, yabancısıdır ve topluma risktir. Çünkü Bauman’ın da ifadesiyle yabancı toplumsallaşabilme olanağına tehdittir (Sağır, 2019: 119-120). Avrupa’nın Müslüman göçmenleri bir güvenlik sorunu haline getirmesinde de bu durum gözlenmekte, güvenlik kimliğe dayalı bir düzlemde ele alınmaktadır (Akdemir, 2009: 14). Yabancı, ötekinin istenmeme durumu II. Dünya Savaşı’nın ardından Almanya’da görülmüştür. Etnik homojenlik kurma konusunda kötü bir tarihe sahip olan Almanya, Rusya ve Doğu Avrupa’daki etnik Almanların “aussiedler”in ülkeye dönmelerini ve vatandaşlığa geçmelerini sağlamıştır. Yine 1993’de Japonya’da yaşayan yabancı nüfus 817,000 iken 1999’da 1,6 milyona ulaşması hükümeti etnik homojenliği korumak için harekete geçirmiştir. Bu çerçevede Göç Kontrol Yasası gözden geçirilip yasadışı yabancı işçilere, işverenlere cezalar konulurken Peru ve Brezilya’daki Japonlara çalışma hakkı tanınarak dönüşleri hızlandırılmıştır (Castles ve Miller, 2008: 234).

Göç konusunun en trajik konusu olan, yaşadıkları baskılardan dolayı yer değiştirmek zorunda kalan mültecilerin kabulü ve hangi ülkelerin maliyetlere katlanacağı konusu da uluslararası alanda devletleri karşı karşıya getiren konulardandır. Mültecilerin güvenlik, barınma, beslenme ve sağlık gibi insani sorunlarının çözümü göç alan ülkeler için çoğu zaman ağır bir yük olarak görülmektedir (Akıncı vd., 2015: 77). Göç olgusunun çıkan çatışmaları “hareket” eylemi ile yayma etkisi söz konusudur. Devletlerin güvenlik odaklı çekinceleri arasında bu etki de söz konusudur. Devletlerin güvenliğini tehdit eden bu etkiler; iç çatışmalardan kaçan mültecilerin gittikleri ülkelere silah, savaş ve ideoloji ihraç etmesi, mültecilerin geldikleri ülkede aynı etnik veya politik görüşe sahip olanlarla kurdukları temasla iç politikada muhalif grup lehine dengeleri değiştirmesi, ev sahibi ülkede etnik dengelerin değişmesi ile vatandaşların mültecilerin girişine izin veren hükümetlerine karşı

memnuniyetsizlik hissetmeleri ki bu durum da oy kaybı endişesiyle hükümetlerin en son isteyeceği bir durum ve mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında sosyal, ekonomik, kültürel ve politik alanda negatif dışsallıklar yaratmasıdır (Özçelik, 2019: 262). Bu yüzden devletler bu yükten kaçmak pahasına kriterlerini ve denetimlerini sıklaştırmaktadır. Bu çerçevede önemli bir örnek olan Suriyeliler konusunda Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin de iç politikada yaşadıkları bu konuyu resmetmektedir. Suriyelilerin Türkiye ve Avrupa Birliği arasında sürekli gündeme getirilen kimi zaman pazarlık konusu haline dönüşen bir konu olduğu da görülmektedir.

Mültecilik konusunun “sorun” boyutunda ele alınmasının arka planına bakıldığında konunun uluslararası alanda istikrarı, güvenliği ve barışı etkileyen bir durum olarak değerlendirildiği görülmektedir. Fakat devletlerin bazı durumlarda gösterdikleri tavırlara bakıldığında uluslararası ilişkilerde göç konusunun nasıl kullanıldığı görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde Amerika’nın komünist rejimden kaçanlar için sınırlarında kolaylık sağlaması, kötü ilişki içerisinde oldukları zaman devletlerin mültecilik konusunu birbirlerine karşı kullandıklarını göstermektedir (Türkoğlu, 2011: 110). Yine II. Dünya Savaşı’nda Almanya’dan Türkiye’ye sığınan Yahudilere eğitim ve öğretim kurumlarında donanımlı bilim adamlarına ihtiyaç olduğundan kolaylık sağlanmıştır (Türkoğlu, 2011: 111). Örneklerden de anlaşılacağı üzere güvenlikleştirilen göç/mülteci sorunu devletlerin çıkarları çerçevesinde stratejik bir değere de dönüştürülmektedir.

Önemli bir diğer nokta da mültecilerin uluslararası ilişkilerde aktör olarak kullanılmasıdır. Bunun örneklerinden birisi Afganistan’da kurulan Komünist yönetimin ardından Pakistan’a sığınan 3 milyon insanın Afganistan’a yönelik muhalif eylemlerde kullanılmasıdır. (Dağı, 2000: 82). Ayrıca Haiti’nin 1981 yılında yardım alabilmek için vatandaşlarını Amerika’ya yollaması (Türkoğlu, 2011: 112) benzer şekilde 1980’li yıllarda Küba’dan gelen tüm sığınmacıları kabul etme politikası izleyen Amerika’ya yönelik Fidel Castro’nun suçlu ve zihinsel engellileri Florida’ya göndererek Amerika’yı zor durumda bırakmak istemesi sığınmacıların, kaynak ülkeler tarafından bir dış politika aracı olarak kullanıldığını da göstermektedir (Dağı, 2000: 84).

Açık bir şekilde ortaya konduğu gibi Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik anlayışıyla devletlerin geçirgen hale gelen sınırlarına “göç” askeri olmayan bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Gabriella Lazaridis ise uluslararası göçe dair algılanan dört tehdit unsuru belirtmiştir. Bu tehditler; i) Düzensiz göçün, ulusların sınırlarına ve ekonomik yapılara yük getirmesi, ii) Göçmenlerle ev sahibi toplum arasındaki farklılıkların abartılması ve göçmenlere yapılan sosyal yardım konularında torpil yapıldığı düşüncesi, iii) Göçmenlerin ev sahibi topluma entegre düzeylerinin düşük olması, ve 11 Eylül ile başlayan bir algı olarak iv) Terörist saldırıların artış gösterme ihtimalidir (Özçelik, 2019: 258). Soğuk Savaş’ın ardından ortaya konan fikirler uluslararası göçün güvenlik unsuruna dönüşmesini hızlandırmıştır (Sayın, 2019: 111).

Uluslararası göç çalışmalarında çokça kullanılan güvenlik kavramı genel anlamıyla “devlet egemenliğinin” korunması üzerinden kullanılarak “ulusal güvenliği” öne sürmektedir. Devletler göç hareketlerine esnek davrandığında daha fazla göç hareketleriyle karşılaşmakta bu da toplumda sorunlara neden olmaktadır. Aksi yönde çeşitli kaygılarla yasal kısıtlamalar getirildiğinde de devletler tarafından göçmenler yasadışı göçe itilmektedir. Bu durumda da

ortaya bir “göç ikilemi” çıkmaktadır. Her iki durumda da aşikâr olan kaynak, hedef ve transit ülkeler için güvenlik sorunları oluştuğu ve göçün güvenlikleştirildiğidir (Kedikli, 2019: 86). Fakat göç literatüründe göçün güvenlikleştirilmesine karşı çıkan ve insan haklarını öne süren eleştiriler, devletlerin konuya daha duyarlı yaklaşımları gerektiğini vurgulamaktadır.

Esas itibarıyla göç her dönemde güvenlik-duyarlı bir konu olmuştur. Çünkü hem göçmenler toplumları değiştirir hem de toplumlar göçmenleri değiştirir (Özçelik, 2019: 256). Farklılıkların düzen bozucu, öteki ya da refah avcısı olarak nitelendirilmesi göçü güvenlikleştirmektedir. Fakat uluslararası göçün günümüzdeki kadar yaygın olduğu ve siyasi, sosyoekonomik açıdan belirgin olduğu görülmemiştir. Dünya nüfusunun her geçen gün kitleler halinde harekete geçişi bir düzen içerisinde işleyen ekonomik, sosyolojik ve politik dengeleri bozacağı korkusunu taşımaktadır (Sayın, 2019: 85). Bu durum çerçevesinde siyasetçilerin de bugüne kadar göç konusunu bu kadar gündem maddesi haline getirdikleri görülmemiştir. Günümüzdeki değerlendirmelerin yanı sıra uluslararası göçün daha önce bu kadar ulusal güvenlikle ilişkilendirildiği görülmemiştir (Castles ve Miller, 2008: 405). Fakat Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 12. maddesiyle uluslararası topluma açıkça ifade edildiği gibi “Herkes kendi ülkesi de dâhil, bir ülkeden ayrılmakta serbesttir” (UN, 1966). Bu çerçevede göç konusu hangi açıdan ele alınır alınsın, Castles ve Miller’in de ifade ettiği gibi “Dünya toplumu yakın gelecekte kitlesel göç hareketleriyle birlikte yaşamayı öğrenmek zorunda kalacaktır” (Castles ve Miller, 2008: 416). Çünkü 11 Eylül’ün göçün güvenlikleştirilmesini meşrulaştırmasına rağmen göçün durdurulmasına yönelik politikaların yasadışı göçün artışıyla karşılık bulması ayrıca Kuzey ve Batı ülkelerinin ekonomik ve siyasi çekiciliğinin yanında Güney ve Doğu ülkelerinin itici faktörleri uluslararası göç hareketlerinin devam etmesini sağlayacaktır (Sayın, 2019: 180). Devam eden göçler içerisinde de muhakkak “yasadışılık” olacak ve devletler güvenlik perspektifinden vazgeçmeyecektir.

Sonuç

Göç olgusuna dair çalışmalar sonucunda göçün insanoğlunun mütemmim cüzü olduğu anlaşılmıştır. Yüzyıllar boyunca insanoğlunun hayatında yer eden ve her dönemde yeni anlamlarla hayat bulan, dinamikliğini sergileyen göç olgusu, içerisinde bulunduğumuz yüzyılda da “güvenlik” çerçeveli bir tablo sunmaktadır. Göçe dair çalışmalarda uzunca bir dönem göçe neden olan etmenler çalışma konusu yapılırken artık göçün neden olduğu etmenler de araştırma, eleştirme ve tartışma alanı yaratmaktadır. Hiç silinmeyen öteki algısı, son kertede göçün güvenlik konusu olmasına aracı olmuştur.

Göçün görünürlüğünü arttırması hemen her disiplin tarafından çalışma konusu olmasını sağlamıştır. Göçe dair siyaset bilimi politik, sosyoloji toplumsal, iktisat ekonomik, psikolojiye birey odaklı yaklaşım sağlarken uluslararası ilişkiler disiplini devletlerin sınırlarını vurgulayarak güvenlik bağlantısı kurmuştur. Bugün uluslararası göç, güvenlik kavramı gibi uluslararası ilişkilerle ilişkili egemenlik ve sınır kavramlarına da meydan okumaktadır. Göç olgusunda sınırlar birçok zenginliği birbirine bağlarken güvenlik olgusunda çeşitli tehlikeler sunmaktadır. Yasadışı göçmenler hayalet misali sınırları aşarken güvenlik uygulamalarında da artışlar, yenilikler yaşanmaktadır.

Fakat bu noktada unutulmaması gereken yeni olanın uluslararası göç değil göçün güvenlik sorunu haline getirildiğidir. Çok aktörlü bir endüstriyi barındıran göç olgusu, kazandığı

anlamlarla halkalarını genişletmektedir. Özellikle güvenlikleştirilen göç, güvenlik sektörünü göç endüstrisine katmaktadır. Uluslararası kitlesel göçlerin artmasıyla da güvenlik kavramı uluslararası göç literatüründe sıkça kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Uluslararası göçün yasadışı ve zorunlu boyutu da ulusal ve uluslararası düzeydeki siyasi gündemin önemli konularından olmuştur. Özellikle göçün devletlerin sınırları üzerinden egemenliğini ve otoritesini sorgulatması göç konusunun göz ardı edilmesini engellemektedir. Yoğun ve kontrolsüz göç, doğrudan ulusal tehdit niteliğine büründürülürken toplumda da yabancı korkusu ve ırkçılık gibi psikolojik alt yapıda negatif kodlanmaktadır.

Soğuk Savaş'ın ardından yeni tehditler gündeme yerleştirilirken artan insan hareketliliği de “göç ve güvenlik” ilişkisine odaklanılmasını sağlamıştır. Her ne kadar göç ve güvenlik ilişkisinde hedef ülkenin yapısal sorunları ön plana çıkarılsa da hareketlilik esnasında göçmenlerin yaşadığı güvenlik sorunları da göç ve güvenlik ilişkisinin parçalarındandır. Aynı zamanda göçmenlerin transit ya da hedef ülkelerdeki yapısal sorunların sorumluları gibi lanse edilmeleri de bu sorunları örtbas etme yöntemi olduğu şeklinde eleştirilmektedir. Göçün güvenlikleştirilmesinin olumsuz siyasi sonuçları da tartışma konuları arasındadır. Toplumsal bir sorun algısıyla tanımlanmaya başlanan göç aynı zamanda siyasetçiler tarafından oy kaygısıyla siyasallaştırılmakta ve güvenlikleştirilmektedir.

11 Eylül ve beraberinde akıllara kazınan terör saldırılarıyla güvenlikleştirilen göç, beraberinde tedbirleri de getirmektedir. Geldiğimiz noktada da göç alan ülkelerin yasadışı göçle mücadele ve entegrasyonun yer aldığı yasaları çıkarmak zorunda kaldığı görülmektedir. Çünkü göçmen her şeyden önce hedef ülkenin kültüründen, dilinden ve dininden farklılık arz eden dolayısıyla homojen ulus devlet yapısına tehdit oluşturan bir unsurdur. Homojenliğe tehdit oluşturan bu farklılıklar aynı zamanda başka bir ulusa, başka bir homojen parçaya aidiyet duyan yabancıları ifade etmektedir. Bu durumda devletin tehdit algılamalarını canlı tutmakta göç bu çerçevede kurgudaki türdeş olan mükemmel ulus devletin tekrar mükemmelliğinin peşine düşerek güvenlikleştirilmektedir. Bu durum aynı zamanda göç olgusunun daima biz ve onlar ayrımında rol aldığını göstermektedir.

Göçün güvenlik boyutu devletler tarafından tek taraflı bir okumanın sonucu olsa da hareket halindeki bireylerin gerek ayrımcı politikalarla gerek hayatlarını tehlikeye atan yolculuk süreçleriyle de aslında “insan güvenliğinin” sağlanmadığı bir yönü de mevcuttur. Her ne kadar göçmenlerin güvenliğinden ziyade devletlerin, toplumların güvenliğini ön plana alan çalışmalar literatüre hâkim olsa da son yıllarda göç eden tarafların da güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kaldıkları ifade edilmektedir. Özellikle 21. yüzyılın en büyük kitlesel göçü olan Suriye göçünün katı deniz ifadesiyle aşılmaz sınır algısı taşıyan Akdeniz'e yansımaları, hayatlarını kaybeden ve mağdur olan kitlelerin durumları göç ve güvenlik ilişkisinde insan güvenliği eksenini vurgulayan bir dönem başlatmıştır. Bu noktada göç ve güvenlik ilişkisinin ortaya koyduğu en büyük çelişki insanların güvenlik arayışıyla göç etmeleri sonucunda ortaya çıkan insan hareketliliğinin de bir güvenlik tehdidi olarak sayılmasıdır. Dolayısıyla güvenlik hem bir göç nedeni hem de sonucudur.

“Yasadışı” ya da “mücadele” gibi kavramlar göç konusunun güvenlik alanına dâhil olmasına aracı olmakta ve devletlerin uygulayacakları yöntemlere meşruiyet kazandırmaktadır. Göçmenler refah avcısı, haksız paylaşımçı, hastalık taşıyıcı ve bizden farklı olanlar olarak

birincil tehdit unsuru haline dönüştürülmektedir. Bu çerçevede de artan kontrol etme ve dışlamada güvenlikleştirmenin somut hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Engellemeye ve kontrol etmeye yönelik oluşturulan uygulamalara rağmen artış eğilimini koruyan göç ise doğrudan devletlere meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin küresel hareketlerden kaynaklanan meydan okumalarla karşı karşıya kalmaları tartışılır olsa da sonuçta sınırlarından giriş ve çıkışları, içerisinde kalış koşullarını ve süreçlerini belirleyen başat denetleyici aktörlerin hala kendileri olduğu aşikârdır. İçinde bulunduğumuz COVID-19 pandemi sürecinde de devletlerin teker teker sınırlarını kapattıklarına şahit oluyoruz. 2020 Haziran ayında da İspanyol polisinin sınırda kamyon arkasına saklanan düzensiz göçmenleri kalp atışlarını belirleyen bir cihazla fark etmesi de hem sınırların önemini ve yabancıların tehdit potansiyelinin vermiş olduğu ruh halini hem de güvenlik ve kontrolde gelinen noktayı özetlemektedir.

Güvenlikleştirme yeni algılarla devam eden bir süreçtir. Tıpkı göçün zamanla güvenlik algısına yerleştirildiği gibi küresel dünyada bugün göz ardı ettiğimiz birçok unsur gelecekte güvenlik tehdidi olarak nitelendirilebilir. Küreselleşme göç olgusuna önemli bir devinim kazandırırken farklı yönlerini, algılarını da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme sınırsız bir dünya tasviri yaratırken yine küreselleşme sayesinde güç kaybettiği tartışmalarına tanık olan devletlerin göç nedeniyle kontrollerini arttırması küreselleşmenin sınırsızlığını dikenli tellerle kısıtlamaktadır. İletişim ve ulaşımda sağlanan kolaylıklarla yerküre üzerinde milyarlarca insan, ihtiyaçlarını sınır ötesinde ararken güvenlik sorunu oldukları ve vatandaşı olmadıkları sınırlardan rutin ve meşru bir biçimde dışlanmaktadır. Küreselleşen göçler, göçün yasadışılaştırılmasıyla çağımızın güvenlik sorunları arasına girmiştir.

Her ne kadar küreselleşme çağında artan göç hareketleri bir yandan engellenmeye çalışılsa da göçmen emeğine yönelik taleplerin de her geçen gün artması uluslararası göç olgusunun karmaşıklığını göstermektedir. Küreselleşme hareketlilik eğilimlerini arttırırsa da arada sınırlar, kapılar, tel örgüleri, tonlarca kâğıt parçaları ve güvenlik görevlileri mevcuttur. Küreselleşme bizi her anlamda ötekine zorlarsa da güvenlikleştirilen göç ile bir bozuk elma tüm sepete mâl olmaktadır.

Gelinen noktada göç konusunun devletlerin çıkarları ve egemenlikleri ile mülteci, sığınmacı, göçmen hakları ile uluslararası sorumluluklar arasında çıkmazda olduğu görülmektedir. Klasik güvenlik anlayışlarının sorgulanması sonrasında eleştirel güvenlik yaklaşımlarının güvenlik sorunu olarak ortaya koydukları göç, eleştirel güvenlik yaklaşımlarının öngördüğü işbirliği ile çözülebilecek bir sorundur. Çünkü göç olgusunun kaynak, hedef ve transit ülkeler olmak üzere devletlerin de dâhil olduğu çok aktörlü bir yapıya sahip olması ve aktörler arasında işbirliğinin olması önemlidir. En azından göç konusuna dair işbirliği ve üzerinde çalışılan çözüm yöntemleriyle göç, bir sorun niteliğinden kurtulabilir.

Genel çerçevede göç güvenlik sorunları yaratmakta mıdır? “Evet.” Çünkü her ne kadar göçün güvenlikleştirilmesine karşı çıkan eleştirilerin sesi yükselmeye başlasa da yasadışı göç konusunun devletlerin sınır güvenliklerini ihlal ettiği, terörizmin aracı konumuna getirilen göç olgusunun devletlerin, toplumların istikrarını ve güvenliğini tehdit ettiği inkâr edilemez bir gerçeklik taşımaktadır. Peki, “güvenlikleştirilmesi, olumsuz bir şekilde algılanması şiddete varan çözüm yollarıyla güvenlikleştirmenin meşrulaştırılması doğru mudur?” sorusuna “hayır”

denilebilir. Çünkü güvenlikleştirilen, katı uygulamalara tabii kılınan göç sonucunda tekrar güvenlik sorunlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Devletlerin sınır güvenliklerinde personel sayılarını, tel örgülerini arttırmaları yasadışı gerçekleşen göçü ortadan kaldırmamaktadır. Yaşadığımız coğrafyada da sıklıkla tanık olunduğu gibi devletlerin yabancılara sınırlarını kapatması karadan ya da denizden geçiş çabalarını engellemektedir. Toplumda güvenlikleştirilerek “öteki” algısına yerleştirilen göçmenlere, mültecilere, sığınmacılara yönelik ayrımcı hareketler, şiddet eylemleri onların güvenlik sorunu olmasına çözüm üretmemektedir. Aksine bu eylemler bir sarmal yaratarak ötekileştirilen tarafın da savunma mekanizmasıyla tekrar güvenlik sorunlarına yol açmasını sağlamaktadır. Göçün güvenlikleştirilmesinde bu sarmal önem kazanmaktadır.

Bu çerçevede göç ve güvenlik ilişkisine dair literatüre bakıldığında güvenlikleştirilen göçün, güvenlik sorununa olumsuz bir etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla güvenlikleştirme kavramını öne süren Kopenhag Okulu'na ait olan güvenliğin konusu olmamayı ifade eden bir diğer kavram olan güvenlik-dışlaştırma da bir çözüm olarak görülebilir. Nitekim Okul'a göre de ideal olan sorunların güvenlik konusunun dışına çıkarılmasıdır. Mevcut durumun gösterdiği gibi güvenlikleştirilen göçün daha fazla güvenlik sorununa yol açması, güvenlikleştirmenin olumsuz sonuçlara yol açtığına da göstergesidir. Yine göçün güvenlikleştirilmesi göçmenlere karşı negatif bir genel bakış açısına mâl olmaktadır. Neticede göç konusu başarılı bir şekilde güvenlikleştirildiğinde, güvenlik tehdidi oluşturan göçmenlerin yanında güvenlik konusuyla ilişkisi olmayan göçmenleri de kapsayan bir anlayış sunmaktadır. Göçe yönelik sağlıklı çözümler sağlanarak süreçle güvenlikleştirilen göç, yine süreçle güvenlik-dışlaştırılarak farklı çözüm yolları aranmalıdır.

Kaynakça

- Akdemir, E. (2009). 11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarından İslam'ın Avrupa'da Algılanışı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, (8)1, 1-26.
- Akıncı, B. ve Nergiz A. Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (1)2, 58-83.
- Arıboğan, D.Ü. (2019). *Duvar*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Baştürk, Ş. (2009). "Uyum"dan "Dışlanma"ya: Yirmi Birinci Yüzyılda Göçmenler ve Sosyal Politika. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 57, 515-548.
- Baysal, B. ve Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi. *Güvenlik Stratejileri*, (11)22, 61-96.
- Brauch, H.G. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlü. *Uluslararası ilişkiler Dergisi*, (5)18, 1-47.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler Çağı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.
- Dağı, İ. (2000). *İnsan Hakları, Küresel Siyaset ve Türkiye*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Erat, V. (2017). Küreselleşme ve Ulus-Devlet Sarmalında Devletlerin Göçmen Politikası. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (8)15, 197-209.
- Erbaş, H. (2019). *Göç ve Göçmenler*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2013). Küreselleşme Olgusu Bağlamında Yeni Güvenlik Algısı. *Akademik Bakış*, (6) 12, 265-292.
- Gök, G.O. (2016). Kimin Güvenliği? Uluslararası Göç-Güvenlik İlişkisi ve Uluslararası Örgütlerin Rolü. *KOSBED*, 31, 65-82.
- International Organization for Migration (2020), Migration Data Portal (2020). Erişim Tarihi: 14.2.2021, https://migrationdataportal.org/?i=stock_abs_&t=2020.
- İçduygu, A. ve Erder, S. Gençkaya, Ö.F. (2014). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere. İstanbul: Mirekoç.
- Kanat, S. ve Aktel M. (2019). Küreselleşme ve Güvenlik: Ulusal Güvenliğe Yönelik Yakın Yeni Tehditler. *ASSAM*, 6(15), 86-100.
- Kaya, E.E. ve Özcan, M. S. (2016). Küreselleşme ve Göç Ekseninde Yeni Irkçılık. *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi*, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi.
- Kedikli, U. (2019). Bir Güvenlik Sorunu Olarak Düzensiz Göçe Bağlı Göçmen Kaçakçılığı. G. Telatar ve U. Kedikli (Ed.), *Uluslararası Göç ve Güvenlik* (ss. 85-109). Ankara: Nobel Yayın.
- Kurtdaş, M.Ç. (2018). Küresel Terör Çağında Ulus Devletin Artan Önemi, *TESAM Akademi Dergisi*, (5)2, 151-181.
- Mandacı, N.ve Özerim, G. (2013). Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, (10)39,105-130.
- Ortaylı, İ. (2006). "Genel Göç Olgusu". 8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler Kitabı. İstanbul: Zeytinburnu Belediye Başkanlığı. ss.19-22.
- Özcan, D.E. (2016). Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. *İş ve Hayat*, (2)4, 183-215.
- Özçelik, S. (2019). İç Çatışmalar ve Göç. G. Telatar ve U. Kedikli (Ed.), *Uluslararası Göç ve Güvenlik* (ss. 245-264). Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Perruchoud, R. ve Redpath-Cross, J. (Ed.), (2013). Göç Terimleri Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü. Erişim Tarihi: 15.2.2021 https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf .
- Rumelili, B. ve Karadağ, S. (2017). Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar. *Toplum ve Bilim*, 140, 69-92.
- Sağır, A. Göç, Uyum, Tehdit ve Çöküş: Yeni Toplumsallıklar İnşası Mümkün mü?. G. Telatar ve U. Kedikli (Ed.), Uluslararası Göç ve Güvenlik (ss.113-134). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Salman, F. (2018). Göç Veren'den Göç Alan Ülkeye Geçiş: Akdeniz Modeli ve İtalya Örneği. G. İhlamur-Öner ve A. Ş. Öner (Ed.), *Küreselleşme Çağında Göç* (ss.417-438). İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- Saym, H. (2019). *Uluslararası Göç ve Uluslararası Güvenlik*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Südaş, İ. ve Mutluer, M. (2010). Daha İyi Bir Hayata Doğru: "Yaşam Biçimi Göçü. *Ege Coğrafya Dergisi*, (19), 31-47.
- Şener, B. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, (6)1, 1-31.
- Şimşek, D. (2017). Göç Politikaları ve "İnsan Güvenliği": Türkiye'deki Suriyeliler Örneği. *Toplum ve Bilim*, 140, 11-27.
- Şimşek, D. İçduygu, A. (2017). Giriş: Uluslararası Göç, Politika ve Güvenlik. *Toplum ve Bilim*, 140, 6-11.
- Telatar, G. (2019). Göç ve Güvenlik: Kavramsal ve Teorik Bir Analiz. G. Telatar ve U. Kedikli (Ed.), *Uluslararası Göç ve Güvenlik* (ss.27-45). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Türkoğlu, O. (2011). Mülteciler ve Ulusal/Uluslararası Güvenlik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30)2, 101-118.
- United Nation (UN). (2020),International Covenant on Civil and Political Right. (1966), Erişim Tarihi: 24.2.2020 <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>.
- Uzunçayır, C. (2014).Göçmen Karşıtlığından İslamafobiye Avrupa Aşırı Sağı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, (2)2, 131-147.
- Ün, M. B. ve Paydak, A. (2017). Küreselleşen Dünyada Göç ve Türkiye: Adana İli Yabancılar Misafirhanesi Çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17)3, 187-203.
- Yaldız, F. (2014). Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (13)2, 382-403.
- Yılmaz, G. (2008). Düş, Umut, Acı ve Travmanın Sentezi: Sermaye Birikiminde Göçmen Emeği. *Toplum ve Hekim*, (23)3, 172-178.

KİTAP İNCELEMESİ: AFET AFFETMEZ*(Book Review: Afet Affetmez)***Muhammed Enes ZORLU¹ & Erkan ÇAKIR²***Kitap İncelemesi**Geliş Tarihi: 10.04.2021**Kabul Tarihi: 08.05.2021***Yazar:** Mikdat Kadioğlu**Basım Yılı ve Yeri:** 2018, İstanbul**Sayfa Sayısı:** 163**Yayınevi:** Tekin Yayınevi**ISBN:** 978-9944-61-236-4

Türkiye Cumhuriyeti, bulunduğu coğrafya itibariyle afetler açısından son derece riskli bir konumda bulunmaktadır. Deprem, heyelan, sel ve yangın gibi afetler ülkemizde sıklıkla görülen afet türlerindedir. 17 Ağustos 1999 yılında meydana gelen deprem, afetlere bakışımız açısından adeta bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Bu tarihe kadar afetler, yaşandıktan sonra yönetilmesi gereken bir kriz hali olarak görülürken, bu tarihten itibaren meydana gelmeden önce yönetilmesi gereken bir süreç olan risk yönetimi, kriz yönetimi ile birlikte ele alınmaya başlamıştır. 2009 yılında ise bu süreç, merkezi bir yönetim tarafından daha organize bir şekilde sevk ve idare edilme amacıyla AFAD bünyesinde birleştirilmiştir. Mikdat Kadioğlu, son yıllarda afet konusuna yönelik artan bu ilginin aynı zamanda birtakım yanlış bilgileri de içinde barındırdığından hareketle hem bu yanlış bilgileri düzeltmek hem de toplumda bir afet kültürü oluşturarak her an afetlere hazır olunmasını sağlamak amacıyla, içerisinde pratik bilgilerin de yer aldığı bir kitap ele almıştır.

Kadioğlu, bölümlerin içerisindeki ilerleyişi ya yanlış bilinen bir soru ya da bir tema üzerine inşa ederek sağlamaktadır. İlk bölümde aslında tam olarak böyle bir soru ile başlar. “Deprem tahmin edilebilir mi?” Türkiye’de bu soru üzerine neredeyse herkesin bir fikir beyan ettiğine dikkat çeken yazar, İngilizce öğretmeni olan bir kişinin bile bulutların durumuna bakarak deprem hakkında tahminlerde bulunmasını ciddi şekilde eleştirir. Söz konusu İngilizce öğretmenin “*Bir deprem meydana gelmeden önce yeraltı kaya katmanlarındaki çatlaklardan fay hattı boyunca gaz çıkışı oluyor. Bu gaz gökyüzüne yükselip soğuk hava ile karşılaşınca yapay ve ince uzun bulutlar oluşuyor. Bu bulutun görüldüğü yerde 76 gün içinde deprem oluyor.*” şeklindeki sözlerini hem delil yetersizliği hem de uzmanlık alanındaki eksiklikten kaynaklı olarak eleştirmektedir (s. 19-22).

Kadioğlu, bölümün devamında, “Deprem ile hava şartları, gezegenler, güneş lekeleri ve bulutlar arasında ilişki var mı?” sorusu üzerine açıklamalarını sürdürmüş ve aslında bu sorunun da bilimsellikten uzak bir soru olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Yazar, depremlerin hava şartlarında değişikliğe sebebiyet verdiği dair bilimsel bir bulgu olmadığını söyler ve “*Bununla birlikte depremlerin kıtasal tektonik hareketlerin bir sonucu olduğu ve milyonlarca yıl süren tektonik hareketlerin, karalarının şekli ve yüksekliğini değiştirdiği düşünülmektedir*

¹ Öğr. Gör., İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Plato Meslek Yüksekokulu, muhammedeneszorlu@ayvansaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5089-4717

² Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Altıntaş Meslek Yüksekokulu, erkan.cakir@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0002-2731

depremler ile iklim şartları arasında dolaylı bir ilişki olduğu söylenmektedir.” şeklindeki cümleleri ile soruya yönelik bakış açısını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Deprem ile hava şartları arasındaki ilişkinin Aristo tarafından M.Ö 4. yüzyılda ortaya atıldığını söyleyen yazar, bu iddianın da henüz bilimsel temelinin olmadığını söyleyerek, depremlerin her çeşit hava durumunda, her çeşit iklim şartlarında, her mevsimde ve günün her saatinde olabileceğini belirtmektedir (s. 22-24).

Deprem ışıkları teması ile bölüme devam eden Kadioğlu, deprem olduğu esnada bir ışık topunun görüldüğü ve bunların genelde yıldırım topları ile ilişkili olduğunu belirtir. Ufolojistlerin bu konuda çeşitli araştırmalar yaptığını ve bazı teorilerinin olduğunu söyleyen yazar, tektonik hareketlerin yaşandığı bölgelerde bu tür ışıkların görülebildiği yönündeki çalışmalara atıfta bulunarak, bu konunun incelenmekte olduğunu belirtir (s. 24-27).

Bölümün son kısmında depremden korunma yöntemleri üzerinde duran Kadioğlu, “*Eğer doğru bir şekilde bilimsel ve bütünlük olarak afet yönetiminin tüm ilkelerini uygulamaz ve gereklerini yerine getirmesek, gelecekte yaşayacağımız afetlerin de ülkemizde büyük can ve mal kayıplarına yol açması kaçınılmaz olacaktır.*” sözleri ile konuya verdiği önemi daha ilk paragrafta açıkça belirtir. Deprem öncesinde alınacak bazı basit tedbirlerin bile hayati öneme sahip olduğunu söyleyen yazar, risk yönetiminin, aslında afet yönetiminin temelini oluşturduğunu belirtir. Devamında deprem esnasında neler yapılması gerektiği konusuna değinen Kadioğlu, ÇÖK-KAPAN-TUTUN hareketinin deprem anında nasıl uygulanması gerektiğinden detaylı bir şekilde bahseder. Yangın konusunda da bir hatırlatmada bulunan yazar, PASS (Pimi çek, Ateşe yönelt, Sık ve Süpür) kuralı ile KAOS (Kurtar, Alarm ver, Oksijensiz bırak ve Söndür) kuralından bahsederek yangın ile ilgili de okuyucularına bilgilendirmede bulunur. Son olarak da depremden sonra neler yapılması gerektiğine değinen Kadioğlu, bölüme dair sözlerini “*Afetlere dirençli Türkiye oluşturmak ve kendi güvenliğimiz için afetlere hazırlık çalışmalarına katılalım ve bilinçlenelim.*” biçiminde tamamlar (s. 28-33).

Kadioğlu, ikinci bölümde sel afeti konusunu işlemiştir. Bu bölüm ilk bölümden farklı olarak biraz daha sel afetini tanıtmaya ve okuyucuları bu konuda bilgilendirme üzerine oluşturulmuş ve “*Bu bölümde sel hakkında çeşitli bilgiler ile Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) sel tahmini ve uyarıları hakkında yapılanlar kısaca incelendikten sonra Türkiye’de sel tahmini ve uyarıları konusunda neler yapılması gerektiği hakkında bazı önerilerde bulunulacaktır.*” sözleri ile açıklamıştır. Türkiye’de sellerden zarar görmeyen altında yatan en önemli sebep olarak dere yataklarına ev yapılması ve yeterli düzeyde erken uyarı sisteminin gelişmemiş olması olduğunu söyleyen yazar, ilerleyen paragraflarda sel çeşitleri konusuna değinerek öncelikle konunun özüne inmeye çalışmıştır (s. 39-42).

Sel konusunda erken uyarı sistemine çok önem verdiğini belirten Kadioğlu, bölümün devamında bu konu içinde bir başlık açmış ve Türkiye özelinden hareketle düşüncelerini belirtmiştir. Ani sellerde vatandaşların buldukları yerleri çok hızlı bir şekilde terk etmesi gerektiğinden bahseden yazar, bu noktada süre kısıtlamasına da dikkat çekerek en fazla 1 saat içinde bölgenin tahliye edilebilmesinin yolunun gelişmiş bir uyarı sisteminden geçtiğini ifade eder. Modern anlamda sel ihbarının iki aşamadan oluştuğunu belirten yazar, bunu selin öncesinde yapılması gereken “ihbar” ve sel oluşmaya başladığı esnada yapılması gereken “uyarı” olarak tanımlar (s. 44-46).

Kadıoğlu, *Kurban Olma Bilgili Ol* başlığı altında kısa bir bölüm özeti yaparak okuyucularına sel afeti ile ilgili kısa bir hatırlatmada bulunarak, afet esnasında oluşan şimşek çakmaları, hızlı akan çamur ve korkunç gürültülerden dolayı asla paniğe kapılmamak gerektiğini belirterek “*Fırtına ve Sel anında paniğe kapılmamanız ve tehlikelerden korunabilmeniz için öncelikle tehlikeyi tanımanız, sel ihbarı ve uyarılarına dikkat etmeniz, sel öncesi anı ve sonrasında yapmanız/yapmamanız gereken önemli şeyler konusunda bilgilenmeniz gerekir.*” cümleleri ile konuyu özetler (s. 47).

Bölümün son kısmında sellerden korunma yöntemlerinin neler olduğunu açıklayan Kadıoğlu, ilk olarak sözlerine bu konunun hafife alınmaması gereken bir konu olduğunu belirten şu sözleri ile başlar; “*Daha önce burada hiç sel olmadı*” demeyin. *Seller her yerde görülebilen ve en tahrip edici meteorolojik afetlerden biridir. Sellerden ölümler en çok geceleyin dere yataklarında ve sel sularına giren otomobillerin içinde olmaktadır.*” Devamında sellerden önce yapılması gerekenlerden tutun da sel ihbarı gelince yapılacaklar, sel oluşumu başladı uyarısı geldikten sonra yapılacaklar ve selin ardından yapılması gerekenlere varana kadar tüm aşamaları madde madde ayrıntılı bir şekilde anlatan yazar, okuyucularına sade ve anlaşılır biçimde bir yol haritası oluşturarak bölümü tamamlar (s. 48-53).

Kadıoğlu üçüncü bölümü, kitabın genel şablonuna uygun olarak sorular ve doğru bilinen yanlışlar üzerinden kurgulamıştır. İlk olarak hava durumlarının neden olduğu tehlikeler konusuna değinen yazar, bu konuda yaz aylarında nem, kış aylarında ise rüzgâr soğğunun dikkat edilmesi gereken konular olduğundan bahseder. Türkiye’de özellikle son yıllarda nihayet nem derecelerinin de hava durumlarında verilmeye başlamasına adeta şükreden Kadıoğlu, rüzgâr konusunun da artık sıklıkla ele alınması gerektiğini söyler. Çünkü aynı sıcaklık + nem=bunaltıcı hava demek ise soğuk + rüzgâr= rüzgâr soğğu olarak isimlendirilir ve bu kavramın da kış aylarında özellikle hipotermi ve yüz felci riskine karşı insanların dikkat etmesi ve uyarılması gereken bir kavram olduğunu belirtir (s. 57-59).

Devamında aşırı sıcaklığın da bir afet çeşidi olduğunu vurgulayan Kadıoğlu, öncelikle sıcak hava dalgasının ne olduğunu okuyucularına açıklar ve ABD’de 1936-1975 yılları arasında 20.000, 2003 yılında ise Fransa’da 35.000 kişinin aşırı sıcak havadan hayatını kaybettiği bilgisini verir. Hava sıcaklıklarının normalin 6°C üzerinde olması aşırı sıcaklık olarak belirtildiğini söyleyen yazar, insanların bu havalarda dikkat etmesi gerektiğini vurgular (s. 60-61).

Okurlarına yönelik hatırlatmalarına devam eden Kadıoğlu, bahar aylarında meydana gelen polen yağışlarında, astım ve saman nezlesi rahatsızlığının görüldüğünü vurgulayarak, ABD örneğinde olduğu gibi hava durumu raporlarında bu konunun da belirtilmesi gerektiğini söyler. Patlıcan mevsimi kavramına da değinen yazar, Almanya’da bir askerin bir yaşındaki kızını 2. kattaki dairesinin penceresinden atarak ölümüne sebep olması hadisesini anlatarak sözlerine başlar ve daha sonra bu olayın arka planında, hadisenin gerçekleştiği gün çok sıcak ve kuru bir rüzgâr olan fönün hâkim olduğunu söyler. Bu örnekten hareketle insanların ruh sağlığını hava şartlarının da etkileyebildiğini söyleyen yazar, bu konu üzerine çalışmalar yapıldığını belirtir (s. 61-67).

Bölümün son kısmında sıcak hava dalgalarından korunma yöntemlerine genişçe bir yer ayıran Kadıoğlu, öncelikle bu durumdan meydana gelen ölümlerin önlenbilir olduğunu

belirterek “*Sıcak hava dalgasından dolayı görülen ölümler önlenebilir. Bunun için sıcak hava dalgası veya bunaltıcı günlerde medya aracılığı ile halka ulaştırılan hava durumuna ilave olarak insanların nemden dolayı gerçekte hissedeceği hava sıcaklıklarının da bildirilmesi gerekir.*” şeklinde bir zemin oluşturarak konuya yönelik tüm tavsiyelerini okurlarına tek tek iletir. Hatta öyle ki bu tavsiyeler arasında normal insan sağlığına yönelik tıbbi bilgiler bile vardır. Çünkü yazar olaya tek bir açıdan değil bir bütün olarak insan sağlığı üzerinden yaklaşmakta ve disiplinler arası bir anlayışla konuyu ele almaktadır (s. 78-81).

Kadıoğlu, kitabın dördüncü bölümünde Türkiye’de de son zamanlarda sıklıkla görülmeye başlanan ve önemli derecede can ve mal kaybına neden olan fırtınaları ele almıştır. Ülkemizde afet denildiğinde ilk olarak depremler akla gelmektedir. Ancak iklim değişikliği nedeniyle son zamanlarda şiddetli rüzgâr ve hortum gibi doğa olayları da afetlere dönüşebilmektedir. Ülkemizde afet ve acil durum yönetimi açısından fırtınalar konusunda literatür oldukça azdır. Bu bağlamda kitabın bir bölümünün fırtınalar konusuna ayrılması afet ve acil durum yönetimi açısından fırtınaların oluşturacağı risk ve zararların azaltılmasında önemli faydalar sağlayacaktır.

Kitabın dördüncü bölümü; fırtına tanımı, Türkiye’de rüzgârlar, rüzgâr fırtınaları, hortum, hortum nedir, rüzgâr ve su hortumları, hortumların oluşumu, hortum gözlemi, Avrupa’da hortum dağılımı, Türkiye’de hortumlar ve son olarak da hortumdan korunma yöntemleri gibi konu başlıklarından oluşmaktadır (s. 83-103).

Kadıoğlu fırtınaları; rüzgârlar ve hortumlar olarak iki ayrı kategoride incelemiştir. Hortumlar ise rüzgâr ve su hortumları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Türkiye açısından rüzgârlar değerlendirildiğinde ise hangi yönden eserse essin hızı 28 knot’a (14 metre/saniye) ulaştığı anlarda rüzgârın mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Rüzgârın esiş hızının 2 metre yükseklikte saniyede 9,8 metreden fazla olduğu günlere fırtınalı günler denir. Bununla birlikte, rüzgâr hızının karada ve deniz üzerinde genellikle 28 knot’a (14 m/s, 50 km/s, 32 mil/s) eşit ve fazla olduğu durumlar tehlikeli sayılır. Karayolu ulaşımında 15 m/s ve üstündeki rüzgâr hızları tehlikelidir. Örneğin gelişmiş ülkelerde, Fatih ve Boğaziçi gibi asma köprülerde rüzgâr hızı 17,5 m/s’ye ulaştığında trafik her yönde tek şeride indirgenir. Rüzgâr hızı 20 m/s ulaştığı zaman köprü iki katlı otobüsler gibi yüksek araçların trafiğine kapatılır. Rüzgâr hızının 27,5 m/s’yi aşması beklendiğinde veya rüzgâr hızı 35 m/s’ye ulaştığında köprü tümüyle trafiğe kapatılır (s. 87).

Dördüncü bölümde rüzgâr olayları ile ilgili bilgi verildikten sonra hortum olayları ile ilgili bilgi verilerek devam edilmektedir. Hortum, dünyanın her yerinde meydana gelen, insanın canı ve malı için önemli tehlikeler oluşturan bir atmosfer olayı olarak tanımlanmıştır. Hortum olaylarında en tecrübeli ülke ABD’dir. Çünkü ABD yılda 700 hortumun meydana geldiği ve hortum dolayısıyla yılda yaklaşık 100 kişinin yaşamını yitirdiği bir ülkedir (s. 88).

Kadıoğlu, bu bölümde hortumların ne kadar tehlikeli olabileceği konusunda birtakım bilgiler vermektedir. “*Hortumların güçlü rüzgârları binaları yıkabilir, ağaçları kökünden sökebilir, etrafa öldürücü olabilecek birçok şey savurabilir... Örneğin bir defasında bir tren vagonunu 117 yolcusuyla beraber kaldırmış ve 25 metre uzağa atmıştır*” (s. 89).

Kadıoğlu, Türkiye'nin ABD'ye kıyasla hortumların sayısı ve şiddetleri bakımından daha az riskli olduğunu söylemekle birlikte gelecekte artan nüfus ve şehirleşme ile birlikte olası bir mal ve can kaybına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ulusal meteoroloji teşkilatımızın diğer emsalleri gibi çığ, fırtına, sel ve hortum vb. doğa olaylarında halkın can ve mal güvenliğini sağlayacak uyarılar yapması gerekmektedir (s. 97). Yazar ayrıca "fırtına verisi" oluşturulması gerektiğinin de altını çizerek "Hortumdan korunma yöntemleri" isimli son başlığı ile bölümü bitirmektedir.

Kitabın beşinci bölümünü yıldırım ve dolu gibi meteorolojik olaylar oluşturmaktadır. Yıldırım ve dolu gibi atmosferik hareketler gerekli tedbirler alınmadığında can ve mal güvenliğini tehlikeye sokacak önemli doğa olaylarıdır. Kadıoğlu beşinci bölümde yıldırımların ne kadar tehlikeli olduğunun daha iyi anlaşılması açısından bir takım istatistikî bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre, Yıldırımlar milyonlarca amper büyüklüğünde elektrik akımları oluşturabilmekte ve 2.000.000 m/saat üzerinde bir hızla yeryüzüne doğru ilerlemektedir. Dünyada bir günde yaklaşık 8 milyon yıldırım oluşmaktadır. ABD'de ise yılda ortalama 350 kişiyi yıldırım çarpmakta ve bunlardan yaklaşık 100 tanesi hayatını kaybetmektedir. Yıldırımların ekonomik maliyetlerinin ise 6 milyar dolar olduğu hesaplanmaktadır (s. 108).

Yıldırımlar, insanları daha çok tarlada çalışırken, bisiklet sürerken, dağa tırmanırken, ata binerken, dışarıda oynarken, balık tutarken, ağaç altında dururken, çobanlık yaparken, normal telefonla konuşurken, banyodayken, yüzerken veya küçük teknelerde denize açılmışken yakalamaktadır (s. 109).

Kadıoğlu bu bölümde yıldırımdan korunma yöntemleri hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre, öncelikle yıldırımlardan korunmak için nerede olunursa olunsun 30/30 kuralını uygulamak gerekmektedir. Bu kural "*Şimşek çaktıktan sonra 30 saniyeden daha az bir süre içinde gök gürültüsünü duyarsınız ve bu andan başlayarak en son gök gürültüsünden 30 dakika geçene kadar yıldırım tehlikesi devam etmektedir.*" Gök gürültülü bir fırtına varsa burada yapılacak en iyi şeyin kapalı bir mekâna girmek olduğunu söyleyen yazar, eğer böyle bir alan mevcut değilse de ağaç altlarından uzak durulması gerektiğini belirtir (s. 109-110).

Kitabın beşinci bölümünün devamında ise dolu olayları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İklim değişikliği ile birlikte ülkemizde son zamanlarda iri taneli dolu yağışlarına sıklıkla rastlamaktayız. İri dolu yağışları binalara, taşıtlara ve özellikle tarım alanlarına önemli derecede zarar vermektedir ve bunun etkileri rakamsal anlamda ciddi boyutlara ulaşmaktadır (s. 114).

Kadıoğlu, kitabın altıncı bölümünde "Küresel İklim Değişikliği" konusunu ele almıştır. Yazar belki de en önemli konuyu kitabın sonlarına saklamıştır. "Küremizi Kim Isıttı?" konu başlığı ile bölüme başlayan yazar, dünyanın var olduğundan beri ikliminin hep değiştiğini ancak günümüzdeki iklim değişikliği ile dünyanın ilk kez karşılaştığının altını çizmektedir. Geçmişte doğal iklim değişimlerinin genellikle insan ve diğer canlıların uyum sağlayabileceği veya göç edebileceği kadar yavaş ve adım adım gerçekleştiğini aktaran yazar bu hızın günümüzde çok arttığını ve bu sebepten dolayı günümüzde değişimi ani iklim değişikliği olarak adlandırabileceğini söylemektedir (s. 123).

Günümüzde iklim değişikliğine neden olan önemli faktörlerden birisi de küresel ısınmadır. Atmosferde biriken sera gazları küresel ısınmaya neden olan etkenlerden sadece bir

tanesisidir. Şu anki ısınmanın yaklaşık olarak %90'ı insanlar, %10'u ise doğal etkenlerden kaynaklanmaktadır. 19. yüzyıldan bu yana ortalama küresel sıcaklık 0,76 derece artmıştır. Bu yüksek ısınma nedeniyle de yeryüzünde şiddetli fırtınalar, kuraklık ve ani seller meydana gelmektedir (s. 126).

Günümüzde küresel iklim değişiminin belli başlı işaretleri olduğunu söyleyen Kadioğlu, bunları; deniz ve karındaki buzulların hızla erimesi, göçler, son yüzyılda görülmemiş sıcaklıkların görülmesi ve narin kuş türlerindeki azalmalar şeklinde saymaktadır (s. 126-127). Devamında “Hangi Tür Hastalıklarda Artış Bekleniyor” başlıklı kısmında ani iklim değişikliği ile birlikte artması beklenen hastalıklar konusunda bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre; tropikal hastalıklar, veba, sıtma, grip, suyla bulaşan hastalıklar, Batı Nil Ateşi ve Şark Çıbanı gibi hastalıklarda artışlar beklenmektedir (s. 138).

Kadioğlu, ani iklim değişikliklerinin Türkiye'ye etkileri konusunda ise Türkiye'nin riskli alanda yer aldığını vurgulamaktadır. 8.200 km'lik sahil kıyısının yükselen deniz seviyesi nedeniyle tehlike altına gireceğini belirtmektedir (s. 139). Bu bağlamda küresel iklim değişikliği nedeniyle Türkiye'de orman yangınlarında artış, göllerde kuruma, su seviyelerinde düşüşler ve dağ buzullarında erimeler gözlemlenmektedir (s. 140).

Kitabın son bölümü olan yedinci bölümde karbon salınımı, iklim değişikliği, su ve elektrik israfına yönelik çözüm önerileri yer almaktadır. Bu kapsamda Kadioğlu, bireylere yönelik evlerde yapılabilecek ve küresel ısınmayı durdurmakta etkili olabilecek birtakım tedbirler saymaktadır. Bu tedbirler; bilgilenmek, ağaç dikmek, enerjiden tasarruf, elektrikli aletleri düğmesinden kapatmak, alışverişlerin ikamet edilen yerden yapılması, daha az ve kısa mesafelerde seyahat, güneş enerjisi kullanımı, evde yemek pişirme ve yeme, az tüketim ve geri dönüşüm ve iklim değişikliği konusunda farkındalık kazanmak olarak sıralamaktadır (s. 148).

Sonuç olarak Türkiye afetler açısından riskli bir ülkedir. Geçmişinde birçok afet yaşayan ve günümüzde de yaşamaya devam eden ülkemizde, 2020 yılında bile onlarca afet meydana gelmiştir. Afetlerin vermiş olduğu maddi ve manevi zararlarla başa çıkmanın yolu etkili ve verimli bir afet ve acil durum yönetim yapılmasıdır. 1999 Marmara Depremi sonrasında bir dönüm noktası yaşayan afet ve acil durum yönetimi, 2009 yılı itibarıyla yeniden tasarlanmıştır. Afet ve acil durum yönetiminin daha iyi bir hale getirilmesinde sadece kamu idarelerine değil bireyden aileye, toplumdaki sivil toplum kuruluşlarına, özel sektörden bilim insanlarına kadar herkese önemli sorumluluklar düşmektedir. Belki de en önemli sorumluluk bilim insanlarına düşmektedir.

Hayatının uzun yıllarını afetler konusunda çalışma yaparak geçiren Mikdat Kadioğlu, afet ve acil durum yönetimi alanında önemli bir bilim insanıdır. Bu konuda birçok makale ve kitap kaleme alan Kadioğlu, televizyon ve sosyal medya yayınlarıyla da afetler konusunda bilinçlendirme çalışmaları yapmaktadır. Kadioğlu, “Afet Affetmez” kitabıyla da Türkiye'de yaşanan veya yaşanması muhtemel olan afetler konusunda uyarılar yaparak diğer ülkelerde süreçlerin nasıl işlediğine yönelik de bilgiler vermektedir. Basit ve akıcı bir dille kaleme alınan kitapta, deprem, sel, sıcak hava, fırtına, hortum, yıldırım, dolu, küresel iklim değişikliği gibi afet çeşitlerine yer verilmektedir. Yedi bölümden oluşan Kitabın genel kurgusu her bölüm kendi içerisinde, afetlerin oluşum şekilleri, oluşturabilecekleri risk ve tehlikeler ve son olarak da bu afetlerden korunma yöntemleri şeklinde sıralanmaktadır.

Devlet ve toplumca afetlere hazırlıklı olmak gerektiği kadar bireysel olarak da hazırlanmak oldukça önemlidir. Bu bağlamda afetlere hazır olmak isteyen bireylerin “Afet Affetmez” kitabından önemli bilgiler elde edeceği düşünülmektedir.

KİTAP İNCELEMESİ: SOSYAL BİLİMLERDE KÜLTÜR KAVRAMI

(*Book Review: Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*)

Ayşe Derya SARAÇOĞLU¹

Kitap İncelemesi

Geliş Tarihi: 02.02.2021

Kabul Tarihi: 11.04.2021

Yazar: Denys CUCHE

Çeviren: Turgut ARNAS

Basım Yılı ve Yeri : 2013, İstanbul

Yayınevi: Bağlam Yayıncılık

Sayfa Sayısı: 168

ISBN: 978-605-5809-66-9

Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı eseri, sosyal bilimlerin temel ve önemli kavramlarından olan kültür üzerine yapılan incelikli bir değerlendirme çalışmasıdır. Eserde, öncelikli vurgu, kültür kavramının sosyal bilimlere özgü olduğu üzerinedir. Kültürün kullanıldığı sosyal bilim alanlarından olan antropoloji ve sosyoloji üzerinde durularak kavram değerlendirilmiştir. Kavramın tarihsel kökeni, kavrama bilimsel yaklaşım, kavramın yükselişi, Amerika’da oluşan kültür ve kişilik okulu, kültürel temas, kültür alma, alt kültür, kültürel hiyerarşiler, kültür ve kimlik gibi kültüre dair birçok alt başlık derinlemesine incelenmiştir.

Kitap, Giriş ve Sonuç bölümleri de dâhil olmak üzere; “Sözcüğün ve Kültür Fikrinin Sosyal Bağlamda Doğuşu”, “Bilimsel Kültür Kavramının Bulunuşu”, “Kültür Kavramının Yükselişi”, “Kültürlerarası İlişkileri İnceleme ve Kültür Kavramının Yenilenmesi”, “Sosyal Hiyerarşiler, Kültürel Hiyerarşiler”, “Kültür ve Kimlik”, “Kültür Kavramının Önem Noktaları Ve Sosyal Kullanımları” başlıklı toplam dokuz bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, kültür kelimesinin ortaya çıkışı ve sosyal bağlamdaki doğuşuna değinilmiştir. Yazar, kavramın öncelikli olarak Aydınlanma Devri Fransız dilinde ortaya çıkması sebebiyle, Fransa’da kullanımı üzerinde durmayı uygun görmüştür (s. 15). Aydınlanma Dönemi filozoflarına göre kültür, “tek bir bütün olarak gördükleri insanlığın, tarih boyunca yığmış ve aktarmış olduğu bilgilerin bütünüdür” (s. 16). Kavramın kullanımının Fransa ile Almanya arasında gösterdiği değişkenliğe de değinilen bu bölümde, kültür ve uygarlık kavramlarının içinde bulunulan siyasal ve sosyal zeminde farklılaştırılarak kullanıldığı da belirtilmektedir. Alman kültür fikri, Fransa kültür fikri ile karşılaştırıldığında; Alman kültür bilincinde farklılığın, Fransız kültür bilincinde ise birliğin ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

“Bilimsel Kültür Kavramının Bulunuşu” başlıklı ikinci bölümde Cuche, ilk olarak Edward Tylor’un evrenselci kültür anlayışına değinmektedir. Tylor, etnolojik kültür tanımını ilk veren antropologdur: “Kültür veya uygarlık, etnolojik yaygın anlamıyla, toplumun üyesi insanın kazanmış olduğu, bilgileri, inançları, sanatı, ahlak, hukuk, gelenek görenekler ve diğer

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD; Araştırma Görevlisi Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.
derya.saracoglu@sbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4916-5426

yetenekleri ya da alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür” (s. 25). Tylor’a göre kültür insan hayatının bütünüyle ifadesidir, kazanılmıştır ve biyolojik kalıtıma bağlı değildir (s. 25). Cuche tarafından bilimsel kültür kavramını bulan kişi olarak nitelenen Tylor’ın sahip olduğu kültürel göreceliliğe dair bakış açısı da dönemi itibarıyla ender görülmektedir. Cuche, Tylor’dan sonra Boas’ı ele almıştır. Boas, Tylor’dan farklı olarak kültürü değil, kültürleri incelemeyi tercih etmiştir. Boas, insan grupları arasındaki farklılıkların kültür menşei olduğunu belirtmektedir. Ona göre, ilkel ve uygar olanlar arasındaki fark ırk değil, kültürdür. Çünkü insan çeşitliliğini en iyi ifade eden kavramın kültür olduğunu düşünmektedir. Antropolojik kültürel relativizm konusunda önemli isimlerden olan Boas, her kültürün saygın olduğunu, değerlerinin kaybedilmemesi ve korunması gerektiğini savunmaktadır.

Tylor ve Boas’dan sonra “Fransız Etnolojisinin Kurucularının Kültür Görüşü” başlıklı alt bölümde ise Cuche, Durkheim ve Levy-Bruhl’e yer vermektedir. Eserlerinde kültür kavramından ziyade uygarlık kavramına yer veren Durkheim, kültür kuramının bir biçimi olan “kolektif bilinç” kuramını geliştirmiştir. Ona göre her toplumun bir kolektif bilinci vardır, bireyden önce vardır ve kendini bireye dayatır. Toplumun birlik ve bütünlüğünü sağlayan Durkheim’a göre kolektif bilinçtir (s. 38). Levy-Bruhl, düz-çizgisel gelişme kuramına ve zihinsel gelişme tezine karşıdır; ona göre “ilkel toplulukların zihinsel aktivitesine bizimkinin basit bir formu gibi, çocuksu, handiyse patolojik bir formu gibi bakılmazsa, bu aktivitenin kendi koşulları içinde kendi tarzında karmaşık ve gelişmiş olduğu ortaya çıkacaktır” (s. 40). Bruhl’ün temel düşüncesi, toplulukların birbirlerini temel alarak değerlendirilmemesi gerektiğidir; insanlar arasındaki farklılıklar iletişimlerine engel olmayacaktır.

Üçüncü bölüme “Kültür Kavramının Yükselişi” başlığını veren Cuche, bu bölümde kültür kavramının kabulü ve farklı ülkelerdeki yansımalarına odaklanmıştır. Kavramın her toplumda aynı ilgiyi görmediğini belirten Cuche, Amerika’nın bu noktada öne çıktığını ifade etmektedir. Amerika’nın göçmen ülkesi oluşu ve bünyesinde barındırdığı çeşitlilik bunun en önemli nedenidir. Bu bölümde, yine yoğun göç alan bir ülke olmasına rağmen kavramın sosyal bilimlerde 1960’lardan sonra kabul edildiği Fransa ile Amerika karşılaştırılır. Sonrasında Cuche, Boas ve Malinowski’nin kültür çalışmalarına verdiği katkılara değinmektedir. Boas, kültürel temas ve kültürel-alma olguları üzerine çalışmıştır. Malinowski, kültürün analizinde salt geçmiş ya da salt gelecek odaklı incelemelerine karşıdır, ona göre, toplumların incelenebileceği en objektif zaman aralığı şimdiki zaman merkezli fonksiyonalizmdir.

Cuche, bir sonraki alt başlıkta Amerikan antropolojisinin kültür ve kişilik okulunu ele almıştır. Buradaki temel hipotez “her kültürün o kültürden olan bireylerin bütününde ortak bir davranış üslubu belirlemiş olduğudur” (s. 49). Kişilik okulu düşünürlerinden Benedict, “kültür kavisi” hipotezini ortaya atmaktadır. Bu teze göre kültür kavisi bütün olasılıkları içerir ve her kültür bu kavisten bir kısmı somutlaştırmaktadır. Mead’in araştırmaları, bireylerin kültür alma biçimleri ve bunların kişilik oluşumuna etkileri üzerine odaklanmaktadır. Mead yaptığı çalışmalar neticesinde, “kültürel modelle eğitim metodu ve baskın kişilik tipi arasında sıkı bir bağ olduğu” (s. 53) sonucuna ulaşmaktadır.

Fransa’da Claude Levi-Strauss tarafından kültür antropolojisi ele alınmıştır. Levi-Strauss, Amerikan kültürel antropologlarından etkilenmiş olsa da kültürlerde özgüncü yaklaşımı aşmak istemesiyle onlardan ayrılır. Levi-Strauss, her kültürde aynı olan insan malzemesinin, insan

zihninin de tek oluşu sebebiyle sınırlı olan değişmezleri saptayıp sınıflandırmayı hedeflemektedir. Yani onun amacı, kültürel çeşitlilikten öte kültürün değişmezliğini analiz etmektir.

“Kültürlerarası İlişkileri İnceleme ve Kültür Kavramının Yenilenmesi” başlıklı dördüncü bölümde Cuche, kültür alma ve kültürel temas konuları üzerinde durmaktadır. Kültür alma kavramı 1880’lerde Amerikalı antropolog J. W. Powell tarafından göçmenlerin Amerika toplumuna girdiklerindeki değişimlerini anlatmak için üretilen bir kavramdır (s. 73). Birleşik Devletler Sosyal Bilim Araştırmaları Kurulu tarafından görevlendirilen kurul tarafından yayınlanan “Kültür-alma İncelemeleri Bildirisi”nde kültür alma kavramı tanımlanmış ve sonrasında da kendini bu şekilde kabul ettirmiştir: “Kültür-alma farklı kültürlerden birey grupları arasında sürekli ve direkt temastan doğan ve bir ya da her iki grubun ilk kültür modellerinde (*patterns*) değişimlere yol açan fenomenlerin bütünüdür” (s. 74). Bildirinin de ifade ettiği üzere kültür alma ile özümleme (*assimilation*) ve yayılma (*diffusion*) ile karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü kültür alma da ilk kültürün tamamıyla kaybolma durumu yoktur, aynı zamanda yayılmayı içinde barındırmasına rağmen yayılma gibi tek yönlü değildir ve daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Kültür alma süreci genel kanının aksine tek düze, salt dışardan alınan mevcut kültürü değiştirdiği veya yok ettiği bir süreç değildir. Yani, kültür alma sürecinin tek yönlü olmadığını söylemek mümkündür. Roger Bastide, bununla ilgili olarak “kültürlerin ‘karşılıklı sızması’ ya da ‘melezleşmesi’ terimlerini, bu simetriyi ve karşılıklı etkileşimi açık biçimde belirtmeyen ‘kültür-alma’ teriminin yerine önerir” (s. 82-83).

Bu bölümde Cuche, “etnosid” ve “kopma prensibi” kavramlarının da açıklamalarına yer vermektedir. Etnosid, bir grubun kültürünün sistemli bir biçimde yok edilmesidir. Roger Bastide’ın ürettiği kopma prensibi kavramı ise kültür alma süreçlerinde bireylerin kapalı bölmeler oluşturmasını ifade etmektedir.

Beşinci bölüm olan “Sosyal Hiyerarşiler, Kültürel Hiyerarşiler” başlıklı kısımda Cuche, halk kültürü (ya da popüler kültür), kitle kültürü, sınıf kültürü ve habitus kavramlarına değinmekte, sosyal hiyerarşilerin bir sonucu olarak kültürler arasında da hiyerarşilerin mevcut olduğunu belirtmektedir. Popüler kültürler, “ne tam bağımlı, ne tam otonom, ne sırf taklit, ne de sırf yaratıcılık olarak ortaya çıkıyorlar” (s. 97). Kitle kültürü kavramı ise ilk olarak endüstriyel kitle üretim şemalarıyla ilişkilendirilmiş, sonrasında ise gelişen kitle iletişim araçlarının ürettiği kültür tüketimi üzerine eğilinmiştir. Cuche, sınıf kültürü kavramını, kültürel olgularla sosyal sınıfların beraber düşünülmesinin mimarı Weber’in düşüncelerini, işçi kültürü ve burjuva kültürü alt başlıklandırmaları ile açıklamaktadır. Pierre Bourdieu’ya da değinen Cuche, Bourdieu’nun kültür sosyolojisinin başlıca temsilcilerinden biri olarak görüldüğünü ancak kültür kavramına eserlerinde pek yer vermeyerek “habitus” kavramını kullandığını belirtmiştir. Bourdieu’nun verdiği tanıma göre habituslar; “sürekli ve farklı durumlara aktarımlı yeti ve eğilimler, yapı kazanmış strüktürlerdir, yeni yapılanmalara yol açacak biçimde işlev görebilir, başka deyişle insan edimlerini ve zihinsel tasarımları doğurucu, düzen kurucu prensipler olarak işlerler, bu edim ve tasarımlar amaca objektif biçimde uyum sağlar ve bunu bir amaç bilinci ve özel bir yatkınlık gerektirmezler” (s. 111-112).

“Kültür ve Kimlik” başlıklı altıncı bölümde son dönemin popüler kavramlarından olan kimlik ele alınmaktadır. Ulus devlet bağlamında kimlik kavramının devlet ile ilişkisine

değnilmektedir. Cuche'un bu bölümde ele aldığı, kimliği ilişkiler bağlamında ele alınan Barth'a göre kimlik; "grupların araların alıp vermeyi düzenlemek için başvurdukları bir kategorilere ayırma modusudur" (s. 119). Bu kısımda kimliğin hep bir uzlaşma durumu olduğu da belirtilmektedir; kişilerin kendilerini tanımlamaları ve aynı zamanda diğerleri tarafından tanımlamaları üzere kimlikler oluşmaktadır. Kimliğin sosyallik gibi karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ifade eden Cuche, sosyal grupların heterojenliği sebebiyle kültürel kimliklerin yalın ve arı bir tanıma sokulamayacağını belirtmektedir (s. 125).

"Kültür Kavramının Önem Noktaları ve Sosyal Kullanımları" başlıklı yedinci bölümde genel itibarıyla kültür kavramına son dönemde gösterilen yoğun ilgi ve kullanımının artışından bahsedilmektedir. Verilen örneklerle kültür kavramının yerli-yersiz kullanılması üzerinde durulmuş, bunun kavramın anlamını bulanıklaştırdığı ifade edilmiştir. Kavramın belli bir alana dair kullanımının örneği olarak siyasal kültür, şirket kültürü, göçmen işçi kültürleri vb.'den bahsedilmiştir. Son dönemin popüler kavramlarından olan çokkültürlülüğe de değinen Cuche, sosyal düzen için çokkültürlülüğün katkıdan ziyade toplumun çözülmesine dahi neden olabileceğini belirtmektedir (s. 144).

Son bölümde, ilk olarak kavrama dair paradoks ortaya konmaktadır. Kavram eleştirel olarak incelendiği halde kimi araştırmacılara göre ortaya çıkardığı sorunlar sebebiyle kavramın dar anlamına, entelektüel ve sanatsal üretimler anlamına- dönmeyi öneriyorlar. Değişik alanlarda kavramın kullanımı yaygınlaşıyor ama aynı zamanda bu yaygınlaşma kavramın bilimsel anlamına gölge düşürüyor (s. 154). Kültürel göreceliliğin göreceli kılınması gerektiğinin üstünde durularak kültürel görecelilik ve etnik merkeziliğin birbirlerini bütünledikleri belirtilmektedir.

Sosyal bilimlerde kavramlar, kuramların açıklanmasında ve anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu eserde Cuche, kültür kavramının sosyal bilimlerdeki yerini; kavramın ortaya çıkışı, tarihsel arka planı, kullanımının yaygınlaşması ve yükselişi sistematik bir düzen içerisinde ele almıştır. Çeşitli teorisyenlerin kültür kavramına yüklediği anlamlar, kültür kavramıyla ilişkili olan birçok farklı kavram ve kültürün alt başlıkları eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak eserde okurlara çok yönlü bir yaklaşım sunulmaktadır. Kültür kavramının özellikle sosyoloji ve antropoloji alanlarındaki kullanımına yer veren, sekiz dile çevrilmiş olan bu eser alanyazında öne çıkmaktadır.

Barth'a göre kimlik; "grupların araların alıp vermeyi düzenlemek için başvurdukları bir kategorilere ayırma modusudur" (s. 119). Bu kısımda kimliğin hep bir uzlaşma durumu olduğu da belirtilmektedir; kişilerin kendilerini tanımlamaları ve aynı zamanda diğerleri tarafından tanımlamaları üzere kimlikler oluşmaktadır. Kimliğin sosyallik gibi karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ifade eden Cuche, sosyal grupların heterojenliği sebebiyle kültürel kimliklerin yalın ve arı bir tanıma sokulamayacağını belirtmektedir (s. 125).

"Kültür Kavramının Önem Noktaları ve Sosyal Kullanımları" başlıklı yedinci bölümde genel itibarıyla kültür kavramına son dönemde gösterilen yoğun ilgi ve kullanımının artışından bahsedilmektedir. Verilen örneklerle kültür kavramının yerli-yersiz kullanılması üzerinde durulmuş, bunun kavramın anlamını bulanıklaştırdığı ifade edilmiştir. Kavramın belli bir alana dair kullanımının örneği olarak siyasal kültür, şirket kültürü, göçmen işçi kültürleri vb.'den bahsedilmiştir. Son dönemin popüler kavramlarından olan çokkültürlülüğe de değinen

Cuche, sosyal düzen için çokkültürlülüğün katkıdan ziyade toplumun çözülmesine dahi neden olabileceğini belirtmektedir (s. 144).

Son bölümde, ilk olarak kavrama dair paradoks ortaya konmaktadır. Kavram eleştirel olarak incelendiği halde kimi araştırmacılara göre ortaya çıkardığı sorunlar sebebiyle kavramın dar anlamına, entelektüel ve sanatsal üretimler anlamına- dönmeyi öneriyorlar. Değişik alanlarda kavramın kullanımı yaygınlaşıyor ama aynı zamanda bu yaygınlaşma kavramın bilimsel anlamına gölge düşürüyor (s. 154). Kültürel göreceliliğin göreceli kılınması gerektiğinin üstünde durularak kültürel görecelilik ve etnik merkeziliğin birbirlerini bütünledikleri belirtilmektedir.

Sosyal bilimlerde kavramlar, kuramların açıklanmasında ve anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu eserde Cuche, kültür kavramının sosyal bilimlerdeki yerini; kavramın ortaya çıkışı, tarihsel arka planı, kullanımının yaygınlaşması ve yükselişi sistematik bir düzen içerisinde ele almıştır. Çeşitli teorisyenlerin kültür kavramına yüklediği anlamlar, kültür kavramıyla ilişkili olan birçok farklı kavram ve kültürün alt başlıkları eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak eserde okurlara çok yönlü bir yaklaşım sunulmaktadır. Kültür kavramının özellikle sosyoloji ve antropoloji alanlarındaki kullanımlarına yer veren, sekiz dile çevrilmiş olan bu eser alanyazında öne çıkmaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERE

DUYGUSAL BAKIŞ

(*Book Review: Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış*)

Erman ERMİHAN¹

Kitap İncelemesi

Geliş Tarihi: 05.04.2021

Kabul Tarihi: 18.05.2021

Yazar: Erdem Özlük

Basım Yılı ve Yeri: 2016, Konya

Sayfa Sayısı: 128

Yayınevi: Çizgi Kitabevi

ISBN: 978-605-9706-48-3

Uluslararası İlişkiler yazınında oldukça yeni bir alan olan duygular, yazına 2000’li yılların başlarından itibaren dahil olmaya başlamıştır. Yazındaki bu “duygusal dönüş” (emotional turn), ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinden ayrılarak alana daha disiplinler arası bir yaklaşım getirmeyi hedeflemiştir. Özellikle Türkçe yazında bu alana dair çalışmaların son zamanlarda ilgi görmesine istinaden Doç. Dr. Erdem Özlük, alandaki ilk Türkçe kitabı 2016 yılında kaleme alarak disipline önemli bir katkı yapmıştır. Özlük, 2003 yılından beri Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünde akademisyenlik görevini sürdürmektedir. Uluslararası İlişkiler alanında teori, devlet, egemenlik ve dış politika analizi konusunda sayısız çalışması bulunan Özlük’ün “Uluslararası İlişkilere Duygusal Bakış” çalışması, literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır.

Özlük’ün çalışmasının, literatüre önemli katkılar sunmasının yanı sıra başka çalışmalara da kaynak oluşturduğu görülmektedir. Örneğin, Matıç (2019: s. 90), “Türk Dış Politikasında Tez Canlılık Sorunu” adlı makalesinin literatür kısmında Özlük’ün çalışmasına değinmiş ve özellikle bu incelemenin ilerleyen kısımlarında değinilecek olan antropomorfizm² tartışmasından ve Türkiye-Rusya arasındaki jet krizi örneğinden faydalanmıştır. Benzer şekilde Özlük’ün çalışmasından faydalanan bir diğer makale ise Kumral’ın (2020) Türkiye-İran ilişkilerini tarihsel psikoloji üzerinden incelediği kitap bölümüdür. Kumral, bu çalışmada, söylemler üzerinden Türkiye ve İran gibi komşu devletler arasındaki ortak “his kurallarına” ve “duygusal alışverişlere” değinmektedir. Bu incelemenin ilerleyen kısımlarında da Özlük’ün çalışmasının alandaki diğer eserleri nasıl etkilediği, kitabın içeriği üzerinden daha net bir şekilde gösterilecektir.

Özlük’ün kitap çalışması, üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, duyguların Uluslararası İlişkilerde çalışılmasının sorunlarını, onların Uluslararası İlişkilerdeki yerini ve genel değerlendirmeleri içermektedir. Türkçe yazında bir ilk olmasının yanı sıra, kitabın duyguların Uluslararası İlişkilerdeki yerini zengin bir literatür taraması sunarak yansıtması çok

¹ Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, erman.ermihan@khas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2152-3295.

² İnsani özelliklerin başka varlıklara aktarılması, antropomorfizm olarak tanımlanmaktadır. Özlük, Uluslararası İlişkiler özelinde bu kavramı, “devletin insanmış gibi” sunulması olarak göstermektedir (s.61).

önemlidir. Bunu yaparken Özlük, aynı zamanda Türkiye'nin son zamanlarda yaşadığı bir dış politika olayı üzerinden duygu analizi yapmaktadır. Bu da okuyucular için duyguların Uluslararası İlişkiler alanında nasıl çalışılabileceğine dair bir örnek oluşturmaktadır.

Birinci bölümde, duyguların Uluslararası İlişkiler alanında çalışılmasının sorunları irdelenmektedir. Öncelikli sorunlardan bir tanesi, Özlük tarafından tanımlama sorunu olarak belirlenmiştir. Kültür, kimlik ve duygu gibi kavramları tanımlarken literatürden çeşitli örnekler verilirken, aslında bu kavramlar hakkında da tamamen uzlaşmış tanımların olmadığı görülmektedir. Duygular kimi zaman kültür ile, kimi zaman kimlik ile, kimi zaman da temsiliyet üzerinden çalışılmaktadır. Aynı zamanda bu çalışmalarda devletin ve bireyin konumu da oldukça tartışmalıdır. Ontolojik anlamda ise, duyguların Antik Yunan'dan günümüze kadar belirli çalışmalarda insanın irrasyonel tarafı olarak algılanması söz konusudur.

Günümüze daha yakın zamanlarda Uluslararası İlişkilerin doğuşu ve ilk realist teorilerin ortaya çıkışıyla beraber insan doğasının ve duygularının daha yakından incelenmesi gündeme gelmiştir. Disiplinin gelişimi ve daha interdisipliner bir hal alması ile duygular, aslında rasyonelitenin tamamlayıcısı olarak algılanmaya başlanmıştır. Özellikle Neta C. Crawford'un 2000'lerin başında yaptığı katkılar ile bu algı pekişmiştir. Özlük'ün de belirttiği gibi: "Ona göre öncelikle disiplindeki rasyonel-irrasyonel dikotomisine son verilmeli ve disiplin failerin davranışlarını açıklamak için duygusal dönüşe daha çok yer açmalıdır." (s. 40-41).

Tanımlama sorunlarının dışında, duyguların Uluslararası İlişkilerde çalışılmasının getirdiği epistemolojik sorunlar da mevcuttur. Her ne kadar son zamanlarda olumsuzların yanında olumlu duyguların da çalışılmaya başlandığı görülse de, onların bireysel mi yoksa gruba ait bir şey mi olduğu, tamamen biyolojik ve sabit bir değişken mi olduğu ve bir araç olarak mı kullanıldığı soruları geçerliliğini korumaktadır. Bununla beraber Özlük, belli metodolojik sorunlara da işaret etmektedir. İnterdisipliner yapısı sebebiyle duyguların nasıl çalışılacağına dair problemler bulunmaktadır. Ek olarak analiz düzeyi ve öznellik-nesnellik konularında belirli bir yaklaşımın olmaması da duyguların Uluslararası İlişkilerde çalışılmasını zorlaştırmaktadır.

İkinci bölümde yazar, duygu çalışmalarını çeşitli örnekler üzerinden detaylandırmaktadır. İlk olarak devlet ve insan tartışmasına değinen Özlük, Uluslararası İlişkilerde antropomorfizm konusuna değinmektedir. Bu anlamda disiplinde devletin bireylerle olan ilişkisi incelenmekte ve çeşitli teoriler ışığında devletlerin insani yanları tartışılmaktadır. Özellikle inşacılarla beraber devletin insan gibi analiz edilebileceği fikri belirlemiştir. Yazarın incelediği Türkiye-Rusya arasındaki uçak krizi örneğinde de görülebileceği gibi, iki devletin de yaşanan olay sonrasında birbirinden özür dilemesi beklenebilirdi. Fakat burada Özlük, Rusya'nın Türkiye'yi sahip olduğu güç ile özür dilemeye zorlamasına değinmekte, uluslararası hukukun altını çizmekte ve Birleşmiş Milletlerin özür dileme konusundaki tutumunu vurgulamaktadır.

Duyguların detaylı bir şekilde incelendiği kitabın ilerleyen kısımlarında ise Özlük, geniş bir literatür taraması sunarak çeşitli duyguların Uluslararası İlişkilerdeki yerini okuyucuya aktarmaktadır. Negatif duygular olan intikam, travma ve aşağılanmanın dış politikadaki yerini inceleyen yazar, Çin milliyetçiliği, Küba füze krizi ve 11 Eylül gibi olaylar üzerinden çeşitli örnekler vermektedir. Öte yandan kötülük duygusu incelendiğinde, herhangi bir tanımın olmaması, ancak tarihte devletlerin söylemsel anlamda bu duyguyu belirli şekillerde kullandığı

görülmektedir. Yine 11 Eylül örneği üzerinden gidildiğinde yazar, Aydınlanmacı geleneği okuyucuya anımsatacak şekilde, ABD'nin sıklıkla dış politikada “biz” ve “onlar” gibi ikiliklere gittiğini ve bu ayrımın “uluslararası hayatın doğal bir parçasıymış gibi yerleşmesini kolaylaştırdığını” (s. 86) belirtmektedir. Dolayısıyla bu tür gelişmeler, karar alma süreçlerinde sezgileri, algıları ve imajları odak noktası haline getirmiştir.

Yazarın onur, güven ve empati üzerinden diplomasi ve güvenlik temalarını incelediği bir diğer bölümde ise geniş bir literatür taraması üzerinden duyguların bu alanlardaki yeri tartışılmaktadır. Bu bölümde özellikle yüz yüze diplomasideki bilgi paylaşımına ve empati duygusuna değinilmektedir. İnsan güvenliğinin de giderek öneminin artmasıyla beraber, insanların duygusal güvenliğine de değinen çalışmaların arttığı görülmektedir. Yine 11 Eylül örneği üzerinden konuyu detaylandıran Özlük, saldırı sonrası yaşanan toplumsal travmaya vurgu yaparak ABD'nin dış politikasını korku ve güvenlik ekseninde belirlediğinin altını çizmektedir. Bununla beraber bu dış politikanın toplumdaki aşağılanma duygusundan da beslendiğini eklemek gerekir.

Kitabın son kısmında sonuçlar üzerinden genel bir değerlendirme yapan yazar, yazıda da belirtilen duygusal dönüşün kısa vadede gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir. Duyguların rasyonalite temelli yaklaşımları aşarak negatif-pozitif ayrımının ötesine geçmesinin zaman alması, gerçekten de beklenebilir bir sonuç olacaktır. Fakat yazarın da vurguladığı gibi, duyguları yok sayan güvenlik çalışmalarının artık eksik kaldığı görülmektedir. Bu noktada Özlük, incelemede de belirtildiği gibi, devlet merkezli çalışmalarda duyguların antropomorfizm sorunuyla karşılaşmasının ve devlet merkezli yaklaşımları yeniden üretebileceği tehlikesinin de üzerinde durarak çalışmasını sonlandırmaktadır.

İncelemenin giriş kısmında da vurgulandığı üzere, son yirmi yıldır Uluslararası İlişkiler yazınında etkisini oldukça hissettiren duygu çalışmalarının Türkçe literatürde de yeri son zamanlarda artmaktadır. Bu anlamda Türkçe yazında bir ilk olan Özlük'ün 2016 basımı eseri, alanda ilerlemek isteyen tüm araştırmacılara önemli bir literatür taraması sunmaktadır. Anlatımın çeşitli örneklerle desteklenmesi de kitabın okuyucu tarafından rahat anlaşılması açısından önemli bir değer teşkil etmektedir. Kitabın yazılma tarihinden sonra gelişimi oldukça hızlanan duygu ve söylem çalışmalarının da bu esere katkısının olması muhtemeldir. Örnek vermek gerekirse, Koschut vd. (2017: s. 486) tarafından geliştirilen yaklaşımlar, “emotion discourse analysis” (duygu söylem analizi) olarak adlandırılmakta ve uluslararası ilişkilerde duygu çalışmalarının söylemsel pratiklerle sistematik olarak çalışılmasının önünü açmaktadır. Özlük'ün belirttiği ve bu incelemede de yer alan çeşitli sorunlar, söylem analizi gibi sistematik yöntemlerle aşılabilmektedir. Uluslararası İlişkilerin giderek çeşitli disiplinlerden beslenen ve gelişen bir alan olması sebebiyle, bireysel dönüşü içeren duygular gibi çalışmaların önümüzdeki yıllarda disiplini daha fazla etkilemesi kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

- Koschut, S., Hall, T. H., Wolf, R., Solomon, T. Y., Hutchison, E., ve Bleiker, R. (2017). Discourse and emotions in International Relations. *International Studies Review*, 19(3), 481–482. <https://doi.org/10.1093/isr/vix033>
- Kumral, M.A. (2020). *Exploring Emotions in Turkey-Iran Relations*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Matiç, U. (2019). Türk Dış Politikasında Tez Canlılık Sorunu. *Ortadoğu Etütleri*, 11(1), 86-113

